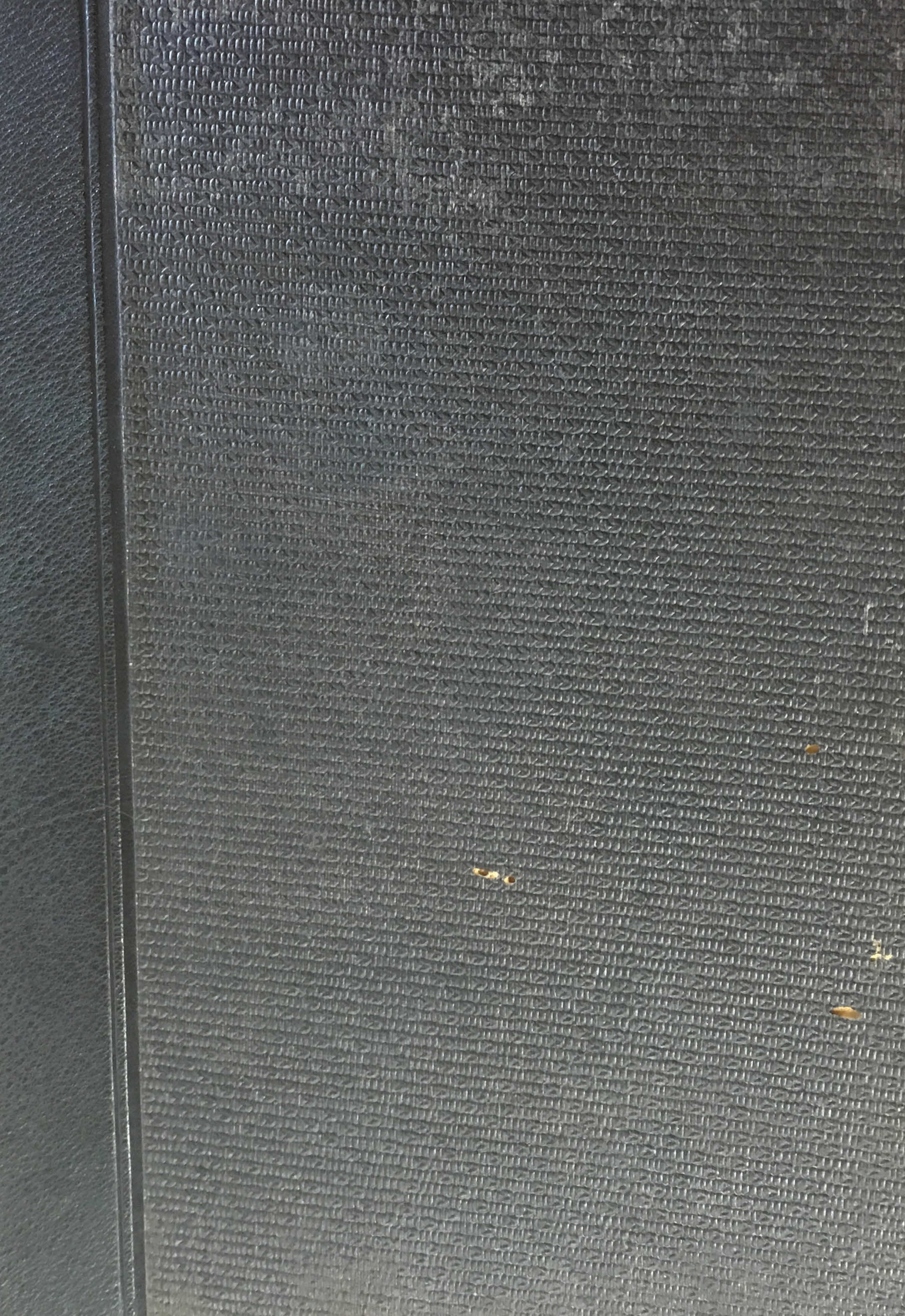

ՍԱԼԻՀԱ ՀԱՆԸՄ

Կ Ա Մ

ԲԱՆԱԿԸ ԲՈՆԱԽՈՐԻՆ ԴԷՄ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶ Ռ. ՍԱԳԱՆ

ՍԱԼԻՀԱ ՀԱՆՐԱՍ

ԿԱՄ

ԲԱՆԱԿԻԸ ԲՈՒՆԱԽՈՐԻՆ ԴԷՄ

ՎԷՊ ՕՍՄ. ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

Դ Ր Ե Ց

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

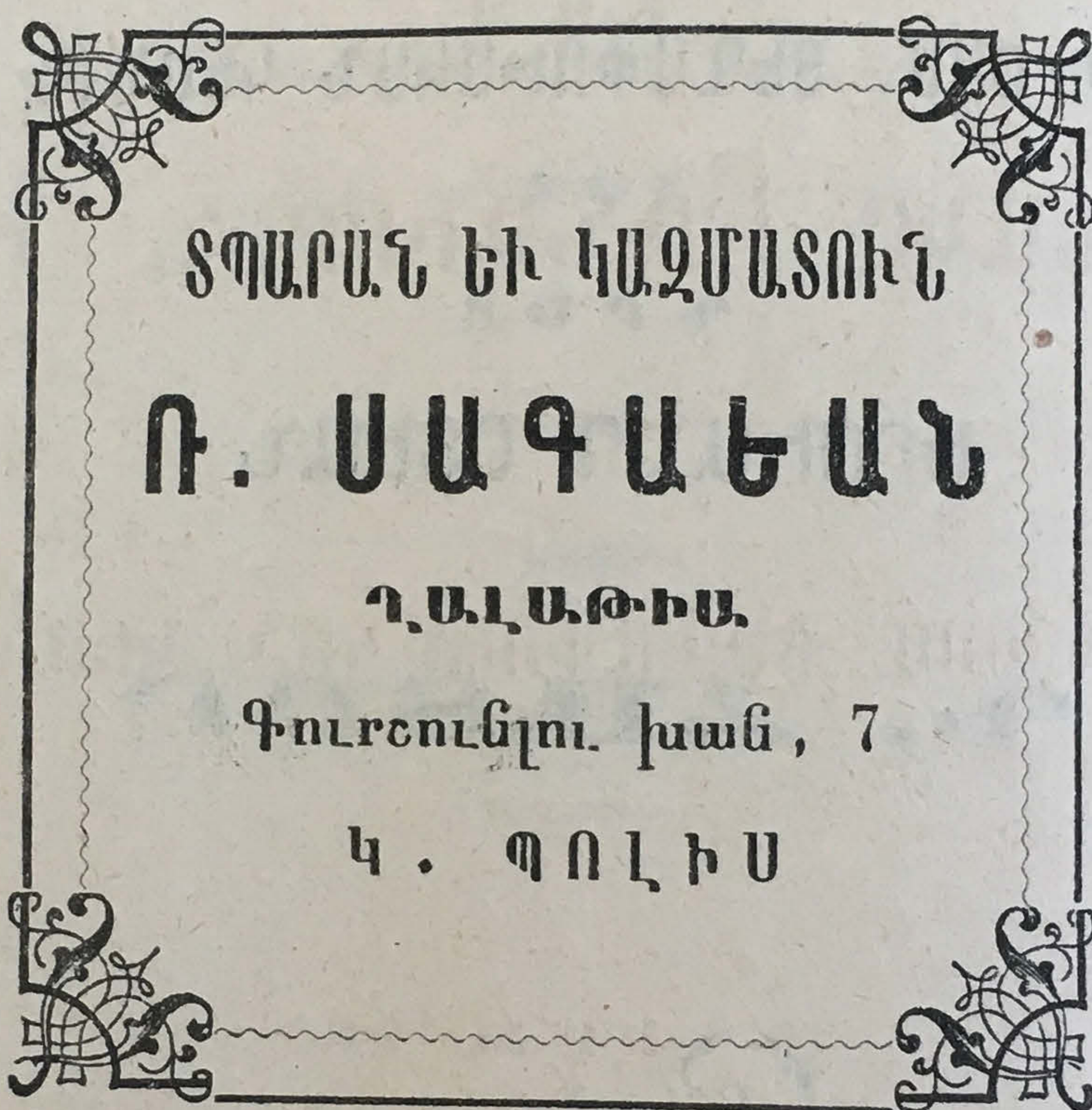
Գ. ՀԱՏՈՐ

Կ. Պ Օ Լ Ի Ս

ՏԱՊԱԳՐԱՐԻՆ Ռ. ՍԱԳԱՆ

1912

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Ռ. ՍԱԳԱԵԱՆ

ՂԱԼԱԹԻՍ

ԳՈՐԾՈՒՆԴՈՒ ԽԱՆ, 7

Կ . ՊՈԼԻՍ

ՍԱԼԻՀԱ ՀԱՆԸՄ

Կ Ա Մ

ԲԱՆԱԿԸ ԲՌՆԱԽՈՐԻՆ ԴԷՄ

ՎԷՊ ՕՍՄ. ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Բ.

ԱՊՏԻԻԼ ՀԱՄԻՏԻ ՄԷԿ ՆՈՐ ԾՐԱԳԻՐԸ

Մինչ այս խորհրդակցութիւնները անդի կ'ունենային յեղափոխականներուն կեդրոնին մէջ, անդին բռնաւորը նորանոր հնարքներ կը մտածէր իր դիմուն վերեւ ապառնացող փոթորիկը վանելու համար:

Իր ստացած լուրերը հեազհետէ վրդովեցուցին էին, մանաւանդ ինչ որ կը անդեկադրէր Սեւանիկէն Հիւսէյին Հիլմի փաշա Մակեդոնիոյ բարձր քօմիսէրը: Բանակը կամաց կա-

մաց, Սուլթանէն կը հեռանար, պարզ զինուորներն անդամ
կը խլրտէին...: Հիլմի փաշա նոյնիսկ համարձակած էր խոր-
հուրդ տալ իր Վեհափառ տիրոջ՝ տարբեր՝ այսինքն հաշտա-
րար քաղաքականութեան մը հետեւելու, դռնացում տալու
սպաներուն օրինաւոր պահանջումներուն և նոյնիսկ խոստա-
նալու առաջին առթիւ Սահմանադրութիւնը վերահաստատե-
լու: Այս իմաստուն խորհուրդները բնականաբար կատաղու-
թեան մատնած էին ծեր բռնաւորը որ Սահմանադրութեան
բառը անգամ լսել չէր ուզեր: Իր բարկութիւնը այնքան սաս-
տիկ եղած էր որ ուզած էր իսկոյն պաշտօնանկ ընել Հիլմի
փաշան, բայց յետոյ հրաժարած էր այդ խորհուրդէն: Ապա-
իւլ Համիտ հաւատք ունէր իր բարձր քովտէրին վրայ և
ներկայ պարագաներուն մէջ չէր կարող անկէ լաւագոյն անձ
մը դռնելու այդ պաշտօնին համար:

— Հիլմի փաշա անկեղծօրէն տուած է այս խորհուրդ-
ները, մտածեց, ինքն ալ համոզուած կը թուի թէ ուրիշ ճար
չկայ վտանգին առաջքը առնելու...: Բայց միթէ կարելի՞ է
տեղի տալ այդ ըմբոսաներուն...: Եթէ այսօր պղտիկ զիջո-
ղութիւն մը ընեմ հեղհեռէ նորանոր պահանջներ պիտի ներ-
կայացնեն ու ա՛լ վերջը չպիտի դայ՝ մինչեւ որ ամբողջ իշ-
խանութիւնը առնեն ձեռքէս ու ետքը զիս ալ գահընկէց ընե-
լով Սուլթան Աղիզի քով դրկեն...

Ու այս մտածումն էր որ ամենէն աւելի կը տանջէր ու
կը սոսկացնէր զիսքը, բռնամահ կորնչելու հաւանականու-
թիւնը: Իր հօրեղբօր ուրուականը միշտ կը ցցուէր իր աչքե-
րուն և իրեն այս համոզումը կը ներշնչէր թէ ինքն ալ օր մը
անոր վիճակակից պիտի ըլլայ: Իշխանութեան այնքան ստատ-
կօրէն փարած էր միմիայն իր անձնական ապահովութիւնը
պահպանելու համար: Համոզուած էր թէ իր շուրջը սարսափ
սփռելով միայն կրնար ողջ մնալ իր գահին վրայ ու ասոր
համար ամէն բան ընելու արամադիր էր: Գիտէր նաև որ այդ
սարսափը կրնար սփռել բացարձակ բռնապետութեամբ միայն

և թէ այն օրն ուր իր իշխանութեան մէկ ամենափոքր մասէն հրաժարէր, այլևս պիտի դադրէր վախ ազդելէ ու իր ականութեան ապացոյցը տուած պիտի ըլլար: Ահա ասոր համար զիջողութեան ու է փորձ չէր ուզեր ընել: Եթէ վստահութիւն ունենար թէ իր կեանքը ապահովութեան մէջ պիտի ըլլար, գուցէ հաւանէր իրենց տրուած հաշտարար խորհուրդներուն, բայց այդ ապահովութիւնը կը պակսէր, որովհետեւ զիտէր թէ երեսուն տարիներէ ի վեր ի՞նչ ատելութիւններ կուտակած էր իր գլխուն վերեւ...:

Եւ սակայն այլևս կարելի չէր աւելի երկար ատեն թողուլ որ յեղափոխական ոգին տարածուի Բումէլիի բանակին մէջ: Օրերէ ի վեր այս տառապալից մտատանջութեանց մատուցուած հնարք մը կը մտածէր փորձանքը հեռացնելու: Երբ չարաշուք խորհուրդ մը ծնունդ առաւ մտքին մէջ: Այդ խորհուրդը հետզհետէ աճեցաւ, սեւեռուն գաղափառ մը դարձաւ մտքին մէջ:

— Այո՛, կը խորհէր, ուրիշ ճար չկայ... այս կերպով պէտք է բանակը զգաստացնել:

Այդ չարաշուք խորհուրդը այնքան հրապուրեց զինքը որ դրեթէ մոռցաւ իր մտատանջութիւնը և յանկարծ զուարթ ու հանդարտ երեւցաւ: Պալատականները որոնք իրենց տիրոջ հազեկան տառնապը սոսկումով կը տեսնէին, դարմացան այս յանկարծական փոփոխութիւնը նշմարելով իր վրայ:

— Ի՞նչ կար այդքան գոհ և զուարթ ըլլալու, կը մտածէին առանց կարենալ բացատրութիւն մը տալու:

Ապտիւլ Համիտ այնքան գոհ և ուրախ էր որ նոյնիսկ սկսաւ կատակաբանութիւններ ընել իր պալատականներուն հետ, ինչ որ սովորութեանը մէջ չկար ու մանաւանդ ծաղրական ակնարկութիւններ ուղղել քօմիթէին ու ապստամբ սպաներու հասցէին:

Իզգէթ փաշա ի զուր իր միտքը կը չարչարէր հասկնա-

ու համար իր տիրոջ վրայ յառաջ եկած այս փոփոխութեան
գտղանիքը :

— Խորհուրդ մը յղացած է և այն է որ զինք այս առ-
տիճան կ'ուրախացնէ , բայց ի՛նչ կրնայ ըլլալ այդ խորհուրդը
կը մտածէր ինքնին , ապահովաբար աղէկ բան մը չէ . . .

Դիտեր որ Ապտիւլ Համիտ ի վերջոյ իրեն պիտի յայտնէր
գտղանիքը և անհամբեր կը սպասէր խոստովանութեան ժա-
մուն :

Իրեկուն մը նոր հասած կարևոր հեռագիր մը հաղորդե-
լու համար իզգէթ փաշա ներկայացաւ իր Վեհափառ տիրոջ ,
որ նոյն ուրախ տրամադրութեան մէջ կը գտնուէր միշտ :

— Ի՛նչ լուր կը բերես տեսնենք , ըսաւ Ապտիւլ Համիտ
մտերմական շեշտով մը :

— Վեհափառ տէր , դժբախտաբար աւետիս մը չէ հա-
ղորդելիքս , պատասխանեց սիրական քարտուղարը :

— Դուն արդէն ժամանակէ մը ի վեր գուժկան հրեշտակ
մը եղար , պատասխանեց վեհապետը զուարդ շեշտով մը :

-- Յանցանքը իմա չէ , . . պարագաները այնպէս ըրին :

— Ինչ որ է , ըսէ՛ տեսնենք քու դէշ լուրերդ :

— Բարիդէն հեռագիր մ'է , Վեհափառ տէր , եթէ թոյ
կուտաք կարդամ :

— Կարդա՛ , հրամայեց Ապտիւլ Համիտ անգոհ կերպով :

Քարտուղարը ձեռքը բռնած թուղթը բացաւ և սկսաւ
կարդալ .

«Երիտասարդ Թուրքերու քօմիթէն անօրինակ գործու-
նէութիւն մը ցոյց կուտայ այս միջոցիս : Իրենց միութիւնը
Հայերուն , Ալպանիացիներուն , Պուլկարներուն հետ կատար-
եալ իրողութիւն մը է և ցաւալին այն է որ Եւրոպական մա-
մուլը նպաստաւոր է իրենց , ինչպէս նաև հանրային կարծիքը
այնպէս որ եթէ մօտերս յաջողին շարժում մը՝ առաջ բերել
Մակեդոնիոյ և Կ . Պոլսոյ մէջ , այդ շարժումը համակրու-
թեամբ պիտի դիտուի ամէն կողմէ : Մէհմէտ Զիա երկու օր

առաջ ժընէվ մեկնեցաւ, ուր այս միջոցիս գաղափարի խորհրդակցութիւն մը կը կատարուէ բոլոր յեղափոխական քօմիթենէրուն միջև: Իմ առած ստոյգ տեղեկութիւններուս համաձայն զինուորական լուրջ ապստամբութիւն մը տեւի պիտե ունենայ քիչ ատենէն Մանասթրի, Իւսկիսկի և Սելանիկի մէջ: Երիտասարդ Թուրքերը բոլորովին վստահ են իրենց համակիր սպաներուն վրայ և բացէ ի բաց կը յայտարարեն թէ Սահմանադրութեան վերահաստատումը պիտի պահանջեն զէն ի ձեռին: Այս ամենքը հաղորդելով Նորին Վեհափառութեան՝ կը խնդրեմ որ խորին ուշադրութեան առարկայ ըլլայ, մանաւանդ վտանգը ուղղակի Նորին Վեհափառութեան կը սպառնայ:»

Իզգէ՛ն փաշա կը սպասէր որ այս հեռագրին ընթերցումը մեծ ապաւորութիւն մը պիտի գործեր իր աիրոջ վրայ. ընդհակառակը Ապաիւլ Համիտ արհամարհական ժպիտ մը ունեցաւ միայն:

— Այս է ամենքը, հարցուց իր քարտուղանին:

— Այո, Վեհափառ տէր, պատասխանեց Իզգէթ շփոթած կերպով, միթէ արդէն բաւական ծանրակշիռ չե՞ն տրուած տեղեկութիւնները:

— Բնա՛ւ երբեք, այդ ամենքը արդէն գիտենք երկար ատենէ ի վեր:

— Բայց դժբախտաբար աակաւին կարող չեղանք չարիքին առաջքը առնել արմատական կերպով:

— Կ'սպասեմ որ այդ մասին դուն միջոց մը ցոյց տաս. ըսաւ Ապաիւլ Համիտ հեզնաբար:

— Գեշեր ցերեկ ասոր վրայ կը մտածեմ, բայց ամսո՛ւս որ ճար մը չեմ կրնար գըտնել Ձեր Վեհափառութեան հաղորդելու համար:

— Խե՛ղճ մարդիկ, պատասխանեց Սուլթանը արգահատանքով, ամենքդ ալ բարի տրամադրութիւններ ունիք՝ միայն թէ, աւա՛ղ, կարողութիւնը կը պասկի...:

Վեհափառ Տէր, երբ այս հեռագիրն առի պահ մը մտա-

ծում մը ունեցայ դարման մը տանելու համար այս կացութեան, բայց ճշմարիտը խոստովանելու համար, չեմ համարձակիր Ձեր Վեհափառութեան յայտնել, վախճալով որ իրեն անհաճոյ ըլլալու դժբախտութիւնը կ'ունենամ:

— Խօսէ՛, հրամայեց Ապտիւլ Համիտ:

Պալատականը տեսնելով որ իր տէրը շատ զուարդ տրամադրութեան մէջ էր այդ միջոցին համարձակեցաւ իր խօսքն առաջ տանելու:

— Ես սա համոզումը գոյացուցի ըսաւ, որ այս խնդիրները վերջացնելու միակ միջոցն է գոհացում տալ դժգոհներուն:

— Շատ աղուոր մտածեր ես, պատասխանեց Սուլթանը ժպտելով, ըսէ՛ տեսնենք ինչպէ՞ս գոհացնենք այդ մարդիկը:

— Նախ՝ քաղաքական յանցանքներով բանտարկուած անձերուն ընդհանուր ներում շնորհելով:

— Այս մէկ, յետոյ՝ . . .

— Յետոյ՞ Եւրոպա ապաստանած անձերուն մէյմէկ կարելու պաշտօններ տալով:

— Այդ ալ շատ խմաստուն բան մըն է, ետքը՝ . . .

— Ետքը . . . Սահմանադրութիւնը որ արդէն պաշտօնապէս չէ ջնջուած գործադրութեան դնելով:

Առաջին անգամն էր որ Իզզէթ փաշա համարձակութիւն կ'ունենար «Սահմանադրութիւն» բառը արտասանելու իր տիրոջ առջեւ. ինքն ալ զարմացաւ թէ ինչպէս այդ խօսքը կրցած էր բերնէն հանել և ուշադրութեամբ իր տիրոջ երեսը նայեցաւ տեսնելու համար անոր յառաջ բերելիք աղգեցութիւնը:

— Յետոյ, հարցուց Սուլթանը մեզմ ձայնով մը. ինչ որ չափազաւց զարմացուց պալատականը:

— Կը կարծեմ որ առ այժմ այսչափը բաւ է գոհացնելու համար բոլոր դժգոհները:

— Ընդհակառակը, պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ հանդարտութեամբ, այդ բոլոր ըսածներդ շատ լաւ են, բայց բա-

ւական չեն . անկէ ետքը պէտք է նաև որ ձեզ ամերթի Իզ-
գէթ , Թահսին , Բիդա , Շէֆիք , Էլն , Էլն . բոլոր շուրջս գրա-
նուող պալատականները , նախարարները , թիկնապահները ,
ամենքն ալ , առանց բացառութեան , Ֆիզան կամ Եէմէն աք-
սորեմ . . . ասիկա անհրաժեշտ է :

— Բայց , Վեհափառ Տէր , ընդմիջեց Իզգէթ փաշա
վրդովս :

— Կեցի՛ր ըստ Սուլթանը , տակաւին այդ ալ բաւական
է , պէտք է Երլորդէն հեռացնեմ անձնապահ զուռները , պէտք
է իմ քովս գտնուած դանձերը յանձնեմ իրենց պէտք է վեր-
ջապէս որ հրաժարիմ իմ դահէս . . . անո՛ր ինչ որ պէտք է ը-
նել այդ մարդիկը գոհացնելու համար . . . քու ըսած միջոց-
ներդ անբաւական են ու բանի մը չեն ծառայեր . կամ լաւ էս
է ըսել , կը ծառայեն աւելի գրգռելու դժգոհները և անոնց
պահանջումները աւելցնելու . . .

— Ուրեմն , Վեհափառ տէր ենթադրեցէք որ բան մը
չըսի ձեզի :

Ո՛չ կ'ենթադրեմ պարզապէս որ կարգ մը յիմարա-
բանութիւններ ըսիր :

— Կը հաւատամ որ այդպէս է , քանի որ Ձեր Վեհա-
փառութիւնն է ըսողը :

— Հիմա իս մաիկ ըրէ՛ . . .

— Վեհափառ տէր , ամբողջ հոգիովս ձեզի կ'աւանդուեմ :

— Այս չարժուամիտ առաջքը մէկ կերպով կ'առնուի . այն
է՛ ջախջախել դայն , ջախջախել այնպէս որ մէկը չմնայ այլևս
Սահմանադրութեան բառը արտասանող :

— Իցի՛ւ թէ կարելի ըլլար այդ բանը ընել :

— Գիտես որ խորհուրդ մը յլացած էի Բումէլիի ապս-
տամբ բանակը կարգի բերելու համար , այն է իմ Անաստուի
հաւատարիմ բանակս անոր դէմ հանել . . . :

— Այո՛ , Վեհափառ Տէր , բայց ձեր այդ խորհուրդը թէև
չստ գործնական , կրնար աղէտալի հետեւանքներ ունենալ . . .

— Ու մանաւանդ խալամները գրգռել ինծի դէմ :

— Ճիշտ ինչ որ չէի համարձակել դիտել տալ ձեզ :

— Այո՛ և ես ալ այս նկատումով առ այժմ հրաժարեցայ այդ գաղափարէս : Ասկէ դատ , ի՞նչ չափով կրնանք վրատահովածիւն ունենալ Անատոլիոսի գունդերուն վրայ և ո՞վ կըրնայ ապահովել որ անոնք Րումէլի երթալով չպիտի միանան ըմբոսաներուն հետ :

— Ձեր Վեհափառութեան այս մտածումն ալ շատ ճշմարիտ է և ես ալ խոնարհաբար նոյն կասկածները ունեցած եմ :

— Միակ գունդերը որոնց վրայ բացարձակ վստահութիւն ունիմ անոնք ալ Երլարզի գունդերն են և սակայն չեմ կրնար քովէս հեռացնել :

— Մանաւանդ այս միջոցիս շատ մեծ անխոհմտութիւն պիտի ըլլար ասիկա :

— Այս ամէնքը նկատողութեան տուած և երկարօրէն մտածած եմ , պատասխանեց Ապարէլ Համիտ , մտածկոտ դէմքով մը և ի վերջոյ յաջողած եմ գտնել միջոց մը որ մեզ տազնապող կասկածներէն ո՛չ մէկը կրնայ ներշնչել ,

— Կը հաւատամ որ Ձեր Բարձր Վեհափառութիւնը իր անհուն իմաստութեամբ կարող է ամէնէն դժուարին կացութիւններուն դարմանը գտնել :

— Իմ երեւակայած միջոցովս , շարունակեց Սուլթանը , որուն աչքերը տարօրինակ կերպով կը շողային , պիտի կրնամ ջախջախել Րումէլիի բանակը՝ առանց ամենափոքր մեղադրանքի առարկայ ըլլալու , առանց քննադատուելու , նոյնիսկ , ընդհակառակն , իմ ընտրած միջոցս խանդավառութեամբ պիտի ողջունուի խալամական աշխարհի կողմէ , եթէ կարենանք զայն ճարտարութեամբ գլուխ հանել :

Իզգէթ փաշա զարմացումով իր տիրոջ նայեցաւ : Այդ խօսքերը շատ տարօրինակ կը թուէին իրեն , մանաւանդ որ տակաւին կարող չէր եղած գուշակել թէ Սուլթանը ի՞նչ հրաշալի միջոցներու կ'ակնարկէ :

— Վեհափառ տէր, պատասխանեց, գիտէք իմ անսահման հաւատարմութիւնս ձեր մասին, ուստի կրնաք սպասել ըլլալ թէ ամբողջ հողիովս պիտի ջանամ ծառայել ձեզ եթէ ինձ ըսէք թէ ի՞նչ է խնդիրը:

— Այդ մասին վստահ եմ արդէն և անոր համար առաջին անգամ մի միայն քեզի կը յայտնեմ խորհուրդս զոր հարկ է բոլորովին դադանի պահել:

— Վեհափառ Տէր, ամենախորին ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընեմ ձեզ:

— Ի՞նչ արդիւնք յառաջ կուգայ եթէ վաղը Թուրքիոյ և Պուլկարիոյ միջև պատերազմ ծագի, հարցուց Սուլթանը իր ականարկը չեչտակի ուղղելով պալատականին երեսին:

Հարցումը այնքան անանկնկալ էր որ քարտուղարը չկրցաւ անմիջապէս պատասխանել, վայրկեան մը շփոթեցաւ ու յետոյ թոթովեց:

— Բայց այս միջոցիս այդպիսի հաւանականութիւն մը չերեւար:

— Մեր յարաբերութիւնները միշտ ձգտուած են այդ Պետութեան հետ, բաւականէ պատերազմի հաւանականութիւն մը ստեղծել...

Քարտուղարը այլևս հասկեցած էր իր տիրոջ միտքը:

— Բայց, Վեհափառ Տէր, ըսաւ, որոշապէս չեմ տեսներ այսպիսի պատերազմի մը օգուտը, մանաւանդ որ այս միջոցիս յաղթութիւն տանելու ալ բացարձակ վստահութիւն չունինք...

— Կը տեսնեմ որ կատարեալ ապուշ ես եղեր, գոչեց Ապարիւլ Համիտ սէփանեղած, ո՞վ քեզի յաղթութեան խօսք ըրաւ:

— Ես Վեհափառութեանդ դիտաւորութիւնը սապէս մեկնեցի թէ Պուլկարիոյ հետ պատերազմ յառաջ բերելով՝ նախ նպատակ ունի Բուսնիլի բանակը զբաղեցնել և յետոյ Պուլկա-

րիոյ յաղթելով Պետութեան ազդեցութիւնը զօրացնել, ինչպէս
եղաւ թուրքեւջո՛ւնական պատերազմէն ետքը :

— Ընդհակառակն, Իզդէթ, այն օրն ուր Բումելլիի բա-
նակը յաղթական դառնայ Պուլկարիոյ հետ պատերազմէ մը,
ա՛լ ո՛վ կրնայ դիմադրել անոր... այդ պատերազմին մէջ
պէտքէ որ ըմբոստ տարրերը ջախջախուին ու ա՛լ չվերադառ-
նան...

— Բայց ատիկա կրնայ ըլլալ չարաչար պարտութեամբ
մը :

— Ի՞նչ մնաս ունի, քանի որ այդ բանակը ո՛չ թէ անօ-
գուտ՝ այլ մնաստակար է մեղի համար, գոչեց Ապաիւլ հա-
միտ :

— Բայց Վեհափառ Տէր, բանակը ջախջախուելէ ետքը
Մակեդոնիան ալ ամբողջովին կը կորսուի...

— Բանակը ջախջախուելէ ետքը իմ գահա ու կեանքս
կ'ապահովուին, պատասխանեց Սուլթանը խիստ ձայնով մը :
Պալատականը չպատասխանեց .

— Եւ յետոյ, չարունակեց բռնաւորը, ո՛վ կ'ըսէ թէ
պարտութեան հետեանքը Մակեդոնիոյ կորուստը պիտի ըլլայ
...անշուշտ սահմանազրուխներու նոր փոփոխութիւն մը տե-
ղի պիտի ունենայ. բնականաբար բաւական հող պիտի կորսն-
ցենք, բայց միթէ Եւրոպական Պետութիւնները թոյլ կուտան
որ Պուլկարիա առանձին կլլէ ամբողջ Մակեդոնիան...

Հակառակ խղճամիտ մարդ մը չըլլալուն՝ Իզդէթ փաշա
սոսկումով կը նկատէր իր տիրոջ այս ծրագիրը, որով հայրե-
նիքը կ'ուղէր մատնել իր անձը ապահովելու համար :

— Խօսէ՛ տեսնենք, յայտնէ՛ գաղափարդ. հրամայեց
Սուլթանը իր քարտուղարին :

— Վեհափառ Տէր, եթէ կը ներէք խոնարհաբար դիտել
պիտի տամ որ չափազանց արկածախնդրական կը գտնեմ այս
միջոցը :

— Ինչո՞ւ համար...

— Կրնայ ըլլալ որ Բուժելիի բանակը, որ վերջապէս քաջարի զինուորներէ կազմուած է, փառաւոր յաղթութիւն մը տանի... ու այն ատեն ինչպէս Ձեր վեհափառութիւնը քիչ մը առաջ դիտել տուաւ, պատերազմին արդիւնքն աւելի աղետաբեր պիտի ըլլայ մեզի՝ քան օգտակար:

— Ահա՛ մեր ճարպիկութիւնը պիտի ըլլայ այդպիսի յաղթութեան մը հաւանականութեան առաջքը առնել:

— Ներելի՞ է հարցնել թէ ի՞նչ միջոցներու պիտի դիմենք մեր նպատակին հասնելու համար:

— Նախ՝ չորրորդ, հինգերորդ և վեցերորդ բանակները իրենց տեղէն չպիտի շարժին, զանազան պատրուակներով: Յետոյ՝ դրամական դժուարութիւններ կրնանք ստեղծել ամէն ուր: Այս երկուքը արդէն բաւական են կարծեմ մեր նպատակին հասնելու համար:

— Ձեր վեհափառութիւնը հաստատապէս որոշած է գործադրել իր այս ծրագիրը, հարցուց պալատականը վրդոված դէմքով մը:

— Այսօրուրնէ իսկ գործի պիտի սկսինք:

Այս պատասխանը ա՛լ աւելի շփոթեց պալատականը:

— Վեհափառ Տէր, ըսաւ կմկմալով, ինչպէ՞ս կարելի է յանկարծ միջադէպ մը ստեղծել դրացի Պետութեան մը հետ, որ գոնէ առ երեւոյթ բարեկամ մնալ կ'ուզէ մեզի հետ:

— Այդ խնդիրը կարգադրելը ետ վրաս կ'առնեմ, դուն միայն ջանա՛ որ իմ հրահանգներս կէտ առ կէտ գործադրես:

— Գիտէք, Վեհափառ Տէր, որ այդ պարտականութեանս մէջ երբեք չեմ թերացած:

— Հիմա անմիջապէս շրջաբերական հեռագիր մը խմբագրէ մեծ տէրութեանց մօտ մեր դեսպաններուն ուղղած և ըսէ՛ որ իսկոյն արտաքին գործերու նախարարներուն ծանուցանեն թէ օսմ. Պետութիւնը հարկ դատած է պուլկարական սահմանագլուխը զինուոր համախմբել, որովհետեւ Պուլկարիա

ինքն ալ իր կողմէ զինուորական պատրաստութիւններ տեսնելու վրայ է :

— Շատ լաւ , Վեհափառ տէր , բայց միթէ այս շրջափակին հեռագիրը բա՛ւ է ձեր մտադրած արդիւնքին հասնելու համար :

— Անշուշտ ո՛չ , բայց ասիկա առաջին քայլն է :

— Ուրեմն Ձեր Վեհափառութիւնը ուրիշ միջոցներ ալ խորհած է :

— Այո՛ , այո՛ , պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ աշխոյժով , թո՛ղ նախ այդ հեռագիրը երթայ մեր դեսպաններուն , միևնոյն ատեն կրնանք սահմանագլխին վրայ ընդհարում մը յառաջ բերել պահակ զինուորներուն միջև ու Մակեդոնիոյ քօմիթաճիներուն դէմ ծայրայեղ հալածանքի մը ձեռնարկել : Ասոնք անշուշտ իրարանցում մը պիտի ստեղծեն Պուլկարիոյ մէջ , ինչ որ մեր հացին իւղ պիտի քսէ : Միայն թէ դարձեալ կը կրկնեմ , այս ծրագիրը իմ ու քու մէջդ բոլորովին գաղտնի պիտի մնայ առ այժմ , կը հասկնա՞ս . . .

Ապտիւլ Համիտ իր քարտուղարը ճամբեց հրահանգ տալով որ զրկուելիք հեռագիրը պատրաստէ և զրկելէ առաջ բերէ իրեն կարդայ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Ք.

Ն Ո Ր Փ Ո Ր Զ Ա Ն Ք Մ Ը

Մինչ Համիտ այս տեսակ ծրագիրներով կը ջանար գոռացող փոթորիկին առաջքը առնել ու իր գահն ու կեանքը ապահովել նոյնիսկ ի վնաս հայրենիքին, ծանրակշիռ դէպք մը նորէն մեծ իրարանցում մը յառաջ բերաւ Կ. Պոլսոյ ոստիկանութեան և լրտեսներու աշխարհին մէջ:

Ապտիւլ Համիտի և Իզզէթ փաշայի վերոյիշեալ տեսակցութեան օրն իսկ, մինչդեռ ոստիկանութեան նախարարը Շէֆիք փաշա, շաբաթի մը չափ հիւանդ իր բնակարանը մնալէ ետքը, ապաքինելով իր պաշտօնին գլուխը անցած էր և ընթացիկ գործերով կ'ըբաղէր, Բերայի շրջանակին մէջ գործող Հրեայ լրտես մը որ իր ճարպիկութեան համար մեծ համբաւ կը վայելէր, կառքով մը վազն ի վազ Զապթիէի դուռը հասաւ ու անմիջապէս փաշա էֆէնտին տեսնել ուզեց:

Թէև նախարարը շաբաթէ մը ի վեր կուտակուած գործերն աչքէ անցընելու զբաղած ըլլալով իր դռնապանին պատուէր տուած էր որ ոչ ոք ձգեն իր սենեակը մտնելու, սակայն լրտես Սալոմօն այնքան յարգանք ու ազդեցութիւն կը վայելէր ոստիկանատան մէջ որ դռնապանը հարկ համարեց այցելութիւնը բացառաբար իմացնել նախարարին, մանաւանդ որ Հրեան ըսած էր իրեն.

— Պէտք է անպատճառ տեսնեմ փաշա էֆէնտին, խնդիրը շատ մեծ կարեւորութիւն ունի:

Դռնապանը բառ առ բառ Շէֆիք փաշայի կրկնած էր լրտեսին խօսքերը:

— Թո՛ղ ներս գայ, հրամայած էր նախարարը:

Երբ Սալօմօն ներս մտաւ, փաշան գլուխը վեր վերցուց և չոր ձայնով մը ըսաւ .

— Սարսափելի զբաղմունք ունիմ և եթէ պարապ բանի մը համար եկած ես, գիտցած եղիր շատ պիտի բարկանամ :

— Իրողութիւնը այնքան ծանրակշիռ է, փաշա էֆէնտի, որ երբոր լսէք դուք ալ պիտի համոզուիք որ կ'արժէ ձեզ անհանգիստ ընել :

— Շուտ խօսէ :

— Գիտէք Տէրվիշ փողոցը բնակող Էմման, այն կինը որ մասնաւոր տուն մը ունի և որ այնքան ծառայութիւններ մատուցած է մեզի իր տեղեկատուութիւններովը :

— Այո՛, սա կիսաշխարհիկ կինը որ քու միջոցաւ մեզի հետ յարաբերութեան մտաւ և մէկ քանի վտանգաւոր յեղափոխականներու ձերբակալումին օգնեց . . .

— Նոյնինքն, փաշա էֆէնտի, շատ գոհ եմ որ շուտով յիշեցիք զինքը :

— Է՛յ, ի՞նչ է եղեր այդ Էմման :

— Այս կինը քանի մը օրէ ի վեր յարաբերութեան մէջ էր Սելանիկէն հասնող Թուրքի մը հետ, որուն վրայ շատ կասկածներ ունէինք թէ քօմիթէէն էր :

— Ուրեմն ինչո՞ւ անմիջապէս չըսիք որ ձերբակալենք, միթէ հո՞ւ է տակաւին . . .

— Փաշա էֆէնտի եթէ կը ներէք թոյլ տուէք որ իրողութիւնը կարգաւ ու մանրամասնօրէն պատմեմ, ըսաւ Սալօմօն քիչ մը անհամբերութեամբ :

— Լաւ, շարունակէ :

— Եթէ զինքը իսկոյն չձերբակալեցինք պատճառը այն էր որ մեր կասկածները շատ թեթեւ էին ու ու է գրական ապացոյցի մը վրայ չէինք հիմնուած . ասկէ զատ զինքը ազատ թողլով ու գաղտնապէս զինքը լրտեսելով կը յուսայի որ շատ աւելի օգտակար պիտի ըլլար : Այս Թուրքը, ինչպէս ըսի, յարաբերութեան կը մտնէ Էմմայի հետ . որուն յանձնարար-

ուած էր Սեղանիկցի բարեկամի մը կողմէ, որովհետեւ, ինչպէս Ձեր Վսեմութիւնն ալ գիտէ, էմմա յաջողած էր յեղափոխականներու համակրանքը շահիլ, ատենօք հայ յեղափոխականի մը համանուհին եղած ըլլալով:

— Ատոնք ամէնքը գիտեմ, գանք վերջին դէպքերուն, պատասխանեց նախարարը:

— Արդ, երէկ առտու էմմա ինձ իմաց կուտայ որ իմ կասկածներս հիմնաւոր էին, այդ երիտասարդ թուրքը որ ինքզինքին Շապան անունը տուած էր, քօմիթէին կը պակասէր և թէ իսիստ կարեւոր գործողութեան մը համար եկած էր Պոլիս: Աղջիկը ասոնք ամենքը կրցած էր մարդուն բերնէն քաղել, մանաւանդ որ մարդը չէր ծածկած իր ի՛նչ գործով հոս գալը և խնդրած էր որ էմմա մէկ քանի պարագաներու մէջ իրեն օգնէ:

— Եւ այս տեղեկութիւնները առնելէ ետքը դարձեալ այդ մարդը չձերբակալեցիք:

— Անմիջապէս ուղեցի այդ ձերբակալութիւնը կատարել, սակայն էմմա ըսաւ թէ օր մըն ալ սպասենք:

— Ինչո՞ւ համար...

— Որովհետեւ Շապան ըսած էր աղջկան թէ կարգ մը գաղտնի թուղթերու ծրար մը պիտի բերէր իրեն և միանգամայն խնդրած էր իրմէ որ այդ ծրարը իր տալիք մէկ հասցէին տանի յանձնէ...

— Ուրեմն իրաւունք ունիս եղեր սպասելու... կը յուսամ որ այսօր ձերբակալեցիք այդ վտանգաւոր մարդը:

— Այս առտու ասանը շուրջը հսկողութիւն կ'ընէի՝ երբ տեսայ որ Շապան եկաւ իր բարեկամուհիին դուռը բաղխելու: Ապահովաբար ծրարը կը բերէր յանձնելու: Այլ վարանելու տեսն չէր: Ընկերներէս մին հոն սպասցուցի և ես իսկոյն վազեցի Ղալաթա—Սէրայի ոստիկանատունը և ամէն ինչ բացարեւոյժ քօմիսէրի մը և երկու ոստիկաններու հետ վերադարձայ Տէրվիշ փողոց...

— Մարդը ձերբակալեցի՞ք, բանան է այս միջոցիս, ծը-
րարը ձեռք անցուցի՞ք, գոչեց փաշան, որուն համբերութիւնը
կ'սպառէր պատմութեան այս մանրամասնութիւններէն:

Բայց կ'երեւայ որ Սալօմօն միտք չունէր խօսքը կարճ
կտակելու և առանց նախարարին հարցումներուն ուղղակի,
պատասխանելու, իր խօսքը շարունակեց.

Բանի մը անգամ ուժով դուռը կը բաղխինք, բացող
չլլար... դարձեալ կը զարնենք, դարձեալ մէկը չերեւար,
Վերջապէս ճարահատ դարբին մը կը կանչենք. որ կղզանքը
թէ և կը բանայ բայց դուռը չի բացուիր, որովհետեւ դրան
ետեէն երկաթէ շղթան դրուած էր...

— Վստահ եմ որ կրկին մարդը փախցուցած էք, գոչեց
փաշան պատմութեան ընթացքէն կռահելով եղածը:

— Դուռը այնքան հաստատ էր որ կարելի չէր տեղէն
խախտել:

— Գետնայարկի պատուհանէն թող մտնէիք...

— Երկու պատուհաններն ալ երկաթապատ էին... բայց
և այնպէս կ'որոշենք երկաթները կտրել, դորձողութիւնը բա-
ւական երկար կը տեւէ. վերջապէս կը յաջողինք ու ոտսիկան
մը ներս կ'սպրդի, դրան շղթան կը վերցնէ ու կը յաջողինք
տունէն ներս մտնել: Բայց, ախտո՞ւ, այդ դրան պատճառա-
քանի մը ժամ կորանցուցած էինք:

— Սակայն տանը մէջ այդ կիներ առանձին կը բնակի,
հարցուց նախարարը:

— Ո՛չ, փաշա էֆէնտի, մայրը միտաին ու ան'ի զատ
փոքրիկ սպասուհի մըն ալ բանի. և այս էր որ զիս կը զար-
մացնէր:

— Շարունակէ տեսնենք պատմութիւնդ:

— Հազիւ թէ երկրորդ յարկի սանդուխին գլուխը կը
հասնինք սոսկալի տեսարան մը կը պարզուի մեր աչքերուն
առջեւ... փոքրիկ սպասուհին, հազիւ տասներէնդ տարեկան
յոյն աղջիկ մը, արխուղուայ փռուած էր գետին...

— Ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց փաշան, մեռա՞ծ...

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, բոլորովին անկենդան։ Առաջին յարկի փողոցին վրայի սենեակը կը վազենք ուր մարդ չկար. յետոյ կը դիմենք ետեւի կողմի սենեակը որ էմմայի ննջարանն էր... հոն ալ ահուկի տեսարան մը մեզի կ'սպասէր...

— Էմման ալ մեռցուցած էին։

— Այն ալ արիւնաշուշան գետին փռուած էր...

— Իսկ մա՞րդը, Շապտօնը...

Տանը ամէն ծախ ու ծուկը կը փնտռենք և բան մը չենք գտներ։

— Իսկ Էմմայի մա՞յրը...

Խեղճ կինը այդ միջոցին դուրս ելած է եղևր և մեր խուզարկութեան ատեն վրայ հասաւ։

— Եւ այս ձախողութեամբ պատմելով համար վաղիցիւր եկար, գոչեց նախարարը բարկացած, առաջին կասկածին վրայ պէտք էր որ այդ Շապտօնը ձերբակալէիք։

Բայց, փաշա էֆէնտի, քիչ մը առաջ բացատրեցի թէ ինչո՞ւ յարմար դատեցինք որ մըն ալ սպասել. յետոյ մտքերնէս երբեք չէր անցներ այս պատահելիքը։ Հիմա ուրիշ խընդիր մը կայ, փաշա էֆէնտի, ես վստահ եմ որ Շապտօն միշտ այդ տունը կը գտնուի և տեղ մը պահոււրտած է։

— Ինչէ՞ն ատանկ կ'ենթադրես։

— Որովհետեւ չի կրնար փախած ըլլալ. տանը չորս կողմը, չըջակայ փողոցներով, հսկողութեան տակ առնուած էին նախապէս և մանաւանդ որ տանը ետեւի կողմէն ու է տեղ չկայ ուրկէ կարելի ըլլայ փախչիլ...

— Ուրեմն անգամ մըն ալ մանրադննին կերպով թո՛ղ խուզարկութիւն մը կատարեն...

— Ես ուրիշ ծրագիր մը ունիմ, պատասխանեց Սալօմօն նրբամիտ կերպարանքով մը։

— Խօսէ՛ տեսնենք։

— Պէտք է ոստիկան ու լրտես հեռացնել տանը մէջէն ու

բոլորտիքէն և այնպէս մը ցոյց տալ թէ փնտռտուքը վերջացուցած ենք ու միայն մէկ հոգի թողուլ տան մէջ, անկիւն մը ծածկուած: Վստահ եմ որ ի վերջոյ Շապան, ինքզինքը ապահով զգալով, իր պահուած տեղէն դուրս պիտի ելլէ...

— Այդ ծրագիրդ գէշ չէ. բաւական վտանգաւոր է և դժուարին, ո՞վ պիտի յանձն առնէ այդպիսի ծանր գործ մը:

— Փա՛ռք Աստուծոյ մարդ չի պակսիր, պատասխանեց հրեայ լրտեսը վստահ չեղաով մը:

— Քու տրամադրութեանդ ներքե ունի՞ս մէկը:

— Անշուշտ... Ահմէտ Չափուչը: Ձեր Վսեմութիւնն ալ կարծեմ կը ճանչնայ զինքը, կամ գոնէ անունը լսած է...:

— Այո՛, այո, տեսած եմ զինքը ու շատ անգամներ ալ իր գովեստը իմացած... կարծեմ իրաւունք ունիս, այդ գործին յարմարագոյն անձը Ահմէտ Չափուչն է:

Արդարեւ Քերայի ոստիկաններուն մէջ Ահմէտ Չափուչ իր ճարպիկութեամբ, յանդգնութեամբն ու Ֆիզիքական զօրութեամբը համբաւաւոր էր ու միշտ կարեւոր ու դժուարին խուզարկութիւններն ու ձերբակալութիւնները իրեն կը յանձնուէին և ինք գրէթէ միշտ յաջողութեամբ գլուխ կը հանէր իր պաշտօնը:

— Ուրեմն, ըսաւ Հրեան, Ձեր Վսեմութիւնը համաձայն է ինծի:

— Այո՛ պատասխանեց Շէֆիք փաշա, միայն թէ այդ գէպքը շատ կարեւոր է և հարկ է որ անգամ մը ես ալ դամ ու աչքովս տեսնեմ ամէն բան, վերջնական կարգադրութիւն մը ընելէ առաջ:

— Եթէ կը բարեհաճիք՝ հիմա կրնանք ելթալ:

Նախարարը մէկ քանի կարեւոր հրահանգներ տալէ ու պաշտօնաթուղթեր ստորագրելէ ետքը Սալօմօնի հետ իր կառքը մտաւ եւ դէպ ի ոճրին վայրը ուղղուեցաւ:

Երբ հասան սպաննուած աղջկան տան առջև, ոստիկան-

ներ և լրտեսներ շարուած էին դրան քով ու անընդհատ կը վանէին տան մօտենալ ուզող հետաքրքիրները :

Փաշան արագ քայլերով տունէն ներս մտաւ Հրեային ընկերակցութեամբ և շիաակ ուղղութեցաւ բակին դէմ գտնուած սենեակը , որ իբրեւ ճաշասրահ կը ծառայէր և ուր այս միջոցին հաւաքուած էին Բերայի ոստիկանատան հարցաքննիչ դատաւորը , թաղապետական բժիշկը , Բերայի կառավարիչը , մէկ քանի քօմիսէրներ և հարիւրապետ մը :

Բոլոր այս մարդիկը յարգանքով ոտքի ելան երբ ոստիկանութեան նախարարը ներս մտաւ :

— Իրողութիւնը Վեհափառ Սուլթանին ծանուցուեցա՞ւ , հարցուց , ամէնէն առաջ . Շէֆիք փաշա :

— Այո՛ , փաշա էֆէնտի , պատասխանեց կառավարիչը , ամէն բան տեղն ի տեղօք տեղեկագրեցի :

— Ի՞նչ է ձեր քննութեան արդիւնքը , հարցաքննիչ էֆէնտի , հարցուց նախարարը դառնալով դատաւորին :

Այս վերջինը , որ քառասուն տարեկան մօրուօք անձ մըն էր և շատ խորամանկ մարդու մը համբաւը կը վայելէր , փութաց պատասխանելու .

— Փաշա էֆէնտի , ըսաւ , դժբախտաբար նախ երկու զոհերուն մահը հաստատեցինք բժշկական քննութեամբ :

Ի՞նչ զէնքով մեռցուած են :

— Հատու զէնքով մը :

— Հաւանօրէն զմելի կամ խիստ սրածայր փոքրիկ դանակ մը ըլլալու է ոճրագործին զէնքը , միջամտեց ոստիկանատան բժիշկը :

— Վէրքերը բազմաթի՞ւ են :

— Փոքրիկ սպասուհին սրտէն միակ վէրք մը ստացած է , բայց շատ խոր և յայտնի է որ մահը վայրկենական եղած է , գալով էմմայի՝ զանազան նշաններ ցոյց կուտան թէ իր ոճրագործին դիմադրած ու հետը բաւական պայքարած է . ոճրագործը նախ փորձած է զայն կոկորդէն խեղդել և յետոյ

դաշոյնի երկու հարուած իջեցուցած է կատաղի ուժգնութեամբ մը, մին ձախ ծիծին տակ և միւսը ծոծրակին, էմմայի մահն ալ գրէթէ վայրկրնական եղած ըլլալ կը թուի:

— Իսկ ոճրագործը, հարցուց փաշան, կարելի չեղա՞ւ իր հետքը գտնել:

— Ափսո՛ս, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը, տանը մէջ ծակ մը չմնաց առանց խուզարկութեան. արդէն տունն ալ շատ մեծ չէ և շատ ծակ ու ծուկ տեղեր ալ չունի, չիտալ կը այս անյայտացումը դարմանալի ու անբացատրելի է:

— Տանիքին վրայ քննութիւն կատարեցի՞ք:

— Ամէն կողմ, փաշա էֆէնտի, ամէն կողմ, բայց ո՛չ մէկ հետք...

— Բայց անկարելի է որ այդ մարդը կարենայ մեր ձեռքէն խուսափիլ, վճռեց կառավարիչը, մանաւաւդ որ թէ՛ անունը գիտենք և թէ՛ դէմքը կը ճանչնանք:

— Սպաննուած կիներ մայր մը ունի եղեր, ըսաւ նախարարը, այդ կիներ ի՞նչ եղաւ:

— Զինքը անկարելի էր այստեղ պահել, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը. իր լաց ու կոծովը և յարուցած աղմուկովը մեր գործին արգելք կ'ըլլար կոր, ուստի համոզեցինք ու զինքը դրացիի տուն մը փոխադրեցինք:

— Իսկ դիակները...

— Դիակները քով քովի դրած ենք, էմկայի ննջասենեակը գետնի վրայ...

— Անգամ մը կ'ուզեմ տեսնել զանոնք, ըսաւ ոստիկանութեան նախարարը. ոտքի ելլելով և դէպ ի դուռը յառաջանալով:

Հարցաքննիչ դատաւորը, կառավարիչը, հարիւրապետը և բժիշկը փութացին ընկերանալ իրեն:

Յամրաքայլ վեր ելաւ սանդուխէն, պահ մը հոն կեցաւ, դիտելով գետնի վրայ տարածուած արիւնի հետքերը:

— Սպասուհին ճիշդ այստեղ սպաննուած է, բացատրեց հարցաքննիչը, մինչդեռ էմման իր սենեակին մէջ:

— Ոճրագործը ո՞րը զարկած է առաջ, հարցուց նախարարը:

— Այդ բանը շատ դժուար է որոշել, պատասխանեց բըժիշկը, որովհետեւ երկուքին մահն ալ գրեթէ միեւնոյն ատեն տեղի ունեցած է: Շատ աշխատեցայ այդ կէտը լուսաբանել, բայց չկրցայ եղբակացութեան մը յանգիլ: Ինչ որ յայտնի է՝ սա է թէ երկուքն ալ միեւնոյն զէնքով զարնուած են. իրենց վէրքերը ասիկա կը հաստատեն անհերքելի կերպով:

Այս անօգուտ բացատրութիւնները լսելէ ետքը նախարարը իր ճամբան շարունակեց և հասաւ ննջարանի դրան առջև: Դատաւորը փութաց դուռը բանալու:

Շէֆիք փաշա երբ ներս մտաւ՝ ընկրկում մը ունեցաւ և չկրցաւ իր յուզումը զսպել: Երկու դիակները, արիւնլուայ զգեստներով քով քովի դրուած էին տախտակամածին վրայ:

— Ահեղի՛ բան, մրմնջեց նախարարը, մեղք, ի՞նչ երկատասարդ ու դեղանի կին մըն է եղեր...

— Եւ ո՞րքան ալ մեղի օգտակար ու հաւատարիմ, աւելցուց կառավարիչը, ու միանգամայն խելացի... Մեղի հետ կանոնաւոր յարաբերութիւն ունենալով հանդերձ կրցած էր մինչեւ ետքը քօյիթէի անդամներուն վստահութիւն ներշնչել...

Նախարարը ա՛լ աւելի մօտեցաւ դիակներուն, մինչ իրեն ընկերացողները քիչ մը հեռուն կեցած էին, արդէն դիտած ըլլալով այդ տեսարանը:

Յանկարծ աղաղակ մը արձակեց:

— Ի՞նչ է այս, գոչեց միւսներուն դառնալով:

— Ի՞նչ կայ, փաշա էֆէնտի, հարցուց հարցաքննիչ դատաւորը երկու քայլ առաջ գալով:

— Տեսէ՛ք կնոջ կուրծքին վրայ ծալուած թուղթ մը կայ, ի՞նչ կը նշանակէ ասիկա...

Այս խօսքերը լսելով ամենքն ալ յառաջացած ու շրջապատած էին դիակները :

— Այո՛, ճիշտ է, ըսաւ բժիշկը յուզուած ձայնով մը, կուրծքին վրայ թուղթ մը կայ... և սակայն գրեթէ կէս ժամ առաջ ես իմ ձեռքովս և ձեր ներկայութեանը դիակները քով քովի բերի ու այն ատեն այդպիսի թուղթ մը չկար :

Այս ըսելով բժիշկը ծռեցաւ ու դողահար ձեռքով մը առաւ ու բացաւ :

— Թուրքերէն գրուած գիր մըն է, ըսաւ, ականոցը դնելով ու թուղթը քննելով :

— Կարդացէք տեսնենք, հրամայեց նախարարը անհամբեր :

Բժիշկը բարձրաձայն կարդաց .

«Էմմա մահուան դատապարտուած ու վճիռն ալ գործադրուած է, հասկցուած ըլլալով իր յարաբերութիւնները ոստիկանութեան հետ և իր մէկ քանի մասնութիւնները : Ասիկա կ'ուզենք որ նոր դաս մը ըլլայ մատնիչներուն համար : Կը ցաւինք որ ստիպուեցանք Էմմայի պատճառաւ անմեղ աղջիկ մըն ալ զոհել իրեն հետ :»

— Այդ է ամբողջ պարունակութիւնը, հարցուց նախարարը :

— Այո՛, փաշա էֆէնտի :

— Թուղթին տակը ստորագրութիւն կա՞յ, ըսաւ հարցաքննիչ դատաւորը :

— Թուղթին տակը երկու լատինական տառեր կան, պատասխանեց բժիշկը, ձեռքը եղած դրութիւնը դատաւորին երկարելով, M. և A. տառերը, գլխագիր գրուած :

— Դարձեա՞լ այդ անիծեալ տառերը մէջտեղ ելան, գոչեց Շէֆիք փաշա տեսակ մը թաքուն երկիւղով :

Յետոյ շարունակեց խօսքը ամէնուն ուղղելով :

— Բայց ինչպէ՞ս այս թուղթը գրուած է դիակին վրայ

և որովհետեւ կողմէ, երբ... ահա խնդիրներ զորս պէտք է որ լուսարանենք-

— Կէս ժամ առաջ, երբ փոքրիկ սպասուհին դիակը դուրսէն հոս փոխադրեցին, պատասխանեց հարցաքննիչ դատաւորը, և գետինը տարածեցինք էմմայի դիակին քով, զոր նոյնպէս սենեակին անկիւնէն հոս բերած էինք, այդ թուղթը չկար, տախտակաւ ամենքս ալ կրնանք վկայել այնպէս չէ...

— Այո՛, ըսաւ բժիշկը, մանաւանդ ես այդ մասին բնաւ կասկած չունիմ, որովհետեւ դիակը հոս բերուելն ետքը ես իմ ձեռքովս կուրծքը բացի, մարմինը քննեցի ու վերստին գոցեցի և բնաւ թուղթ չտեսայ:

— Եւ ո՛չ ալ ես բան մը նշմարեցի, աւելցուց կառավարիչը, ես որ ամբողջ գործողութեան ժամանակ տօքթօր էֆէնտին քովը կեցած էի:

— Այսպէս ուրեմն կրնանք ստուգապէս ըսել թէ, շարունակեց դատաւորը, այս թուղթը կէս ժամէ ի վեր դըրուած է դիակին վրայ...

— Բայց որովհետեւ ձեռքով, գոչեց նախարարը, որուն ձայնը յուզումէն կը դողդղար:

— Այդ մասին ալ կասկած ունենալու չենք, ըսաւ դատաւորը, այս թուղթը մէկ մարդ միայն կրնայ դրած ըլլալ դիակին վրայ, այն է ոճրագործը... և այս իրողութենէն կը հետեւի որ ոճրագործը տակաւին տանը մէջն է ու նոյնիսկ յանդգնութիւնը կ'ունենայ կոր մեր հոս գտնուած ատեն իր թաքստոցէն դուրս ելլելու և մինչեւ իր զոհերուն քով դատաւ... շիտակը զարմանալի՛ յանդգնութիւն և մանաւանդ աշուշտ ալ, որովհետեւ այս թուղթին պէտք չունէինք գիտնալու համար թէ ինչո՛ւ գործուած էր ոճիրը:

— Բայց այն ատեն պէտք է անմիջապէս նոր խուզարկութիւն մը կատարենք տանը ամէն կողմը ու միեւնոյն ատեն ամէն սենեակներուն մէջ մարդ սպասցնենք, որպէսզի

այդ վտանգաւոր ու յանդուգն չարագործը պատուհանէ մը և կամ ու է տեղէ մը խոյս չտայ . . . :

— Եթէ արդէն խոյս չէ տուած թուղթը հոս ձգելէն ետքը, պատասխանեց դատաւորը, գլուխը օրօրելով:

— Ձեր ըսածն ալ կարելի է, ըսաւ նախարարը, ամէն պարագայի մէջ սա ոտոյգ է որ քիչ մը առաջ ոճրագործը տակաւին այս տան մէջն էր և մեր մարդիկը, ըստ ձեր խօսքին, մանրակրիտ քննութիւն մը ընելով հահդերձ, կարող չեն եղած գինքը գտնել:

Նախարարին այս խորհրդածութիւնը ըրած միջոցին լուր բերին թէ պալատական թիկնապահ մը եկած էր ու գինքը տեսնել կը փափաքէր:

— Վեր հրամցուցէ՛ք, հրամայեց Շէֆիք փաշա:

Թիկնապահը եկած էր պարզապէս ըսելու համար թէ Վեհափառ Սուլթանը հրամայած է որ ամէն միջոցներով ոճրագործը ձերքակալուի: Նախարարը արդէն կը սպասէր այդ անխուսափելի հրամանին՝ բայց և այնպէս ամենայն խոնարհութեամբ պատասխանեց.

— Մեր Վեհափառ տիրոջ կամքը կատարելու կ'աշխատինք արդէն և կը յուսամ որ պիտի կրնանք յաջողիլ:

Փաշան միեւնոյն ատեն թիկնապահին հաղորդեց մինչեւ այդ վայրկեան կատարուած գործողութիւնները ու գիտելին վրայէն գտնուած թուղթին պարագան, որ մեծ դարձանք պատճառեց պալատական բամբերին:

— Այդ թուղթը պէտք է որ մեր Վեհափառ տիրոջ ներկայացնեմ ըսաւ:

— Բնականաբար, պատասխանեց նախարարը հիմա դայն ձեզի կը յանձնենք:

Թիկնապահին ալ կարծիքը այն էր թէ ոճրագործը տանը մէջ պահուրած ըլլալու էր անպատճառ:

Որոշուեցաւ նոր խուզարկութիւն մըն ալ կատարել շատ աւելի լուրջ կերպով:

Նախ փախուսաւ թողոր հաւանական ճամբաները հսկողութեան ներքեւ առնուեցան, ամենիքէն մինչեւ գետնայարկի տոյ, ամենէն ճարպիկ ոստիկաններէ ու լրտեսներէ կազմուած խումբ մը սկսան տան ամէն անկիւնները, կարանիները, դարակները, տախտակամածներն ու ցեղունները մանրազննին քննել:

Այս գործողութեան միջոցին թիկնապահը մեկնած էր, յանձնարարելով որ ոճրագործը երեւան ելլելուն պէս՝ մէկու մը միջոցաւ լուր դրկեն Երևորդ:

Ես անձամբ կուգամ Վեհափառ Սուլթանին տեղեկատուութիւնս ընելու, հաւաստեց նախարարը:

Թիկնապահը իսկուհի էր նաեւ որ Վեհափառ Սուլթանը հրամայած էր որ այս ոճիրը դադարնի պահուի ու թերթերուն չհաղորդուի՝ մինչեւ որ ոճրագործը գտնուի:

Երեք ժամուան մանրակրկիտ փնտուտութենէ ետքը խուզարկիչները ընկճուած դէմքով եկան յայտարարել թէ բան մը չէին գտած . . . :

— Ուրեմն պէտք է եղբակացնել թէ ոճրագործը թուղթը դիակին վրայ դնուելէն ետքը յաջողած է փախչիլ, ըսաւ հարցաքննիչ դատաւորը:

Այս եղբակացութիւնը թէեւ շատ յուսահատական, բայց ամէնէն հաւանականն էր:

Մութը կոխած էր արդէն և ներկաները գործին անյաջողութենէն յուսաբեկ ու ու է պատասխանատուութենէ խուսափելու ակնչով մէկիկ մէկիկ կը մեկնէին, զանազան պատուանկներ ստեղծելով:

Նախ Բերայի կառավարիչը թողուց գնաց, ըսելով թէ խիստ կարեւոր գործեր ունէր:

Յետոյ բժիշկը մեկնեցաւ իր գործը աւարտած յայտարարելով: Իրեն հետեւեցաւ նաեւ հարցաքննիչ դատաւորը և հարիւրապետը:

Շէֆիք փաշա միայն, ճաշարանը, թիկնաթուռի մը մէջ
թաղուած էր գլխիկոր, տխուր խորհրդածութիւններու մէջ
մոլորած: Գիտէր որ Սուլթանը իրմէ միայն համար պիտի
պահանջէր ու միմիայն իր վրայ պիտի ծանրանար այս գոր-
ծին անյաջողութեան պատասխանատուութիւնը: Այս յուսու-
հատական տրամադրութեան մէջ՝ Սալոմօն մօտեցաւ իրեն երբ
սենեակին մէջ առանձին մնացած էր:

— Փաշա էֆէնտի, ըսաւ, կը տեսնենք թէ չէի սխա-
լած:

Նախարարը՝ երազկոտ՝ գլուխը վեր վերցուց,

— Ի՞նչ բանի մէջ չէք սխալած:

— Երբ ոստիկանատուներ, հոս դալէ առաջ, ձեզի կ'ըսէի
թէ ոճրագործը տանը մէջն է:

— Բայց խուզարկութիւնը հակառակը ցոյց տուաւ, պա-
տասխանեց նախարարը անհամբեր:

— Խուզարկութիւնը, փաշա էֆէնտի, ցոյց տուաւ միայն
թէ անկարող են թաքստոցը գտնելու...: Թուղթին դէպքէն
ետքը այլեւ կարելի չէ կասկած ունենալ ոճրագործին տանը
գտնուելուն մասին:

— Բայց ո՞ւր պահուըտած է այդ շունչանուրդի մարդը:

— Ատիկա երեւան պիտի հանենք ես և Ահմէտ Չավուշը,
պատասխանեց Հրեան ինքնավստահ շեշտով մը:

— Միթէ Ահմէտ Չավուշը, խուզարկիչներուն մէջ չէ՞ր,
հարցուց նախարարը:

— Չէ՛, անիկա շուղեց մասնակցիլ, վստահ ըլլալով որ
այդ կերպ կատարուած խուզարկութիւն մը ոչ մէկ արդիւնք
պիտի տար:

— Ուրեմն կ'ուզէք դժուար ալ փորձ մը կատարել...:

— Եթէ Ձեր Վսեմութիւնը հրաման տայ, պատասխանեց
Սալոմօն:

— Բայց անշուշտ հրաման կուտամ քանի որ այդքան

վատահօրէն կը խօսիւ , գոչեց նախարարը , այս նոր յոյսին
կառչելով , օ՛ն անմիջապէս գործի սկսեցէք :

— Ո՛չ հիմա , փաշա էֆէնտի , ըսաւ Հրեան հաստատ
չեղաւ :

— Ե՞րբ ուրեմն :

— Երբ ամենքը երթան և միմիայն ես ու Ահմէտ Չալու-
շը մնանք հոս :

— Բոլորովին առանձի՞ն , հարցուց փաշան դարմացած :

— Բնականաբար . լաւագոյն գործերը քիչ մարդով կը
տեսնուին , մանաւանդ մեր պայտօնին մէջ :

— Բայց այդ ոճրագործը շատ յանդուգն ու խիզախ մէ-
կը կ'երեւայ կոր , նոյն իսկ եթէ յաջողիք գտնել զինքը կրնայ
գլխերնուդ փորձանք մը բերել . . .

— Մենք պատրաստ ենք մեր անձերը վտանգելու՝ գոր-
ծին յաջողութեանը համար :

— Լա՛ւ , պատասխանեց նախարարը . տեսնելով որ Հրե-
ան կը պնդէր իր ըսածին վրայ , թող ձեր ուղածին պէս ըլ-
լայ , ես հիմա ըստ այնմ պէտք եղած հրամանները կուտամ :

— Շատ շնորհակալ եմ , փաշա էֆէնտի :

— Եւ եթէ յաջողութեամբ գլուխ հանէք այս գործը , կը
խոստանամ փայլուն կերպով վարձատրել :

— Աստուած կեանք տայ Ձեր Վսեմութեան :

— Շուտով ինծի կանչէ քօմիսէր էֆէնտին :

Սալօմօն դուրս ելաւ նախարարին հրամանը կատարելու
համար :

Քօմիսէրը գալուն պէս Շէֆիք փաշա ըսաւ .

— Ինձ նայէ՛ , բոլոր մարդիկդ ժողովէ ու հեռացիր այս
տունէն , քննութիւնը եղած լմնցած է ու ա՛յ այստեղ փնտռե-
լիք բան մը չունինք . ոճրագործը յայտնի կը տեսնուի որ
խոյս տուած է և ուրիշ տեղ հարկ է զինքը փնտռել :

— Իմ ալ կարծիքս այդ է , փութաց ըսել քօմիսէրը , որ
շատ գոհ մնացած էր իրեն տրուած հրամանէն :

— Քու կարծիքդ հարցնող չկայ պատասխանեց ոստիկանութեան նախարարը, քեզ պատուէրներ կուտամ կոր անոնց ուշադրութիւն ըրէ:

— Գլխուս վրայ, փաշա էֆէնտի:

— Տանը մէջ միայն Սալօմօն էֆէնտին և Ահմէտ Չափուշը պիտի մնան, կը հասկնաս:

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, ըսաւ քօմիսէրը, յարգանքով բարեւ մը տալով:

— Հո՞ս է Ահմէտ Չափուշը:

— Այո՛, վարը դրան քով, մէկ քանի ոստիկաններու հետ կեցած է:

— Ուրեմն ըսէ իրեն որ շուտով հոս գայ:

Վայրկեան մը ետքը Ահմէտ Չափուշ ևս ներս մտաւ ճաշասրահէն: Նախարարը անոր ալ յայտնեց իր պատուէրը: Յետոյ աւելցուց:

— Սալօմօն էֆէնտի կը կասկածի թէ ոճրագործը միշտ այս տան մէջ ծածկուած կը մնայ և թէ դու՛ն իր օժանդակութեամբը պիտի կրնաս երեւան հանել զինքը:

— Այդ կասկածը ինծի ալ յայտնեց ու ես ալ կատարելապէս համամիտ գտնուեցայ իրեն:

— Ուրեմն սիրով կ'ընդունիս քեզի յանձնուած գործը:

— Մեր մեծերուն հրամանը միշտ սիրով կ'ընդունիմ և կը գործադրեմ, պատասխանեց Ահմէտ Չափուշ:

— Ասիկա բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող բան մըն է, աւելցուց Շէֆիք փաշա, և եթէ կարենաք յաջողիլ մեծամեծ վարձատրութիւններ կ'սպասեն ձեզի: Մեր Վեհափառ Սուլթանը իրատէ ըրած է որ ոճրագործը ապառճառ ձերբակալուի, ուստի մեր ամէնուս պարտականութիւնն է որ իր կամքը կատարելու համար մեր ձեռքէն ամէն եկածը ընենք:

— Այս մասին կրնաք բացարձակ վտտահութիւն ունենալ մեր վրայ:

— Եթէ ոճրագործը գտնէք, ո՛չ թէ միայն դրամական

կարեւոր գումար մը պիտի ստանաք, այլ կը խոստանամ հաս-
որ աստիճանի բարձրացման ու պատուանշանի ալ պիտի ար-
ժանանաք :

Նախարարին այս վերջին խօսքերը շողացուցին Ահմէտ
Զավուչի աչքերը որ խանդավառուած գոչեց

— Աստուծոյ և Վեհափառ Սուլթանին շնորհիւ՝ ինչապէս
պիտի յաջողինք :

Քաւորդ մը ետքը, նախարար, քօմիսէր, ոստիկան ու
լրտես մեկնած էին ամենքն ալ և ասանք մէջ կը մնային երկու
դիակները և Սալօմօն ու Ահմէտ Զավուչի : Այս երկուքը գետ-
նայարկի ճաշարանը քաշուած՝ մօմ մը վառեցին, որովհետեւ
մութը պատած էր ամէն կողմ և սկսան խօսակցիլ :

— Կարծեմ, ըսաւ Ահմէտ Զավուչի, մեր կարողութենէն
վեր գործի մը մէջ մտանք :

— Ինչո՞ւ առաջին քայլէն կը յուսահատիս, պատասխա-
նեց Հրեան, միթէ դուն ալ կատարելապէս համոզուած չե՞ս որ
Շապան կամ ոճրագործը տնկարելի է որ կարող եղած ըլլայ
փախչիլ :

— Այդ մասին բնաւ կասկած չունիմ . . .

— Ուրեմն միշտ հոս է . . .

— Այդ ալ կ'ընդունիմ, քանի որ մեր համոզումին բնա-
կան հետեւութիւնն է :

— Հիմա կը մնայ իր թաքստոցը գտնել :

— Ահաւասիկ հոս է որ խնդիրը կը կնճռօտի : Գիտես որ
այսօր երկու անդամ այս տունը վերէն վար խուզարկուեցաւ
և կարելի չեղաւ հետք մը գտնել : Պիտի առարկես որ խու-
զարկողները ճարպիկ չէին և թէ չեն կրցած լաւ զննել ամէն
բան : Եւ սակայն այս պզտիկ տունը շատ ծակ ու ծուկ չու-
նի, հետեւաբար խուզարկութիւնն ալ բացառիկ դժուարու-
թիւններ չի ներկայացնէր . . . այնպէս որ շիտակը հիմա քիչ
մը կը կասկածիմ և կը մտածեմ թէ այդ մարդը հակառակ
մեր ենթադրութեան՝ կրցած է փախչիլ և կը զարմանամ որ

դուն այդքան հաստատամիտ կերպով կառչած կը մնաս քու համոզումիդ վրայ :

— Այո՛ , որովհետեւ ես ինծի յատուկ պատճառներ ունիմ ասոր համար , պատասխանեց Հրեան խորամանկ դէմքով մը , և երբոր դուն ալ իմանաս այդ պատճառները , ինծի չափ պիտի համոզուիս և վստահ պիտի ըլլաս թէ պիտի յաջողինք մեր այս դժուար գործին մէջ :

— Ուրեմն ըսէ՛ տեսնենք քու պատճառներդ , գոչեց Ահմէտ Չավուշ անհամբեր , ինչու ծածկեցիր մինչեւ հիմա . . . :

— Որովհետեւ մինչեւ հիմա հարկ չկար գտնոնք բացատրելու և դուն գիտես որ ես միշտ խոյս կուտամ անհարկի խօսքերէ :

— Իրաւունք ունիս , Սալօմօն էֆէնաի , չատ խօսողները միշտ գործ տեսնողներ չեն :

— Մտիկ ըրէ՛ ուրեմն . . .

— Բոլոր ուշադրութիւնս քեզի նուիրած եմ :

— Գիտե՞ս թէ որքան ատենէ ի վեր էմմա կը բնակէր այս տան մէջ :

— Կարծեմ մօտաւորապէս երկու տարիէ ի վեր . . .

— Իսկ իրմէ առաջ ո՞վ էին այս տան բնակիչները :

— Իրա՛ւ որ այս մասին որոշ տեղեկութիւն մը չունիմ , գիտեմ միայն թէ այս տան մէջ բաներ մը անցած են ու տունը պաշարուած ու խուզարկութիւն կատարուած է :

— Այո՛ , ճիշդ կը յիշես ուրեմն : Արդ այս տան մէջ , էմմայէն առաջ , Հայ յեղափոխականներ բնակած են ամբողջ երեք տարի : Տունը վարձուած էր հելլենահպատակ Քաթինա անուն ծերունի կնոջ մը կողմէ , որ իբր թէ ամուրիներու սենեակներ վարձու կուտար : Արդ , իր բոլոր ամուրի վարձակալները հայ յեղափոխականներ էին , որոնք իրենց կեդրոնը ըրած էին այստեղ : Երբ ոստիկանութիւնը վերջապէս իմացաւ և այս տունը պաշարեց , իրենցմէ երեքը հոս կը գտնուէին , իսկ Քաթինա նոյն միջոցին դուրս ելած էր . . . : Ես ալ

կ'ընկերանայի իրենց և ես աչքովս տեսած էի երեք վարձակալներուն հո'ն ըլլալը, որոնք տան երեսի վրայի սենեակին պատշգամբ նստած էին և երբ մեր գալուստը տեսան՝ խակոյն ներս քաշուեցան:

Ահաւասիկ հետաքրքրական պատմութիւն մը զոր թէև լսած էի, բայց մանրամասնութիւնները չէի գիտեր:

— Այսօրուան պէս, շարունակեց Հրեան, դուռը դարնելով չբացուեցաւ և ստիպուեցանք կրկին դայն բռնի բանալ, ինչ որ մեզ կէս ժամէն աւելի գրողեցուց: Չմոռնամ ըսելու որ փողոցը, շրջակաները, քովի տուններուն տանիքները ոստիկաններով լեցուած էին: Վերջապէս դուռը խորտակեցինք և ներս մտանք... ամէն կողմ խուզարկեցինք... ո՛չ ոք կար: Երեք անձերը աներեւոյթ եղած էին...

— Զարմանալի բան, գոչեց Ահմէտ Չավուշ, տարօրինակ, ուրեմն ճիշտ այսօրուան պէս:

— Սա տարբերութեամբ որ այսօր մէկ հոգի է աներեւոյթ եղողը, մինչդեռ այդ օրը երեք հոգի միասին էին...

— Ու է հետք կարելի չեղա՞ւ գտնել:

— Ո՛չ, ի դո՛ւր տանը ամէն կողմը տակնուվրայ դարձուցինք, ի դո՛ւր տախտակամածներն ու ձեղունները քակեցինք, մեր բոլոր փնտռտուքները արդիւնք մը չունեցան:

— Ոստիկանութիւնը ի՞նչ բացատրութիւն տուաւ ասոր:

— Ըսին թէ մեր ապիրատութենէն օգտուելով՝ յեղափոխականները կրցած էին փախչիլ մեր աչքին տակ, ինչ որ ճշմարիտ չէր և ո՛չ ալ կարելի, և որովհետև քանի մը օր ետքը ուրիշ շատ աւելի կարեւոր խնդիր մը մէջտեղ ելաւ որ ոստիկանութեան ամբողջ ուշադրութիւնը գրաւեց, Տէրվիշ փողոցի այդ դէպքը մոռցուեցաւ բոլորովին: Բայց ես չէի մոռցած և միշտ կ'ապկածով կը նայէի այս տան վրայ, նոյնիսկ երբ Էմմայի պէս կէս աշխարհիկ կին մը եկաւ բնակելու հոն:

— Եւ կ'ապկածներդ անտեղի չէին՝ քանի որ հակառակ

այդ կնոջ ոստիկանութեան հետ ունեցած յարաբերութիւններուն, գիտենք թէ միեւնոյն ատեն յեղափոխականներու հետ ալ կապակցութիւններ ունէր :

— Եւ որուն հետեւանքով այս վարձանքը եկաւ զբխուն :

— Կուժը ջուրին ճամբան կը կտորի, պատասխանեց Ահմէտ Չալուշ փիլիսոփայաբար :

— Խնդիրը այդ չէ : Այս առտու երբոր սփռադործութեան դէպքը լսեցի ու սփռադործին անյայտացումը տեսայ . խիտն յիշեցի քանի մը տարի առաջ պատահածը և սա եղբակացութեան հասայ թէ այս առնչ մասնաւոր թաքստոց մը ունի զոր հաւանօրէն պատրաստած են հոն թափող նախկին հայ յեղափոխականները և որ ծանօթ էր Շապանի :

— Այդ քսածդ շատ հաւանաւորն է՝ երեւայ, պատասխանեց Ահմէտ Չալուշ, և հիմա կը տեսնեմ որ իրաւունք ունիս եղեր այդքան պնդելու քու ենթադրութեանդ վրայ :

— Խնդիրը այդ թաքստոցը գտնելուն վրայ է :

— Հաւանօրէն գեանայարկը, շտեմարանին մէջ տեղ մը ըլլալու է, պէտք է մեր գննութիւնները հանկէ սկսինք :

— Ընդհակառակն, ըսաւ Սալօմօն, ես վստահ եմ որ վերի յարկն է, այն յարկը ուր կը գտնուի էմմայի ննջարանը և գուցէ նոյնիակ այդ ննջարանին մէջ . . . :

— Բայց ի՞նչ բանի վրայ կը հիմնես այդ ենթադրութիւնդ :

Ես ալ նախ այնպէս կը կարծէի որ թաքստոցը գեանայարկը պէտք է փնտռել, բայց գիտիկն կուրծքին վրայ դրուած թուղթը բոլորովին զաղտաբար փոխեց : Յայտնի է որ այդ թուղթը սփռադործը գրած է, այս մասին ու է է տարակոյս չկայ և գրած է մեր հոս գտնուած միջոցին, այսինքն երբ առնչ ոստիկաններով ու լրտեսներով լեցուած էր : Արդ, ինչպէ՞ս կ'ուզես որ այդ մարդը համարձակէր շտեմարանէն վեր ելլել, գեանայարկէն անցնիլ ու երկրորդ յարկը երթալով թուղթը թողուր և ետ դառնար . միթէ այս կատարեալ յի-

մարութիւն մը չպիտի՞ ըլլար, կամ մանաւանդ կարելի՞ էր
այսպէս բան մը երբ տան մէջ այնքան բազմութիւն կար։
Այդ թուղթի պարագան արդէն ոճրագործին կողմէ պարզ
անսպարծութիւն մը, մեր քթին խնդալու պէս բան մըն է և
եթէ իր անձին համար կատարեալ ապահովութիւն չունենար,
այդպիսի անօգուտ յանդգնութիւն մը չպիտի փորձէր։

— Շատ իրաւունք ունիս, Սալօմօն էֆէնտի, պատաս-
խանեց Ահմէտ Չաւուշ տեղի տալով իր ընկերոջ իրաւացի
դիտողութիւններուն առջեւ։ Այո՛, մեր քննութիւնը պէտք է
վերէն սկսինք։

— Եւ եթէ կ'ուզես անմիջապէս գործի ձեռնարկենք։

— Ես պատրաստ եմ, ըսաւ Չաւուշը ոտքի ելլելով։

Երկուքը միասին յամր քայլերով ճաշարանէն դուրս ելան
ու սանդուխին մօտեցան։ Հոն պահ մը կանգ առին ու ականջ
դրին տեսնելու համար թէ ու է շշուկ կը լսուէր։

Ոչինչ. առնոր խոր լռութեան մէջ թաղուած էր։

Սկսան ատիւճաններէն վեր ելլել նոյն զգուշաւորութեամբ
Ահմէտ Չաւուշ առջեւէն կ'երթար բեվոյվէրը ձեռքը բռնած
և Հրեան անոր կը հետեւէր վառած մօմով մը երբ վեր հա-
տասն՝ դարձեալ կանգ առին ու ականջ դրին։

— Չալն ցուն չկայ, ըսաւ Ահմէտ կամայ մը։

— Այո՛, կատարեալ լռութիւն կը տիրէ, պատասխանեց
Սալօմօն։

— Ո՛ր սենեակէն պիտի սկսինք մեր խուզարկութիւնը։

— Նոյն իսկ դիակները գտնուած սենեակէն... վստահ
եմ որ հո՛ն է գաղտնիքի բանալին։

Այս կարճ խօսակցութենէն ետքը, երկու մարդիկը իրենց
ոտքերուն ծայրերուն վրայ կոխելով մօտեցան էմմայի ննջա-
րանին դրան ու կամայ մը բացին դայն։

Հոն ալ ո՛չ մէկ շշուկ չէր լսուեր։

Դիակները իրենց յաւիտենական քունը կը ննջէին լռիկ։
Իրենց տեսքը մօմին դողդոջուն լոյսին տակ անեղի էր և

երկու մարդիկը, թէև վարժուած այս տեսակ տեսարաններու, սակայն թեթև սարսուռ մը ունեցան:

Սալօմօն իր ձեռքի մօմը սեղանին վրայ դրաւ և ըսաւ:

— Ո՛չ ոք կոյ մէջանդ, ապահովարար Շապան իր թաքրատոցին մէջ կծկուած է:

— Թերևս հասկցած է որ տանը մէջ մարդ կը դանուի, դիտել սուսա Չափուշը:

— Շատ հաւանական է . . օ՛ն դործի սկսինք:

Երկու ընկերները մանրադննին քննութենէ մը անցուցին սենեակին պատերը, տախտակամածը, խոշոր սնտուկ մը, թիկնաթոռներն ու անկիւնը դրուած բազմոցը զոր դժուարաւ կրցան տեղէն վերցնել: Ո՛չ մէկ կասկածելի նշան կորուզ եղան դանակ: Անկողնին դէմը սենեակին աջ կողմը, զգեստեղէնի խոշոր դարան մը կար դայն բացին ու տեսան որէմօայի պատկանող չրջազգեստներով, ձերմակեղէններով և ուրիշ կահացի աւարկաներով լեցուած էր:

— Այս դարանը ապահովարար թաքրատոցը չէ, ըսաւ Չափուշը ձեռքովը շօշափելով կախուած զգեստները, սոււգելու համար թէ արդեօք մէկը պահուըտած էր անոնց ետե:

— Այս դարակին մէջիները արդէն ցերեկը երկու անգամ պարպեցին ու քննեցին, ըսաւ Սալօմօն:

— Ուրեմն երրորդ անգամ յոգնութիւն յանձն չառնենք:

— Միայն թէ բան մը մոռցան ընելու . . .

— Ի՞նչ բան, հարցուց Չափուշը:

— Դարակը մէկ կողմ առնել ու պատը քննել:

— Այդ ալ այժմ մենք կը փորձենք . . .

Երկու ընկերները դարակին երկու կողմերէն բռնելով ջանացին դայն պատէն հեռացնել: Հակառակ որ երկուքն ալ կորովի բազուկներ ունէին՝ չկրցան բթամասի մը չափ տեղէն խախտել դարակը:

— Բայց այս դարակը պատին փակած է, գոչեց Չափուշը անկարելի է տեղէն շարժել:

— Ինծի ալ այնպէս կը թուի, պատասխանեց Հրեան,
զարմանալի բան . . . :

— Քանի որ այսքան հաստատ կերպով պատին փակած
է, ուրեմն անոր ետեւ թաքստոց մը չի կրնար ըլլալ, եզրա-
կացուց Չավուչը :

Սալամօն ճակատը շփեց մտածկոտ դէմքով մը :

— Ես այս դարակին չեմ հաւնիր կոր, մուլաաց քթին
տակէն :

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընենք . . . տապարով կոտորենք . . .

— Ո՛չ, տակաւին անկէ առաջ ուրիշ ընելիք մը ունինք
հախ լաւ մը պարպենք մէջինները և ուշի ուշով քննենք :

— Բայց դուն քիչ մը առաջ ըսիր որ երկու անգամ ար-
դէն եղած է այդ գործողութիւնը եւ բան մը չեն տեսած
մէջը :

— Ինչ որ ուրիշներ չեն տեսած՝ թերեւս մենք կարող
կ'ըլլանք տեսնելու, վճռեց Սալամօն .

Սեղանին վրայ կազի լամբար մը կար զոր վառեցին լոյս
տալու համար ու յետոյ սկսան մէկիկ մէկիկ դարակին մէջ
եղած բոլոր առարկաները պարպել : Այս գործողութիւնը քա-
ռորդ մը տեւեց ու վերջապէս դարակը բոլորովին դատար-
կուեցաւ :

Սալամօնը լամբարը սեղանին վրայէն առաւ ու բերաւ
դարակին մէջ՝ անոր ամէն կողմը լաւ մը լուսաւորելու հա-
համար : Մէկ քանի գամեր գամուած էին խորը, անշուշտ
ղգեսանդէններ կախելու համար, թէև դարակը ատոր համար
կիսաբոլոր փայտեր ունէր վերէն կախուած և որուն վրայ
դրուած էին բոլոր շրջաղգեոտները : Սալամօն յիշեց թէ այդ
գամերէն ո և է առարկայ կախուած չէր :

— Արդեօք ուրի՞շ բանի մը կը ծառայեն այս գամերը,
հարցուց ինքնիրեն :

Եւ սկսաւ մէկիկ մէկիկ քննել դանոնք :

Յանկարծ տեսաւ որ գամին մէկը կ'երերար, ուզեց քա-

չել հանել, սակայն տեսաւ որ գամը կը դիմադրէր, այն ատեն ուժով մը կոխեց վրան ու գամը մինչև գլուխը մխրճուեցաւ փայտին մէջ և ահա՛ թռամվայի պատուհանի մը պէս դարակին խորքը վար իջաւ ու կէս քառակուսի մէղր խոշորութեամբ ծակ մը երևան ելաւ :

— Գտա՛նք, գոչեց Սալօմօն միևնոյն ատեն ետ ետ ընկերակելով, որովհետեւ կը կասկածէր թէ յանկարծ մէկը դուրս պիտի ցատքէր հոնկէ կամ հրադէն մը պարպէր վրան :

Եւ սակայն ո՛չ մարդ երեւցաւ և ո՛չ ալ հրադէն պարպուեցաւ :

Ահմէտ Չավուշ անկերկիւղ մօտեցաւ ծակին ու գլուխը մէջը խօթեց :

— Զգուշացի՛ր, գոչեց Հրեան իր ընկերոջ :

— Մի՛ վախնար բան մը չկայ պատասխանեց միւսը, միշտ գլուխը վար հակած :

Վայրկեան մը այսպէս մնալէ կտքը գլուխը վեր առաւ :

— Հոր մ'է այս և ո՛չ թէ թաքստոց մը, ըսաւ :

Հո՞ր մը, գոչեց Հրեան դարմացած :

— Այո՛, եկուր դուն ալ հայէ՛ :

Սալօմօն զգուշութեամբ մօտեցաւ ծակին, գլուխը ծռեց և ինքն ալ ուշադրութեամբ սկսաւ գննել : Յետոյ կանթեղ մը բերին, չուանին կապեցին և իջեցուցին ծակին մէջ, կամաց կամաց :

Երկու ընկերները կանթեղին լոյսով հշմարեցին որ ծակին պատերուն մէկ կողմը դուրծ ցցուած խոշոր գամեր կային որոնք անշուշտ կը ծառայէին վար իջնել կամ վեր ելլելու համար :

Յուշիկ յուշիկ կանթեղը վար իջեցուցին մենչեւ որ յատակը գետին դպաւ :

— Որքա՛ն ալ խորունկ է եղեր, գոչեց Ահմէտ Չավուշ :

— Հիմա չուանը վեր քաշենք ու տեսնենք թէ քանի անգուն է խորութիւնը, ըսաւ Սալօմօն :

Ստուգեցին որ հարը տասը կանգունի չափ խորութիւն ունէր :

— Ուրեմն մինչև ներքնայարկի շտեմարանը կը հասնի վճռեց Հրեան :

— Բայց մէջը մարդ չկայ , դիտել տուաւ Չավուշ . . . մեր գիւտը բանի մը չպիտի ծառայէ , ո՛չ ալ կրնայ բացատրել թէ ո՞ւսկից փախած և կամ ո՞ւր պահուըտած է ոճրագործը :

— Որոշ բան մը ըսելու համար պէտք է նախ մինչեւ խորն իջնել ու լաւ մը քննել ծակը , ըսաւ Հրեան :

— Ատիկա դիւրին է , պատասխանեց Չավուշը , դուրս ցցուած գամերն արդէն իբրեւ սանդուխ ծառայելու համար հոն դրուած են . . . ես անմիջապէս վար կ'իջնեմ . . .

Եւ Ահմէտ Չավուշ իսկոյն գործը խօտքին միացուց ու ծակին մէջ մտաւ , ոտքը դնելով առաջին գամին վրայ :

Քանի մը վայրկեան ետքը արդէն հասած էր յատակը :

— Հազիւ շարժելու տեղ կայ այստեղ , պոռաց վարէն իր ընկերոջ որ վերը գլուխը ծակէն կախած հե ի հե կը հետեւէր թուրք ոստիկանին :

— Կեցի՛ր կանթեղը վար իջեցնեմ , պատասխանեց Սալօմօն :

Երբ լոյսը հասաւ վար , Ահմէտ Չավուշ իր շուրջը սկսաւ դառնալ , աչքը չորս կողմ պտտցնելով :

Յանկարծ աղաղակ մը արձակեց .

— Ի՞նչ կայ . ի՞նչ տեսար , գոչեց Սալօմօն որ միշտ գլուխը հակած իր ընկերոջ գործողութիւններուն կը հետեւէր :

— Յաճ ներքնուղի մը կայ այստեղ որ բաւական երկար կը թուի :

— Կը կասկածէի կոր ատոր , ըսաւ Հրեան . . . հիմա ահա լուծուեցաւ գաղտնիքը :

— Մտնե՞մ մէջը և երթամ մինչեւ ծայրը . . . թէև քիչ մը դժուած է , որովհետեւ կարելի չէ ոտքի վրայ կենալ մէջը այլ պէտք է չորս ոտքի վրայ առաջ երթալ . . .

Սալօմօն քիչ մը մտածեց և յետոյ ըսաւ :

— Չէ՛ , մի մտնէր ներքնուղիին մէջ՝ ալ վեր ելիր որ մեր ընկերքին վրայ խորհրդակցինք :

Քանի մը վայրկեան ետքը , երբ Ահմէտ Չովուշ դարձաւ Հրեային քովը , երկուքը մէկ դարակէն դուրս ելան և եկան սենեակին մէջտեղը :

— Ներքնուղիին մէջ մտնելը խոհեմութիւն . չէ , ըսաւ Հրեան , գուցէ Շապան հոն պահուըտած է և կրնայ բէվոլվէրի հարուածով մը քեզ գետին փռել . . . :

— Ուրեմն ի՞նչ պէտք է ընենք . գործը այսչափ յաջողցընելէ ետքը չենք կրնար կանգ առնել :

— Այդ ներքնուղիին հաւանօրէն ուրոշ մօտակայ տուն մը կը տանի՝ ուր անշուշտ ծածկուած ըլլալու է ոճրագործը առանձին և կամ մէկ քանի ընկերներու հետ , եթէ այդ ճամբով զինքը հետապնդենք կա՛մ այն է որ մեզ ալ պիտի ըսպաննէ ներքնուղիէն դուրս չելած և կամ պիտի թողու փախչի . . . լաւագոյն է որ նախ մեր զգուշական միջոցները ձեռք առնենք ու անկէ ետքը լրջօրէն գործի սկսինք : Այդ մարդը իր եղած տեղը անշուշտ ինքզինք ապահովութեան մէջ կը կարծէ և հետեւաբար տեղէն չպիտի շարժի . . . :

— Ես կը նախընտրէի անմիջապէս մեր սկսած գործին մինչեւ ծայրը երթալ , պատասխանեց Ահմէտ Չովուշ , որ թէեւ Հրեային խորտմանկութիւնը չունէր սակայն չափազանց յանդուգն էր , մանաւանդ երբ ո և է վտանգ մը տեսնէր իր առջեւ :

— Չէ՛ , ըսաւ Սալօմօն վճռաբար , գործը մինչև հոս բերելէ ետքը անխելքութիւն է անխոհեմութեամբ մը զայն վրտանգել . . . դուն առ այժմ հոս սպասէ՛ և ես երթամ նախարարը տեսնեմ , անոր պատմեմ մեր գիւտը և յետոյ տեսնենք թէ ի՞նչ կ'ընենք :

— Լա՛ւ , թո՛ղ քու ըսածիդ պէս ըլլայ , դուն ինչ աւելի փորձառու և խորամանկ ես . . . :

Հրեան իսկոյն մեկնեցաւ, կառք մը բռնեց ու նախ գնաց
օստիկանատուն, ուր իրեն ըսին թէ փաշա էֆէնտին պալատ
գացած էր: Անմիջապէս Երլարզ քշել տուաւ կառքը և հոն
հասնելուն՝ Շէֆիք փաշան փնտռեց: Նախարարը Հրեային
գալուստը խմանալուն պէս գուշակեց թէ խիստ կարեւոր բան
մը անցած ըլլալու է և փութաց անոր քով:

Սալօմօն յաղթական գոհունակութեամբ մը մանրամասն-
օրէն պատմեց իրենց երեւան հանած թաքստոյն ու ներքնա-
փոր ճամբան:

— Կեցցէ՛ք, գոչեց փաշան խանդավառուած, ձեզ խոս-
տացուած մրցանակին հիմակուընէ արժանացաք...

Եւ վաղեց գնաց այս մեծ լուրը հաղորդելու Սուլթանին,
որ նորանոր մտատանջութիւններու մատնուած էր յեղափո-
խականներու ձեռքով գործուած այս նոր սպանութեան լուրը
առնելէն ի վեր:

Գեանափոր ճամբուն յայտնութիւնը սոսկալի ապաւորու-
թիւն մը գործեց բռնաւորին վրայ: Իր մղձաւանջներէն մէկը
եղած էր, երկար ատենէ ի վեր, գեանափոր ճամբաները, միշտ
կ'երեւակայէր թէ իր թշնամիները կ'աշխատէին գեանափոր
ճամբայ մը բանալով Երլարզին մօտենալ և զայն օդը հանել և
այս հաւանակութենէն խուսափելու համար յաճախ պալատին
չքշականները անօգուտ պեղումներ կատարել կուտար ու է
պատրուակներով:

Երբ Շէֆիք փաշայի բերնէն խնայաւ եղելութիւնը սա-
տիկ յուղուեցաւ և իր հին երկիւղները վերանորոգուեցան.

— Գեանափոր ճամբայ, բայց այդ մարդիկը ամէն բան
ընելու կարող են ուրեմն, գոչեց դողահար ճայնով մը, գու-
ցէ այս միջոցիս դէպի Երլարզ ալ գեանափոր ճամբայ մը բա-
ցած՝ կամ բանալու վրայ են և դուն տեղեկութիւն չունիս:

— Վեհափառ տէր, այդ մասին կրնաք վստահ ըլլալ թէ,
կամեաց նախարարը, երբեք կարելի չէ այդպիսի բան մը
փորձել:

— Երբ քեզի պէս ուստիկանութեան նախարար մը կայ պաշտօնի վրայ, ամէն բան կարելի է փորձել յաջողութեամբ և անպատիժ :

— Բայց, Վեհափառ Տէր, ձեր վստահութիւնն է որ զի այդ պաշտօնին գլուխը կը պահէ . . .

Ապա-իւլ-Համիտ իր բարկութիւնն այսպէս նախարարին գլուխը թափելէ ետքը, մէկէն հանդարտեցաւ և ըսաւ .

— Ի՞նչ պիտի ընենք հիմա . . .

— Ինչ որ Ձեր Վեհափառութիւնը հրամայէ, իր որոշումը իմանալու համար է որ պարտք համարեցի իսկոյն եղելութիւնը հազորդել :

— Թո՛ղ անմիջապէս խուզարկեն այդ գետնափորը և տեսնեն թէ ո՛ւր կը յանգի, նոյնիսկ եթէ ասոր համար մարդկային կեանքեր ալ զոհելու պէտք ըլլայ . . .

— Ձերդ Վեհափառութեան կամքը իսկոյն պիտի կատարուի, պատասխանեց նախարարը ակնածանքով խորարհելով :

— Ոճրագործը այս գիշեր պէտք է որ ձերբակալուած ըլլայ, շարունակեց Ապա-իւլ-Համիտ :

— Հիմա որ այդ գետնափորը երեւան ելաւ՝ այդ ձերբակալումը կրնանք արդէն կատարուած համարիլ :

— Յետոյ այս եղելութիւնը երբեք պէտք չէ որ իմացուի . . . խուսելու չէ թէ գետնափոր ճամբաներ կը շինուին և զեր Պոլսոյ մէջ, յեղափոխական ծրագիրներու յաջողութեան համար, կը հասկնան :

— Արդէն այս գործին շուրջը կատարեալ գաղտնապահութիւն պահած ենք մինչև հիմա և տպագրական տեսչութեան ալ լուր տրուեցաւ որ բացարձակապէս արգիլեն թերթերուն այս կրկնակ ոճիրներուն վրայ ու է ակնարկութիւն ընել :

— Իսկ գալով այդ տունին, իսկոյն տանտէրը գտնելու

և պահանջելու է որ իր տունը անմիջապէս ծախէ իմ պալատականներէս մէկուն՝ վճարելով իր ուղած գինը :

Այս պատուէրներն ընդունելէ ետքը՝ նախարարը վերադարձաւ Սալօմօնի քով :

— Օհ, ճամբայ ելլենք, ըսաւ, ժամանակ չունինք կորսնցնելիք :

Երբ Բերա հասան նախ գացին Կալաթա — Սարայի ոստիկանատունն և ոստիկաններ ու մէկ քանի պաշտօնեաներ միասին առնելով եկան Տէրվիշ փողոցի տունը :

Ահմէտ Չալուշ ճաշադանը բազմոցին վրայ երկնցած կը քնանար, երբ դրան զանգակին ձայնը լսելով փութաց դուռը բանալու :

— Բացակայութեանս միջոցին ու ե է դէպք պատահեցա՞ւ, հարցուց Հրեան իր ընկերոջ :

— Ոչինչ, պատասխանեց Չալուշը :

— Շուտ մեր քննութեան սկսինք, հրամայեց նախարարը, Վեհափառ Սուլթանը անհամբեր կը սպասէ մեր կատարելիք խուզարկութեան արդիւնքին... ո՛ւր է տեսնենք այդ համբաւաւոր ծակը զոր երեւան հաներ էք... :

Ամբողջ խումբը, որ 10 — 12 հոգիէ կը բաղկանար, Սալօմօնի աւաջնորդութեամբ վեր ելաւ ու մտաւ Էմմայի նընջասնեակը :

Հրեան խորհրդաւոր գարակին փեղկը բացաւ, լամբարը ներս մտցուց և ըսաւ փաշային որ իր ետեւ կեցած էր .

— Ահաւասիկ ծակը :

Շէֆիք փաշա մօտեցաւ և հետաքրքրութեամբ զննեց այդ բացուածքը :

— Օհ, ըսաւ յետոյ, գործի սկսինք :

— Ի՞նչ է ձեր հրամանը, փաշա էֆէնաի, հարցուց Ահմէտ Չալուշ :

— Պէտք է անմիջապէս ստուգել թէ ո՛ւր կը յանգի այս

ճամբան : Թո՛ղ մէկ քանի հոգի մտնեն մէջը և միւսներն ալ հոս ապաստեն ի հարկին օգնութեան փութալու համար :

Փաշային այս հիամանը պէտք է ըսել որ խանդավառութեամբ ջնդուհուկեցաւ : Ո՛չ ոք կը համարձակէր , ի բաց առեալ Ահմէտ Չալուչէն , այդ խորհրդաւոր ու արկածալից ուղեւորութիւնը ընելու :

— Օ՛ն , գոչեց աւելի հրամայողական ձայնով մը , վար իջողները Թո՛ղ առաջ անցնին :

Ո՛չ ոք իր տեղէն չարժեցաւ : Ահմէտ Չալուչ ինքն ալ անկիւն մը քաշուած էր դիտմամբ ու կենդանութեան նշան ցոյց չէր տար : Ի վերջոյ քօմիսէր մը ծակին մօտեցաւ , զըլուխը մէջը ծռեց , չորս բոյրը գննեց և ըսաւ .

Բայց փաշա էֆէնտի ի՛նչպէս կաշելի է ասոր մէջ մտնել , շատ խորունկ կ'երեւայ կոր . . .

— Մէջը մտնելը շատ դիւրին է , պատասխանեց Սալոմօն , որովհետեւ ցցուած դամեր կան պատին վրայ , որոնք իբրեւ աստիճան կը ծառայեն :

— Եթէ այդքան դիւրին է , դուն անգամ մը իջիր մէջը որպէսզի ճամբան սորվինք , ըսաւ քօմիսէրը :

— Ի՛նչպէս , գոչեց նախարարը , մէկը չկա՞յ որ սիրտ ընէ վար իջնելու . . . Ո՛ւր է Ահմէտ Չալուչը :

— Հոս եմ , փաշա էֆէնտի , ըսաւ Ահմէտ իր կեցած անկիւնէն մէջտեղ ելլելով :

— Դո՛ւն ալ կը վախնաս կոր . . . Բայց կարծեմ անգամ մը իջեր ես . . .

— Ես պատրաստ եմ կրկին իջնելու . . . ու եթէ ուրիշներ չեն ուզեր հետեւիլ ինծի , ի՛նչ ընենք , առանձին կ'երթամ :

— Կեցցե՛ս Ահմէտ Չալուչ , այս վայրկեանիս աստիճանդ բարձրացած է , ըսաւ Շէֆիք փաշա :

Ահմէտ առաջ անցաւ ու անայլայլ մտաւ ծակին մէջ , ուր որպէ՛ մը ետքը անյայտ եղաւ :

Քօմիսէրը քաջալերուած՝ գոչեց .

— Ես ալ կ'իջնեմ կոր, ու մօտեցաւ բացուած քին :
— Մենք ալ կուգանք, ըսին երկու ոստիկաններ :
— Կարծեմ չորս հոգին արդէն բաւական է դիտել տուաւ
Հրեան :

Ահմէտ Չավուշ արդէն յատակը հասած ու գեանափորին
մէջ մտած էր, իւր ծունկերուն վրայ եկած ու գլուխը ծռած
կամաց կամաց կը յառաջանար խոր խաւարի մէջ : Քօմիսէրը
կը հետեւէր իրեն ու որուն ետեւէն կուգային երկու ոստի-
կանները :

Երեսուն քայլի չախ այսպէս առաջ գացին :

Յանկարծ Ահմէտ Չավուշ գոչեց .

— Ճամբան փակուեցա՛ւ :

— Ուրեմն գեանափորին ծայրը հասանք, պտտասխանեց
քօմիսէրը :

Ահմէտ Չավուշ գրպանէն մոմի կտոր մը հանեց ու լուց-
կիով մը վառեց դայն :

Երկու քառակուսի մէդր տարածութեամբ և երկու մէդր
բարձրութեամբ տեղ կը գտնուէին :

Չորս մարդիկը ոտքի կանգնեցան և Չավուշը սկսաւ շուր-
ջը քննել .

— Ահաւասիկ դուռ մը ըսաւ, ձախ կողմը ցոյց տալով :

Արդարեւ երկաթեայ հաստատուն դուռ մը կար հազիւ
կէս մէդր լայնքով ու մէկ մէդր բարձրութեամբ :

— Շունչանորդի, ըսաւ քօմիսէրը դայն քննելով, դրա-
մարկդի դուռ կը նմանի . . .

— Դժբախտութիւնը այն է որ կղպուած ու մեր քով
բանալի չկայ, աւելցուց Ահմէտ :

— Բայց այստեղ կափուլ մը կայ, ըսաւ ոստիկաններէն
մէկը իր ոտքին տակը ցւց տալով :

Չավուշը իր մոմը մօտեցուց ոստիկանանին մօտնանիչ ը-
րած կողմը :

— Այո՛, հաստատեց, ճիշտ է ըսածդ . փորձենք նախ
այդ կափուլը վերցնել :

Փոքրիկ քառակուսի կափուկ մըն էր, որուն երկու կողմերը երկաթեայ օղակներ կային:

Երկու ոստիկաններ այդ օղակներէն բռնելով վեր վերցուցիդ կափուկը:

Ահմէտ Չավուշ, որուն ձեռքը կը գտնուէր մօմը, մօտեցաւ ծակին ու լոյսը իջեցուց մէջը:

— Փոքրիկ նկուղ մըն է, գոչեց, պոմպաներով լեցուն, . .

Հազիւ թէ «պոմպա» բառը արտասանած էր երեք մարդիկը սոսկումի աղաղակ մը բարձրացունցին:

— Մի՛ վախնաք, ըսաւ Չավուշը խնդալով, այս պոմպաները ինքնին չեն պայթիր . . .

— Բայց կրնայ ըլլայ որ դիպուածով մօմը ձեռքէդ իյնայ, դիտել տուաւ քօմիսէրը:

— Դարձեալ վտանգ չկայ, այս ձեւ պոմպաները միայն նետուելով կը պայթին, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ որ երկու տարիէ ի վեր բաւական ծանօթացաց էր տեսակ տեսակ պոմպաներու հետ:

Յետոյ շառնակեց.

— Պէտք է որ անգամ մը այս նկուղը մտնեմ ու լաւ մը քննեմ. աւ՛ անկիւնը սնտուկի պէս բան մը կը տեսնեմ կոր . . .

Եւ խօսքը գործին միացնելով իսկոյն ցատքեց նկուղին մէջ, որ հազիւ մէկ մարդաչափ խորութիւն ունէր:

— Այս որքա՛ն պոմպա, այս որքա՛ն պոմպա, մրմռաց ինքնիրեն, դիտելով իրարու վրայ կուտակաւած գունտերը, ամբողջ Պոլիսը օդը հանելու չափ բան կայ այստեղ . . . Բայց ինչպէ՞ս մեր քթին տակ յաջողեր են բոլոր ասոնք հոս փոխադրելու . . .

Այս խորհրդածութիւնները ընելով հանդերձ՝ մօտեցաւ անկիւնը դրուած երկաթեայ սնտուկին ու կափարիչը վեր առաւ: Մնտուկը պրաունինկներով լեցած էր:

— Ամբողջ զինարան մը, մրմուռաց նորէն Չավուշը, շի-
տակը այսօր պարապ չանցուցինք... միայն թէ ամէնէն գըլ-
խաւոր չկրցանք ձեռք ձգել... Էմմայի սպաննիչը, բայց
համբերութիւն, կարծեմ իր հետքերուն վրան ենք այլևս:

Չավուշը շարունակեց իր խուզարկութիւնը, բայց ուրիշ
բան չկրցաւ երեւան հանել նկուղին մէջ:

Վերադարձաւ ծակին մօտ, ուրկէ զինքը վեր քաշեցին իր
ընկերները և կափուլը դարձեալ դրին իր տեղը:

— Հիմա ի՞նչ պիտի ընենք, ըսաւ քօմիսէրը Ահմէտի,
երբ այս վերջինը դուրս ելաւ նկուղէն:

— Միակ բան մը ունինք ընելիք:

— Ի՞նչ բան:

— Այս երկաթեայ դուռը բանալ և մեր ճամբան շարու-
կել...

— Բայց այդ ըսածդ այնքան դիւրին գործ չէ. քանի որ
բանալի չունինք, դիտել տուաւ քօմիսէրը:

Ահմէտ Չավուշ պահ մը մտածեց և յետոյ ըսաւ.

— Պէտք է վերադառնալ և հարկ եղած գործիքները բե-
րել դուռը խորտակելու համար:

— Այո՛, միակ միջոցը այդ է, վճռեց քօմիսէրը որ պա-
տուակ մը կը փնտռէր այդ գետնափորէն դուրս ելլելու:

— Ուրեմն դուն երկու ոստիկաններուն հետ վերադարձիր
ու շուտով եկուր, ես հոս կը մնամ:

— Հո՞ս կը մնաս, ինչո՞ւ համար:

— Ի՞նչ հարկ երթուդարձի նեղութիւնը կրելու՝ քանի որ
դարձեալ հոս պիտի գամ... ասկէ զատ քովս երկաթ կեռ մը
ունիմ՝ մինչև ձեր գտլը պիտի փորձեմ անով դուռը բանալ,
գուցէ կը յաջողիմ...

Քօմիսէրը և երկու ոստիկանները ետեւէ ետեւ մտան ցած
փակուղիին մէջ ու աներևոյթ եղան:

Հաղիւ թէ անոնք հեռացած էին՝ երբ Ահմէտ Չավուշ

գրպանին մէջ փնտռեց այն երկաթ գործիքը որով կը յուսար
դուռը բանալ և մօտեցաւ կղպանքին։

Յանկարծ կանգ առաւ։

Իրեն այնպէս կը թուէր թէ դրան ետեւ չչնկոց մը կար։
Ուշադրութիւնը կրկնապատկեց, ականջը երկաթեայ դը-
րան դրաւ և շունչը բռնելով սկսաւ մտիկ ընել։

— Այո, չէր սխալած՝ դրան միւս կողմը երկու հոգի կը
խօսակցէին։ Չայները հեաղհետէ կը մօտենային ու աւելի ո-
րոշ կը լսուէին...

— Պարապ յանդգնութիւն մըն է ընելիքդ, կ'ըսէր մին,
ճիշդ թուղթը դիակին վրայ դնելուդ կը նմանի որ ո և է օ-
գուտ մը չունենալէ զատ, պատճառ եղաւ որ նորանոր քն-
նութիւններ տեղի ունենան։

— Որոնք սակայն արդիւնք մը չունեցան, պատասխանեց
միւս ձայնը։

— Ինչէ՞ն գիտեա...

— Քանի որ դարակին մէջի ծակը չեն գտած։

— Նոյն իսկ վատան չես չգտած ըլլալուն մասին։

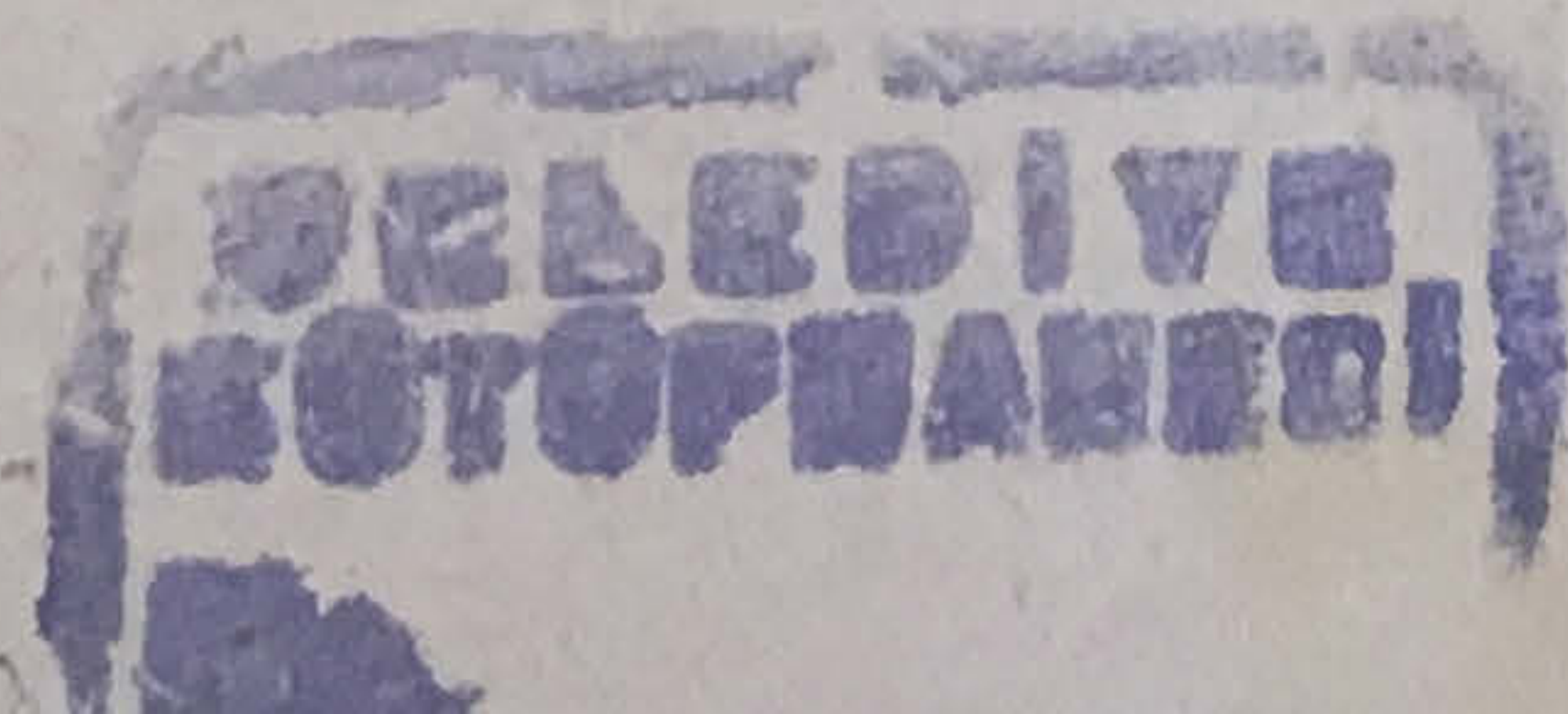
— Եթէ գտած ըլլային՝ արդէն մինչև հոս հասած ու դու-
ռը խորտակելու ձեռնարկած կ'ըլլային... դուն ինծի ըսէ՛
միայն թէ վատան ես որ Շէֆիք փաշա հիմա կրկին հոս վերա-
դարձած է ոստիկաններով։

Բայց, այո՛, աչքովս տեսայ երբոր Կալաթա-Սարայէն
կուգար Սալումօնին հետ կառքին մէջ բաղմած։

— Ուրեմն պիտի գործադրեմ միտքս դրածս և տունն օ-
դը պիտի հանեմ նկուղին մէջ պահուած պոմպաներով...

— Բայց ինչո՞ւ այդպիսի վտանգաւոր գործ մը տեսնել
որուն մասին մեղի հրահանգ չէ տրուած։ Մենք մեր պաշտօ-
նը լիուլի և յաջողութեամբ գլուխ հանեցինք, ալ ուրիշ բան
չի մնար մեզի ընելիք այլ եթէ տեղերնիս վերադառնալ։

— Ո՛չ ես այս գործը պիտի տեսնամ պատասխանատը-
ւութիւնը վրաս առնելով, գոչեց միւս ձայնը։

Ահմէտ Չավուշ կը զգար որ երկու մարդիկը ճիշդ դրան
ետե կեցած էին :

— Քու այդ արարքովդ միանգամ ընդ միշտ փճացու-
ցած պիտի ըլլաս թէ՛ պոմպաներն և թէ մեր այս թաքստոցն
որ դուցէ տակաւին շատ ծառայութիւններ կրնայ մատուցա-
նել մեզի :

Պահ մը լուսթիւն տիրեց : Չավուշը հակառակ իր պա-
ղարիւնութեան և արիութեան յուզումէն կը դողդղար :

— Եթէ դուռը բանան , կը մաածէր , բէվովէրս վրանին
պարպելէ ուրիշ միջոց չունիմ , եթէ ո՛չ անոնք զիս պիտի ըս-
պաննեն ապահովաբար . . .

Նոյն միջոցին ձայները շարունակեցին :

— Իրաւունք ունիս , կ'ըսէր մին , իրա՛ւ է որ ոստիկա-
նութեան նախարարը և իր մարդիկը կրնամ օդը հանել , բայց
միւս կողմէ մեր այս գետնափորը երեւան պիտի ելլէ , ինչպէս
նաև խնամով հոս բերուած ու պահուած պօմպաները . . . այո՛
իրաւունք ունիս , խոհեմութիւնը լաւագոյն է :

— Կեցցե՛ս , Շապահ , ըսաւ միւսը , օ՛ն ետ դառնանք :

— Չէ՛ . պօմպայի ծրագրեն հրաժարեցայ , բայց կ'ուզեմ
երթալ նայիլ թէ այդ տան մէջ ի՞նչ կանցնի կը դառնայ և
թէ Շէֆիք փաշա ինչո՞ւ համար աճապարանքով վերադար-
ձած է հոս :

— Ըստ իս այդ ալ անխոհեմութիւն մըն է :

— Կ'ուզեմ որ սիրտս հանգստանայ և վստահ ըլլամ թէ
մեր գետնափոր ճամբան երեւան չէ ելած . . .

— Լա՛ւ , դուռը բաց և անգամ մը քննութիւն կատարէ :

Հազիւ թէ այս խօսքերը լսած էր՝ Ահմէտ Չավուշ բա-
նալիի մը դրան կղպանքին մէջ մտնելը զգաց : Բնազդաբար
ետե քաշուեցան ու կռնակը պատին տուաւ բէվովէրը ձեռքը
բռնած :

Դրան միւս կողմը շնկոց մը լսելուն պէս՝ մոմը մարած
էր արդէն և խոր խաւար կը տիրէր շուրջը :

Երկաթեայ դուռը բացուեցաւ յանկարծ խուլ ձայն մը հանելով և մասամբ ծածկելով Չավուշը որ ճիշդ դրան թեւին ետեւ կեցած էր, թէեւ վստահ չէր թէ դուռը դէպ ի ներս թէ դէպի դուրս պիտի բացուէր:

Երկու մարդ կամաց կամաց յառաջացան. Առաջինին ձեռքը լապտեր մը կար որ մէկ կողմէն միայն լոյս կուտար, այնպէս որ Ահմէտ Չավուշ կատարեալ մթութեան մէջ կը մընար առ այժմ, բայց երբ մարդիկը դառնային՝ անխուսափելիօրէն պիտի տեսնուէր:

Ուտիկանը իր եղած տեղէն նշմարեց որ երկուքն ալ ձեռքերնին ընկելովէր ունէին:

Ինք, եղած տեղէն, անշուշտ կրնար զանոնք մէկիկ մէկիկ գետին սապալել, սակայն վարանեցաւ:

— Միշտ մեր ձեռքին մէջն եմ մտածեց:

Երկու մարդիկը առանց շուրջերնին նայելու յառաջացան դէպ ի ներքնուղին ու գլուխին ծռելով անոր մէջ մտան:

— Եթէ միւս կողմէն հիմա մեր մարդիկը վար իջնեն, մտածեն Չավուշը, բաւական «թօհաֆ» տնսարան մը պիտի ըլլայ... ,

Յետոյ յանկարծ մտածեց.

— Բայց այս մարդիկը կրնան հիմա ետ դառնալ ու այն ատեն ապահովաբար պիտի տեսնեն զիս ու պէտք պիտի ըլլայ որ մէկիկ մէկիկ սպաննեմ զիրենք... բայց լաւագոյն է ողջ ձեռք ձգել զիրենք... վստահ եմ որ նախարարը շատ դժգոհ պիտի մնայ եթէ միայն իրենց դիակները ձեռք անցնէ գուցէ նոյնիսկ դատապարտէ զիս զիրենք սպաննած ըլլալու համար, ինք որ անոնց հարցաքննութիւններէն այնքան բաներ իմանալ կը յուսայ... չէ՛, չէ՛, պաղարիւնով գործ տեսնենք:

Բոպէ մը մտածեց, յետոյ յանկարծ որոշումը տուաւ.

— Եթէ զիրենք չպիտի դարնեմ, ա՛լ հոս չեմ կրնար կե-

նալ, ըսաւ ինքնին, որոշեալեւ այն ատեն իրենք զիս կ'ըս-
պանեն, ուրեմն ուրիշ տեղ մը պահուըտիմ...

Եւ Չավուշը մտաւ այն դռնէն ներս զոր երկու մարդիկը
բաց թողած էին:

Լուցիկի մը վառեց արագ ակնարկ մը նետելու համար
շուրջը:

Բաւական մեծկտիկ ջրամբար մըն էր գտնուած վայրը ու-
րուն մէջտեղը ելնարան դրուած էր. իսկոյն դէպի այդ ելնա-
րանը ուղղուեցաւ ու վեր ելաւ:

Վերը կազի լամբարով մը լուսաւորուած էր:

Խոհանոցի մը մէջ կը գտնուէր:

— Հիմա ամէն բան լուսաբանուեցաւ, ըսաւ ինքնին,
գետնափորը շինուած է այս երիւս տուները իրարու հետ հա-
ղորդակցութեան մէջ դնելու համար... շիտակը խելացի դործ
տեսեր են, բայց որքա՞ն ճարպիկութեամբ կրցեր են բանալ
այս ներքնուդին՝ առանց կասկած յարուցանելու...

Իր շուրջը լաւ մը զննեց, յետոյ ականջ դրաւ.

— Արդեօք տանը մէջ ուրիշ մարդ կա՞յ մտածեց, այն
ատեն կրնայ գլխուս փորձանք մը դալ, ուստի շատ զգու-
շութեամբ պէտք է վարուիլ... ամէն պարագայի մէջ հոս
երկար ատեն չեմ կրնար մնալ, երկու մարդիկը մէկ վայր-
կեանէն միւսը կրնան վերադառնալ... կամաց մը դուրս ել-
լենք այս խոհանոցէն...

Ահմէտ Չավուշ ոտքին ծայրերուն վրայ կոխելով բէվոլ-
վերը միշտ աջ ձեռքը բռնած՝ դուրս ելաւ խոհանոցէն:

.

Քամիսէրը և երկու ոստիկանները ոստիկանութեան նա-
խարար Շէֆիք փաշայի մանրամասնօրէն պատմած էին գետ-
նափորին մէջ անցած դարձածը ու բաղմաթիւ պօմպաներ
գտնուիլը նկուղի մը մէջ:

Այս լուրը սարսափեցուցած էր նախարարը :

— Ժամ առաջ այդ երկաթէ դուռը խորտակելու և գործը վերջացնելու է , վճռած էր :

Իսկոյն հարկ եղած գործիքները ճարեցին , ըստ այդ գործողութիւնը կէս ժամու չափ տեւեց :

Վերջապէս քօմիսէրը , ոստիկանապետ մը , չորս ոստիկան ու նոյնինքն Սալօմօն դարակին ծակէն ճամբայ ելան : Ահմէտ Չաւուշի քով գալու համար :

Այլ ամէնուն վախը փարտաած էր և հիմա կը փութային ամենքն ալ մասնակցիլ գործին՝ յաջողութենէն բաժին ունենալու համար , այնպէս որ այս անգամ նախարարը ստիպուեցաւ միջամտել և արգիլել ամէն անոնք որոնք գետնափորը մտնել կ'ուզէին :

Շէֆիք փաշա տենդային անհամբերութեամբ մը կ'երթար կուգար սենեակին մէջ , սպասելով այդ գործողութիւններու վճռական արդիւնքին :

Փոքրիկ խումբը որ , ինչպէս ըսինք , եօթը հոգիէ կը բաղկանար , քօմիսէրին առաջնորդութեամբ իջան նորէն վար և հասան յատակը մէկիկ մէկիկ :

Քօմիսէրը որ անգամ մը անցած ըլլալով այդ ճամբէն միւսներուն վրայ առաւելութիւն մը ունէր՝ նախ և առաջ ինք մտաւ գետնափոր ուղղին մէջ , իրեն հետեւեցան երկու ոստիկանները և անոնցմէ ետքը խումբին միւս անձերը :

Երբ հասաւ այն փոքրիկ քառակուսին ուր կը դանուէր երկաթեայ բաց դուռը , զարմացական աղաղակ մը արձակեց :

Ահմէտ Չաւուշ հոն չէր . . .

Միւս մարդիկը հետզհետէ հասան և երբ տեսան թէ իրաւցրնէ ոստիկանը անյայտ եղած էր՝ իրենք ալ չկրցան իրենց զարմանքն ու ապշութիւնը զսպել :

— Արդեօք յաջողեցա՞ւ դուռը բանալ և միւս կողմ անցնիլ , ըսաւ քօմիսէրը :

— Բայց այն ատեն պէտք չունէր դուռը կրկին գոցելու, դիտել տուաւ Սալօմօն որ չէր կրնար մեկնել այս տարօրինակ իրողութիւնը :

— Դուռը քննեցին և տեսան որ միւս կողմէն կղպուած էր :

— Արդեօք կասկածելի ձայն մը լսեց ու նկուղին մէջ պահուրտեցաւ ըսաւ քօմիսէրը :

— Բայց այն ատեն կափուլը ինչպէ՞ս իր վրայէն գոցեց, առարկեց Հրեան իրաւացի կերպով :

Այսուհանդերձ խղճի հանդարտութեան համար ուղեցին կափուլը վերցնել ու անգամ մը քննել նկուղը :

Այդ գործողութիւնը քսուորդ ժամ մը տեւեց ու ո և է արդիւնք չտուաւ :

— Մէկ բացատրութիւն մը կարելի է տալ. ըսաւ այն ատեն Սալօմօն, խօսքը քօմիսէրին ուղղելով. կ'երեւայ թէ ձեր մեկնելէն անմիջապէս ետքը այդ դուռը բացուած է միւս կողմը գտնուող մէկու մը կամ մէկ քանի հոգիի կողմէ՝ որոնք այստեղ առանձին գտնելով Ահմէտ Չավուչը, դայն հաւանօրէն սպաննած ու դիակը հետերնին տանելով դուռը կրկին կղպած են...

Արդարեւ Հրեային տուած այս մեկնոնթիւնը միակ ճշմարտամանն էր :

— Խեղճ Ահմէտ, հառաչեց Սալօմօն, իր յանդգնութեան և անխահեմութեան զոհ գացած է, եթէ փոխանակ հոս առանձին մնալու և դուռը բանալ ջանալու ձեզի հետ վերադարձած ըլլար, ապահովաբար այս փորձանքը չպիտի գար գլխուն...

— Ես ուղեցի որ մեզի հետ գայ, բայց ինք յամառեցաւ, պատասխանեց քօմիսէրը :

Ամենուն վրայ սրտաբեկութիւն մը տիրած էր և մէջերնէն մէկ քանին կը ղղջային այնքան թեթեօրէն առաջ նետուելնուն ու այդ վտանգաւոր արշաւանքին մասնակցելնուն համար :

Սալօմօն որ թէեւ շատ նրբամիտ, բայց նաեւ շատ վեհերոտ էր, մտածկոտ եւեւոյթ մը առաւ:

— Ի՞նչ պիտի ընենք հիմա, ըսաւ տխուր դէմքով մը ոստիկանապետին որ տակաւին խօսքի չէր խառնուած:

— Ի՞նչ ընելիքնիս որոշ է, պատասխանեց այս վերջինը. դուռը բանալու համար եկանք՝ հետեաբար զայն պիտի բանանք...

— Եւ եթէ յանկարծ զինեալ խուճի մը դէմերնիս ելլայ, ըսաւ Հրեան դողահար ձայնով մը:

— Անոնց հետ պիտի կռուինք...

— Այդ մտորիկը այժմ հասկցած են անշուշտ որ իրենց թաքստոցը երևան ելած է, շարունակեց Սալօմօն հետեաբար միջացներ ձեռք առած են ինքզինքնին պաշտպանելու համար... արդեօք լաւագոյն չըլլա՞ր նոր օժանդակներ առնելու մեղի հետ, դուռը խորտակելու գործողութեան սկսելէ առաջ:

— Բայց ո՞ւր պիտի կեցնես նոր օժանդակները, հազիւ շարժելու տեղ ունինք հոս, դիտել տուաւ ոստիկանապետը:

Արդարեւ եօթը հոգին դժուարաւ կեցած էին այս նեղ քառակուսին մէջ: Ոստիկանապետն որ կորովի ու արիասիրտ մարդ մըն էր, ձայնը բարձրացուց:

— Օ՛հ, ըսաւ իր մարդոց, ժամանակ չկորսնցնենք, ոկսեցէք կղպանքը խորտակել:

Ոստիկաններն առաջ անցան, խոշոր մուրճ մը և սրածայր մեծ բեւեռներ բերած էին միասին: Բեւեռներէն մին կղպանքին ծակը խօթեցին և սկսան ուժգին զարնել մուրճով: Խոր լռութեան մէջ մուրճին ձայնն ահեղ ու չարաշուք կերպով կը թնդար:

Սալօմօն գետնափորի բացուածքին մէջ կծկտած էր՝ վրտանդի առաջին նշանին կծիկը դնելու համար:

Քսան վայրկեանի չափ տեւեց կղպանքը խորտակելու գործողութիւնը: Վերջապէս դուռը տեղի տուաւ:

— Զգութի՞ւն, հրամայեց ոստիկանապետը, թողէ՛ք որ
հախ ես ներս մտնեմ ու տեսնեմ թէ ի՞նչ կայ...
Ու ընկուկէրը ձեռքին մէջ, կամաց կամաց յառաջացաւ
մինչ իր ետեւէն ոստիկան մը, ձեռքը լապտեր մը բռնած, կը
հետեւէր :

Ինչպէս ընթերցողները արդէն գիտեն, պարտաւ ջրամբար
մըն էր դրան ետեւ գտնուած տեղը :

Ոստիկանապետը տեսաւ որ ո՛չ ոք կար չուրջը :

— Ահաւասիկ ջրամբարին ծակը, ըսաւ ինքնիրեն, աչ-
քերը դէպ ի վեր յառած. միայն թէ գոցուած է... եղնարանի
մը պէտք պիտի ունենանք կափաւը մէկ կողմ առնելու հա-
մար... դարձեալ ժամանակի կորուստ :

Արդարեւ ուրիշ ճար չկար : Ոստիկանապետը իր մարդոց
մին դրկեց եղնարան մը բերելու համար ու ինք սիկառէթ մը
վառելով սպասեց :

Մէկիկ մէկիկ ամենքն ալ հաւաքուած էին ջրամբարին
մէջը : Սալօմօն տեսնելով որ անմիջական վտանգ մը չսպառ-
նար, ինքն ալ եկած միացած էր ոստիկանապետին :

— Կարծեմ գործին վերջը բերինք, ըսաւ գոհունակ դէմ-
քով :

— Շատ կը կասկածիմ, պատասխանեց ոստիկանապետը :

— Ի՞նչու համար...

Կամ այն է որ այդ մարդիկը մեզ դիմադրելու զօ-
րութիւն չունին՝ ու այն ատեն թողած փախած ըլլալու են,
որով մեր այս աշխատութիւնը բանի մը չպիտի ծառայէ, եւ
կամ ինքզինքնին բաւական զօրաւոր զգալով մեզի պիտի դի-
մադրեն ու այն ատեն չենք գիտեր թէ ի՞նչ կրնայ պատահիլ :

— Եթէ դիմադրելու միտք ունենային արդէն պիտի
փորձէին ատիկա...

— Ո՞վ գիտէ, քիչ մը ետքը միայն պիտի կրնանք հաս-
կընալ, պատասխանեց ոստիկանապետը մտածկոտ երեւոյ-
թով մը :

Վերջապէս ելեարանը բերուեցաւ և ոստիկաններէն մին վրան շուղուելով հասաւ ջրամբարին ծակը փակող կափուլին մօտ և յաջողեցաւ զայն մէկ կողմ առնել :

— Հիմա ի՞նչ պէտք է ընեմ, ըսաւ ոստիկանը, խօսքը իր մեծաւորին ուղղելով :

Ծակէն ներս մտիր ու անգամ մը շուրջդ քննէ, պատասխանեց այս վերջինը :

Ոստիկանը հնազանդեցաւ ու վեր ելաւ : Բոպէ մը ետքը ծակէն վար պոռաց :

— Խոհանոց մըն է այս տեղը և ոչ ոք...

Խօսքը չէ աւարտած երբ հրազէնի պայթիւն մը լռուեցաւ վերէն. Ոստիկանը աղաղակ մը արձակեց, Երկրորդ ու երրորդ պայթիւններ ալ լռուեցան ու ոստիկանը տապալեցաւ գետին...

Ջրամբարին մէջ ամենքը սարսափահար իրարու կը նայէին, իրենց եղած տեղը գամուած և առանց կարենալ բառ մը արտասանելու...

Ոստիկանապետը յուզուած ձայնով մը պոռաց.

— Վտտե՛ր, աւազակնե՛ր, ոճրագործնե՛ր, եթէ կը համարձակիք դէմ առ դէմ եկէք կռուելու...

Այս նախատինքները անպատասխանի մնացին :

Քանի մը վայրկեաններ սահեցան խոր լռութեան մէջ : Ի վերջոյ ոստիկանապետը ըսաւ.

— Չենք կրնար մինչև ետքը այստեղ անշարժ մնալ...

— Իրաւունք ունիս, մուտաց Սալօմօն, տեղերնիս դառնանք...

— Տեղերնի՞ս դառնանք, գոչեց ոստիկանապետը բարկութեամբ, առանց մեր ընկերներուն վրէժը լուծելու... միթէ կարելի՞ բան է :

— Բայց ի՞նչ կ'ուզէք ընել...

— Հալածել այդ ոճրագործները, պատասխանեց ոստիկանապետը վճռական ձայնով մը :

— Ելնարանի ճամբով քովերնին երթալով . . .
— Բնականաբար՝ քանի որ ուրիշ ճամբայ չկայ :
— Բայց այս պատահածէն ետքը ո՞վ կը համարձակի վեր
ելլել , ըսաւ Սալօմօն դողահար ձայնով մը :
Ոստիկանապետը չպատասխանեց : Իր մարդոց դարձաւ և
ըսաւ :

— Ձեր մէջէն ո՞վ կ'ուզէ երթալ վեր ու Ահմէտ Չալու-
քին ու Փօլիս Ալիի վրէժը լուծել . . .

Ո՛չ ոք տեղէն չարժեցաւ կամ բառ մը արտասանեց :

— Մէկը չկա՞յ վեր ելլելու սիրտ ընող , գոչեց կրկին :
Դարձեալ լռութիւն :

— Լաւ ուրեմն , ես կ'երթամ կոր ըսաւ հազարապետը և
րէվոլվէրը ձեռքը բռնած բարձրացաւ ելնարանէն վեր .

Ամենքը իրենց տեղը արձանացած՝ խորին անձկութեամբ
մը աչքերով կը հետեւէին իրենց մեծաւորին որ անայլայլ պա-
ղարիւնութեամբ մը , կամաց կամաց ոտքը աստիճաններուն
վրայ կը դնէր :

— Ըրածը պարզապէս յիմարութիւն է , մրմռաց Սալօմօն
քօմիսէրին , որ իր քով կեցած էր :

— Մանաւանդ որ անօգուտ անձնազոհութիւն մը պիտի
ըլլայ , պատասխանեց միւսը :

Ոստիկանապետը վեր հասնելուն՝ խոհեմութեամբ գլուխը
ծակէն դուրս երկնցուց , շուրջը դիտեց և ճամբան շարունա-
կելով ծակէն դուրս ելաւ ու աներեւոյթ եղաւ :

Ջրամբարին մէջ , ամէնքը ահանջ դրած կը սպասէին
հրադէնի աղետալի պայթումին :

Մէկ քանի վայրկեան այս սոսկալի անձկութիւնը տեւեց ,
տակայն ո՛չ մէկ ձայն չէր լսուեր վերէն : Վերջապէս ոստիկա-
նապետը երեւցաւ ծակին բերանը և ըսաւ :

— Բացի խեղճ Ալիի գետին փռուած դիակէն ուրիշ
մարդ չկայ այստեղ . . .

— Իսկ Ահմէտ Չալո՞ւշը, հարցուց քօմիսէրը եղնարանին մօտենալով :

— Անոր հետքը չեմ տեսնար . . .

Քօմիսէրը յամրաբար ինքն ալ սկսաւ վեր ելլել : Իր օրինակը քաջալերեց վարը մնացող ոստիկանները :

— Մենք ալ գա՞նք, հարցուց իրենցմէ մին :

— Հրարմեցէ՛ք, պատասխանեց ոստիկանապետին հեղնական ձայնը :

Քանի մը վայրկեան հետքը ջրամբարին մէջ միայն Սալօմօնը մնացած էր :

Փոքրիկ խուճրը խոհանոցին մէջ մանրագնին քննութիւն մը կատարելէ հետքը, ստուգեց թէ ո՛չ ոք կար այնտեղ ծածկուած :

— Հիմա, ըսաւ ոստիկանապետը, մեր քննութիւնն առաջ տանինք : Թո՛ղ ոստիկաններէն մէկը հոս մնայ և հսկէ, իսկ միւսները հետս գան :

Խոհանոցին դուռը բանալով մտան բակն որուն աջ կողմը կը գտնուէր սենեակ մը, իսկ ձախ կողմը վերի յարկն առաջնորդող սանդուխտը :

Ոստիկանապետը, միշտ ընկալելով ձեռքը բռնած մօտեցաւ սենեակին ու կամայ մը դուռը բացաւ : Այդ սենեակն ալ մարդ չկար :

— Ուրեմն վեր ելլենք, վճռեց ոստիկանապետը :

Առաջին ու երկրորդ յարկի սենեակներն ալ ուշի ուշով խուզարկուեցան, ինչպէս նաեւ վերնայարկը : Տանը մէջ ոչ ոք մնացած էր . . . :

— Վստահ էի որ այդ մարդիկը պիտի փախչէին, ըսաւ ոստիկանապետը, մեր բոլոր աշխատութիւնը բանի մը չի ծառայեց :

— Բայց գոնէ գաղտնիքը լուծեցինք և հասկցանք թէ ոճրագործը ինչպէս կարողացած էր տանը մէջէն անյայտ ըլլալ, պատասխանեց քօմիսէրը :

— Այո՞, բայց այդ բանը հասկնալու համար չէր արժեր երկու նոր զոհեր տալ . . .

Յետոյ մէկէն գոչեց .

— Բայց ի՞նչ եղած է Ահմէտ Չալուչ . . .

— Ապահովաբար զինքն ալ մեռցուցած են ոստիկան Ալի պէս . . . :

— Իսկ դիակը . . . ո՞ւր է դիակը, տանը ամէն ծակն ու ծուկն խուզարկեցինք և իր հետքը չգտանդ, ի՞նչ կ'ըսես ասոր . . .

Քոմիսէրը բռպէ մը լուռ մնաց, յետոյ ըսաւ .

— Իրա՛ւ որ այդ բանը անբացատրելի է . . . այս մարդիկը խենթ չէին որ իրենց փախած միջոցին դիակը միասին տանէին . . .

— Ահա կէտ մը որ ինծի չա՛տ տարօրինակ ու անբացատրելի կը թուի, պատասխանեց ոստիկանապետը .

Իրա՛ւ ալ Ահմէտ Չալուչին պարագան դժուար էր մեկնել և իր անյայտացումը գաղտնիք մը կը մնար .

— Ինչ որ է ա՛լ գործ մը չունինք հոս, եզրակացուց ոստիկանապետը . թո՛ղ մեր մարդիկը այսպեղ մնան և մենք երթանք մեր քննութեան արդիւնքը հաղորդենք նախարար փաշային, որ անշուշտ անհամբերութեամբ կը սպասէ .

Արդարեւ երբոր Շէֆիք փաշայի քով վերադարձան այս վերջինը շատ յուզուած վիճակ մը ունէր . Պալատական թիկնապահ մը իր քով կը սպասէր տեղեկութիւններ առնելու և զանոնք Սուլթանին հաղորդելու համար . Գեանին տակէն բացուած ճամբան, ռումբերով ու զէնքերով լեցուն նկուղը, կատարուած սպանութիւնները, բոլոր այս դէպքերը սարսափ տիւած էին Եւլալի մէջ .

— Ի՞նչ լուր, բռնեցի՞ք ոճրագործները, հարցուց նախարար փաշան ոստիկանապետը տեսնելուն պէս .

— Ո՛չ, փաշա էֆէնտի, պատասխանեց այս վերջինը

կտրուկ ձայնով մը, ոճրագործները փախցուցինք բայց իրենց գաղտնիքը երեւան հանեցինք վերջապէս :

— Քանի՞ փարա կ'ընէ այդ գաղտնիքը, մեզի ոճրագործները պէտք էին, բո՛ւն գաղտնիքը անոնց քովն էր, գոչեց նախարարը դժգոհ դէմքով մը :

Յետոյ ամբողջ անցուդարձը մանրամասնօրէն պատմել տուաւ :

Այս ամէնուն մէջ կէտ մը կար որ անբացատրելի կը մընար, այն է՝ Ահմէտ Չալուչի անյայտացումը :

— Այդ մարդը եթէ սպաննած էին պէտք էր որ դիակը գտնուէր, ինչպէս մէջտեղն էր ոստիկան Ալիի դիակը. իսկ եթէ ողջ էր պէտք էր որ երեւան ելլէր, տրամաբանեց ոստիկանութեան նախարարը :

Ո՛չ ոք կրնար յստակ կարծիք մը յայտնել այս մասին :

Սալօմօն՝ մանաւանդ՝ խոր մտածումի մէջ թաղուած՝ կը ջանար լուծել այս հանգոյցը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ.

Ն Ո Ր Յ Ա Յ Տ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ապտ-իւլ-Համիտ երբ իր ղրկած պալատականին միջոցաւ Տէրվիշ փողոցի դէպքերուն նոր մանրամասնութիւնները լսեց իր մտատանջութիւնն ու հոգեկան տագնապը ա՛լ աւելի սաւկացան :

Ի՞նչ առաջին մտածումը եղաւ այդ երկու տուններն ալ

ծախու առնել ու է պալատականի մը անունով և ըստ այնմ հրամայեց որ իսկոյն այդ բնակարաններուն տէրերը գտնեն ու առանց պահանջուած գինը նկատողութեան առնելու անմիջապէս փոխանցման գործողութիոնը կատարեն։ Իր մեծագոյն ջանքն էր խնդիրը խեղդել ու մանաւանդ ծածուկ պահել գետնափոր անցքին ու պոմպայով լեցուն նկուղին պարագաները։ Կը վախնար որ ատոնց յայտնութիւնը գէշ օրինակ մը կ'ըլլար ուրիշներուն՝ որոնք այդպիսի իրողութենէ մը քաջալերուած կրնային աւելի յանդուգն ծրագիրներ երկնել...

Բռնաւորը որ Երլտըզի սլոմպային դէպքէն ետքը ալ սկըսած էր կարծել թէ իր դէմ եղած շարժումը գոնէ Պոլսէն հեռացած էր։ ու այս համողումին շնորհիւ իր հանգստութիւնը գտած էր քիչ մը, որովհետեւ իր կեանքին դէմ անմիջական սպառնալիքն էր որ դինքը կը սարսափեցնէր ամէնէն աւելի, հիմա նորէն կ'իյնար իր մղձաւանջային սարսափներուն մէջ։ Իրեն այնպէս կը թուէր թէ, Երլտըզի շուրջը, ամէն կողմէ գետնափոր ճամբաներ բացուելու վրայ էին, մինչեւ պալատին տակը հասնելու և իր կեանքին դէմ դաւելու նպատակով։

Մանաւանդ ոճրագործներուն չձեռքալուծելը իր վախը կը սաստկացնէր։

Ի զո՞ւր պալատականները կը ջանային գինքը հանդարտեցնել, դիտել ապուլ որ այդ գետնափորը նոր բան մը չէր, թէ տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցած կը թուէր, թէ թուրք յեղափոխականներու գործը չէր այլ Հայերու և թէ պոմպաները գտնուած ըլլալով՝ ա'լ վախ չկար որ այդ մարդիկը կրնային նորանոր ահաբեկութիւններու և մահափորձներու ձեռնարկել։

— Ինչէ՞ն գիտէք թէ ուրիշ տուներու մէջ նմանօրինակ նկուղներ չկան պոմպայով ու տինամիթով լեցուած, կը գոչէր զայրագին, իր մարդոց երեսին. ամէն անգամ որ դէպք մը կը պատահի կամ պոմպա կը գտնուի, «այս վերջինն է»

կը լայտարարէք և ահա դարձեալ յեղափոխական գործեր տեղի կ'ունենան, նորանոր պոմպաներ կը գտնուին...

Բռնաւորը որ իր գերագրգիռ վիճակին մէջ ամէնէն տարօրինակ ու այլանդակ գաղափարները կը յղանար, ուղեց ամբողջ Պոլսոյ տուներուն նկուղները, հորերը, ջրամբարները և ներքնայարկերը մանրազնին խուզարկութենէ մը անցընել տալ:

Այս ծայրայեղ ու անգործադրելի գաղափարը, որ աագնապներու մատնած էր պալատականները, թերեւս իրաւցնէ փորձուէր՝ եթէ նոր դէպք մը վրայ չհասնէր ու զայն մոռացութեան մէջ չթաղէր:

Մեր պատմած դէպքերէն երկու օր ետքը, կէս օրուան մօտ Ահմէտ Չաւուշ յանկարծ երեւցաւ Չապթիէ պաշտօնատունը:

Իր երեւումը ընդհանուր զարմանք և ապշութիւն յառաջ բերաւ: Ամէնքն ա՛լ յոյսերնին կտրած էին իրմէ և կը կարծէին որ փորձանքի մը հանդիպած էր, որուն ի՛նչ ըլլալը սակայն կարող չէին գուշակել:

Հաղիւ թէ ոտքը պաշտօնատունէն ներս դրած՝ իր ծանօթները զինքը չըջապատեցին հաղարումէկ հարցումներ ընելով միաբերան:

Բան մը չեմ կրնար ըսել, պատասխանեց ամէնուն ալ վճռական չեչաով մը պէտք է նախ փաշա էֆէնտին տեսնեմ:

Եւ իսկոյն քայլերը ուղղեց նախարարին սրահը:

Շէֆէք փաշա Չաւուշը տեսնելուն պէս տեղէն ցատկեց.

— Ի՞նչ, դո՞ւն ես Ահմէտ Չաւուշ, գոչեց զարմացկոտ դէմքով մը:

— Այո՛, փաշա էֆէնտի, ծառանիդ է, պատասխանեց միւսը հանդարտօրէն:

— Միթէ անդի յաշարհէն կուգաս...:

— Գրեթէ, պատասխանեց Ահմէտ Չաւուշ թեթեւ ժրպիտով մը:

— Ի՞նչ կը նշանակէ այդ անյայտացումդ տեսնենք :

— Եթէ կը ներէք, փաշա էֆէնտի, եղելութիւնը սկիզբէն մանրամասնաբար պատմեմ, որպէսզի կարենաք անոր ամբողջ կարեւորութիւնը ըմբռնել :

Նախ մէկ բառով ըսէ՛ թէ ոճրագործները ձեռք անցնելու յոյս կայ...

— Զիրենք գրեթէ արդէն ձերբակալուած կրնանք համարիլ, պատասխանեց Ահմէտ Զավուշ պաղարիւնութեամբ :

Այս հաւտաստումին վրայ փաշան ուրախութեան աղաղակ մը արձակեց :

— Ի՞նչ կ'ըսես, Ահմէտ Զավուշ, գոչեց կ'երազե՞ս թէ լրջօրէն կը խօսիս :

— Միթէ ներելի՞ է որ Զեր վսեմութեան հետ թեթեւօրէն խօսիմ :

-- Բայց ի՞նչ կեցեր ես ուրեմն, քանի որ անոնց հետքը գտած ես :

— Փաշա էֆէնտի, խնդրեցի ձենէ որ նախ հաճիք ամբողջ պատմութիւնս լսել, ըսաւ Զավուշը աղաչաւոր կերպով դարձեալ նոյն խնդիրքս կը կրկնեմ և միեւնոյն ժամանակ Զեր վսեմութեան կը հաւատատեմ որ այդ մարդիկը, հիմա կամ երկու օր ետքը, միշտ մեր ձեռքին մէջն են :

— Եթէ այդպէս է խօսէ՛ ուրեմն ու մանրամասնօրէն պատմէ՛ ամէն բան :

— Գիտէք որ անցած գիշեր երբ երկաթեայ դուռը բանալու համար գործիք փնտռել գացին ընկերներս, ես առանձին մնացի գետնափորին մէջ :

— Այո՛, այո՛, դիտեմ այդ պարագան և երբ անոնք վերադարձան՝ դուն անյայտ եղած էիր :

— Շատ ճիշտ է... հազիւ թէ անոնք հեռացած էին երկաթեայ դուռը բացուեցաւ, երկու հոգի ներս մտան և դէպի գետնափոր անցքը ուղղուեցան : Այդ միջոցին տեսայ որ որ անկարելի էր եղած տեղս մնալ, որովհետեւ կրցած էի ինք-

դինքս ծածկել, բայց երբոր վերադառնային անպատճառ զիս-
պիտի տեսնէին: Ուստի բաց մնացած դռնէն ներս մտայ եւ
ճամբաս շարունակելով հասայ միւս տան ջրամբարը, ուրկէ
բարձրացայ խոհանոց եւ անկէ ալ գացի կծկտեցայ գետնայարկի
սենեակին մէջ գտնուած դարակ մը որ պատին մէջ շինուած
էր:

«Քառորդ մը կամ քսան վայրկեան ետքը լսեցի որ երկու
մարդիկը սենեակ մտան եւ սկսան իրարու հետ խօսակցիլ:

«Իրենց կատարած խուզարկութենէն հասկցած էին որ
գաղտնի անցքը երևան ելած էր, որովհետեւ նշմարած էին
թէ դարակին ծակը բաց էր:

«Երկու մարդիկը, որոնց մին բո՛ւն իսկ էմման սպաննող
Շապան էր, բաւական խորհրդակցեցան:

«Մին կ'ուղէր անմիջապէս թողուլ երթալ տունէն, մինչ-
դեռ միւսը կը պնդէր որ հարկ էր հոն սպասել տակաւին,
դիմադրութիւն մը փորձել եւ միայն վերջին վայրկեանին, երբ
ա՛լ կացութիւնը յուսահատական դառնար, խոյս տալ: Այս
կարծիքը ունեցողը Շապանն էր: Վերջապէս իր խօսքը քա-
լեցուց եւ երկու մարդիկը որոշեցին երթալ խոհանոցը սպասել,
հսկելու համար պատահելիք դէպքերուն վրայ:

«Նոյն միջոցին՝ վստահ ըլլալով որ տան մէջ այդ երկու-
քէն զատ ուրիշ մարդ չկար, որոշեցի թաքստոցէս դուրս ել-
լել եւ զանոնք հետապնդել, ընկժովէրը ձեռքս բռնած:

«Եկայ մինչեւ սենեակին դրան ետեւ ու հոն պահ մը սպա-
սեցի ականջ դնելով: Յանկարծ խոհանոցին մէջ հրադէնի մէկ
քանի պայթումներ լսուեցան ու անմիջապէս ետքը տեսայ որ
երկու մարդիկը դուրս խուժեցին հոնկէ, դէպ ի փողոցին
դուռը վազեցին, զայն բացին ու դուրս նետուեցան...

— Ինչո՞ւ նոյն վայրկեանին ընկժովէրդ չքաշեցիր, ըսաւ
նախարարը յանդիմական շեշտով մը:

— Նախ մէկէն ի մէկ մուծին մէջ չկրցայ որոշապէս
տեսնել թէ վազողները որո՞նք էին... յետոյ այդ ամէնը այն-

քան արագ տեղի ունեցաւ որ ժամանակ չկար դուռը բանալու, նշան առնելու և կրակ ընելու...

— Ուրեմն այսպէս փախան դացի՞ն...

— Կը խնդրեմ, շնորհ ըրէք, փաշա էֆէնտի, որ պատմութիւնս աւարտեմ:

— Շուտ ուրեմն, խօսէ տեսնենք, ըսաւ Շէֆիք փաշա անհամբեր:

— Հաղիւ թէ տան դուռը գոցուած էր, երբ ևս ալ դուրս նետուեցայ սենեակէն ու փողոցին դուռը բանալով դուրս ելայ, դուռը ետեւէս գոցեցի ու միւսնոյն ատեն տեսայ որ երկու մարդիկը փողոցին աջ կողմը դարձած էին ու արագ արագ կը քալէին:

Փողոցը այդ ժամուն բոլորովին ամայի էր, ո՛չ անցորդ կար, ո՛չ ռոտիկան. չէի կրնար առանձին այդ մարդիկը ձերբակալել, որոնց երկուքն ալ զինուած էին, անշուշտ մահը աչքերնին առած: Ուստի որոշեցի զիրենք ծածկաբար հետապնդել մինչև որ ձերբակալելու յարմար առիթը ներկայանար:

— Ու այսպէս իրենց հետքը կորսնցուցիր, ընդմիջեց նախարարը գրդուում:

— Բայց, փաշա էֆէնտի, նախապէս Ձեր վսեմութեան ըսի թէ այդ մարդիկը իրենց ընկերներով մեր ձեռքին մէջն են այլևս, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ, ուստի չեմ կրնար իրենց հետքը կորսնցուցած ըլլալ:

— Այո՛, այո՛, իրաւունք ունիս, այդ պարագան մոռցայ... լա՛ւ, շարունակէ տեսնենք պատմութիւնդ:

— Անընդհատ ու արագ արագ քալելով այդ մարդիկը դէպ ի թօփնանէ իջան, կողմնակի փողոցներէ անցնելով... որովհետև փողոցները ամային էին՝ ևս կրնայի դիւրաւ իրենց հետեի շատ հեւուէն, առանց կասկած յարուցանելու: Վերջապէս թօփնանէի հրապարակը հասան, ուր պահ մը կենալով իրարու հետ կարճ խորհրդակցութիւն մ'ըրին: Վայրկեան մը վախցայ որ իրարմէ կը բաժնուին ու հակառակ ուղղութեամբ

ճամբաներէ կ'երթան, որով մէկը կրնայ հետապնդումէս խուսափիլ: Բայց բարեբախտաբար այնպէս չեղաւ ու երկուքը միասին դէպ ի աջ դարձան ու թրամվէյի ճամբով Գարաքէօյ ուղղուեցան:

«Միչտ զգուշութիւնը ձեռքէ չձգելով՝ հետևեցայ իրենց և տեսայ որ Օթէլի մը դրան առջև կանգ առին: Ժամանակը ուշ ըլլալով դուռը դոցուած էր արդէն և ստիպուեցան մէկ քանի անգամ ուժգին դանգակը զարնել: Վերջապէս դուռը բացուեցաւ և երկու մարդիկը ներս մտան...»

— Կրնայիր այն ատեն իսկոյն Վոյվօտայի պահականոցը երթալ, քանի մը ոստիկան առնել հետդ և վերադառնալով զիրենք ձերբակալել... այդ չափն ալ չմտացիր, լսաւ Ոստիկանութեան Նախարարը խիստ դէմքով մը:

— Անմիջապէս Ձեր Վսեմութեան ըսած գաղափարը յղացայ, բայց քիչ մը խորհելէ ետքը աւելի յարմար դատեցի չգործադրել:

— Ինչո՞ւ համար...

— Կ'ուզէի այդ երկուքով միայն չգոհանալ և իրենց ընկերներն ալ միւսնոյն ատեն ձեռք ձգել, որովհետեւ կը մտածէի որ այդ մարդիկը անպատճառ ուրիշ ընկերներ ունենալու էին՝ որոնց պիտի դիմէին ապահովաբար... Ուստի քառորդ մը ետքը ես ալ գացի օթէլին դուռը զարկի: Ծառան եկաւ բարկութեամբ դուռը բանալու և երբ լսեց թէ անկողին մը կ'ուզէի նոյն գիշերը հոն անցընելու համար, պատասխանեց թէ օթէլին մէջ ա'լ տեղ չէր մնացած, թէ մէկ անկողին մը կար վերնայարկը, զոր քիչ մը առաջ երկու հոգի վարձած էին: Այն ատեն ծառային ըսի թէ՝ արդէն մէկ քանի օթէլներու դուռը զարկած էի և տեղ չէի գտած՝ հետևաբար ա'լ ուրիշ տեղ երթալու կարողութիւն չունիմ և թէ հարկ է անպատճառ ինծի պառկելիք տեղ մը ճարել: Այս ըսելով մէծիտիէ մը տուի ծառային՝ իբրեւ նուէր, աւելցնելով որ սենեա-

կի կամ անկողնի վարձքն ալ զատ պիտի վճարեմ: Այս առա-
տաձևունութիւնս իր արդիւնքը ունեցաւ անմիջապէս:

— Եթէ յանձն կ'առնէք վերի սալօնը բազմոցին վրայ
պառկիլ՝ ձեզի վերմակ մը կը ճարեմ, ըսաւ:

— Այնչափ յոգնած եմ և քուն ունիմ որ գետինն անգամ
կը պառկիմ, պատասխանեցի:

«Վերջապէս, փաշա էֆէնտի, դիս տարաւ վերի սալօնը,
ուր հետը խօսակցութեան բռնուեցայ և հասկցայ թէ ո՛ւր կը
գտնուէր երկու անձերուն սենեակը. իրմէ իմացայ նաև որ
ղանձք չի ճանչնար բնաւ և թէ առաջին անգամն է որ ի-
րենց օթէլը կուղան:

«Ծառան մեկնելուն պէս՝ կօշիկներս հանեցի և մութին
մէջ բարձրացայ մինչև վերնայարկը, ուր կը գտնուէր մեր
մարդոց սենեակը, դրան ճեղքուածքէն տեսայ որ լոյս կար
ներս և երբ քիչ մըն ալ մօտեցայ խօսակցութեան ճայն մը
լսեցի: Կամաց կամաց մինչև դրան քով եկայ ու ականջ դրի:
Երկու մարդիկը ինքզինքնին ապահով զգալով այդ վերնայար-
կին մէջ ուր իրենցինէն ուրիշ սենեակ չկար, ազատօրէն և
բաւական բարձր ձայնով կը խօսէին: Իրենց փոխանակած
խօսքերը կ'ուզէ՞ք որ մի առ մի կրկնեմ Ձեր Վսեմութեան
թէ մի միայն անոնց իմաստը ըսեմ, հարցուց Ահմէտ Չա-
վուշ:

— Պատմութիւնդ արդէն շատ երկար եղաւ, իմաստը
ըսէ՛ միայն, պատասխանեց փաշան:

— Իրենց խօսքերէն իմացայ որ որոշած էին հեռեւեալ
առտու Սկիւտար անցնիլ նաւակով ու հոն իրենց ընկերներուն
քով ապաստանիլ: Իրենցմէ մին նախ պիտի երթար Խուրչիտ
անուն անձ մը գտնար, որ իրենց ընկերը ըլլալ կը թուէր, և
անոր միջոցաւ ապահով նաւակար մը ճարեր դիմաց անցնե-
լու համար... Իրենց խօսակցութեան միջոցին ուրիշ կարգ մը
բաներ ալ իմացայ որոնք առ այժմ պէտք չկայ Ձեր Վսեմու-

թեան յայտնելու, քանի որ անհամբեր էք պատմութեանս
վերջը լսելու...

— Այո՛, այո՛, միւս մանրամասնութիւնները ետքը կը
պատմես, պատասխանեց Շէֆիք փաշա:

— Այս ամէնը լսելէս ետքը, շարունակեց Ահմէտ Չալուշ
իջայ սալօնը ուր գրեթէ ամբողջ գիշերը անքուն անցուցի
լուսնալուն սպասելով: Արշալոյսին, իրենցմէ առաջ մեկնեցայ
օթէլէն և նաւակ մը նստելով շիտակ՝ Սկի տաւ անցայ ու հոն
նաւամատոյցէն վրայ սպասեցի անոնց գալուն...

— Եւ ո՞չ ոք եկաւ, ըսաւ նախարարը որ միշտ յուե-
տես էր:

— Ընդհակառակը, փաշա էֆէնտի, երկու ժամ ետքը
նշմարեցի որ նաւակ մը կը մօտենար որուն մէջ, բացի նա-
ւավարէն, երեք անձերուն մին բո՛ւն իսկ Շապանն էր և
միւսը իր ընկերը, իսկ երրորդը հաւանօրէն Խուրչիան էր
որուն մասին խօսած էին առջի գիշեր:

— Այս անգամ հարկաւ փութացիր երեքը մէկէն ձերբա-
կալել տալու, գոչեց փաշան անհամբեր:

— Ո՛չ տակաւին, պատասխանեց Չալուշը հանդարտու-
թեամբ և լաւ ըրի այդպէս վարուելով...

— Ինչո՞ւ համար...

— Որովհետեւ փոխանակ երեքի՝ հիմա եօթը հոգի ձեռք
պիտի անցնենք, եօթը հոգի որոնց ամենքն ալ քօմիթէճի են:

— Իսկ եթէ ըսածդ չկատարուի՝ գիտցած եղիր որ վաղն
առտու իսկ ինքզինքդ հոս չես գտնար, գոչեց նախարարը
աչքերը խոժորելով:

Բայց Ահմէտ Չալուշ կ'երեւայ թէ այնքան վստահ էր
իր հաւաստումներուն մասին որ նախարարին այս սպառնալի-
քին գոհացաւ թեթեւ ժպիտով մը պատասխանելով ու խօսքը
շարունակեց:

— Երեք մարդիկը նաւակէն ելան և սկսան յառաջանալ
դէպ ի շուկան, ուրկէ անցնելով մտան ամայի փողոց մը և

կանգ առին պարտէզով շրջապատուած տան մը առջեւ որուն զանգակը հնչեցուցին : Երիտասարդ մը եկաւ դուռը բանալու և երբ այս երեքը տեսաւ ուրախութեան ճիչ մը արձակեց եւ փութաց զանոնք ներս մտցնելու :

— Ա՛յ այս անգամ կը յուսամ որ տունը անմիջապէս պաշարել տուիր , ըսաւ Շէֆիք փաշա :

— Անմիջապէս չուզեցի ընել այդ բանը , պատասխանեց Զավուշը , միշտ ինքնավստահ հանդարտութեամբ մը , մանաւանդ որ անկարելի էր . . . տունը շղթայի տակ առնելու համար պէտք էր մինչեւ ոստիկանատուն երթալ և ես բնաւ չէի ուզեր աչքէ հեռացնել իմ մարդիկս , որոնց ետեւէն կը հետապնդէի ժամերէ ի վեր :

«Կէս ժամէ աւելի էր որ դարանակալ կը սպասէի , երբ տեսայ դուռը բացող երիտասարդին դուրս ելլելը և արագ քայլերով հեռանալը : Այդ երիտասարդը առ. այժմ դիս չէր հետաքրքեր ուստի թողուցի որ երթայ առանց զինքը հետապնդելու :

«Բարեբախտաբար նոյն միջոցին ոստիկան մը տեսայ որ հեռուէն կ'անցնէր : Իսկոյն անոր քով փութացի և ըսի որ երթայ անմիջապէս պահականոց ու ոստիկանապետը ինծի կանչէ : Ոստիկանը նախ վարանեցաւ ու չուզեց յանձնարարութիւն կատարել՝ բայց երբ ո՛վ ըլլալս հասկցուցի վազելով մեկնեցաւ դէպ ի պահականոց :

«Քառորդ ժամ եաքը ոստիկանապետը եկաւ որուն բացատրեցի ամէն բան ու միեւնոյն ատեն հարցուցի թէ որո՞ւն կը պատկանէր այն տունը ուր երեք անձերը մտած էին .— «Հազարապետ Սայիտ պէյի տունն է , պատասխանեց . ինքն ու ընտանիքը այստեղ չեն՝ այլ էտիրնէ՝ որովհետեւ հազարապետը երկրորդ զօրաբանակին մէջ կը գտնուի :

— «Հապա երիտասարդը որ դուռը բացաւ , հարցուցի :

— «Անիկա իբրեւ պահապան այդ տունը կը մնայ , կար-

ծեմ հազարապետին աղգականներէն մէկն է, պատասխանեց
ոտիկանապետը :

— «Ինչպէ՞ս երիտասարդ է, ինչո՞վ կը ղրաղի :

— «Բան մը չըներ, կարծեմ քիչ մը փախուկ է... մար-
դու հետ չի տեսնուիր ու միշտ տանը մէջ փակուած կը մնայ :

Այս տեղեկութիւնը տուած միջոցին տեսանք հեռուէն
որ երիտասարդը վերադարձաւ ուրիշ անձի մը ընկերակցու-
թեամբ : Երկուքն ալ արագ արագ կը քալէին և իսկոյն տան
դուռը բանալով ներս մտան ու անյայտ եղան :

— «Այս նորեկը կը ճանչնաս՞ք, հարցուցի ոտիկանապե-
տին... :

— «Իրա՛ւ որ զինքը մօտէն չկրցայ նշմարել՝ բայց անծա-
նօթ կը թուի ինծի, պատասխանեց :

Առանց ժամանակ կորսնցնելու իսկոյն զինքը պահականոց
ղրկեցի, որպէսզի իր լաւագոյն գաղտնի ոտիկաններէն ու
փօլիսներէն ութը տասը հոգի զրկէ տունը հսկողութեան տակ
առնելու համար...

— Վերջապէ՛ս, գոչեց ոտիկանութեան նախարարը, ո-
րուն դէմքը ճառագայթեցաւ ուրախութեամբ :

-- Այնպէս որոշեցինք որ, շարունակեց Ահմէտ Չափուշ,
այդ ոտիկանները մէկիկ մէկիկ գան ու կարելի եղածին չափ
տունէն հեռու կենան, որպէսզի ուշադրութիւն չի գրաւեն :

— Բայց ի՞նչ պէտք կար այդ ղգուշութիւններուն, թո՛ղ
տունը իսկոյն պաշարէիք ու մարդիկը բռնէիք :

— Կ'ենթադրէի որ դեռ ուրիշներ ալ պիտի գային ու
ծուղակը իյնային և այս ենթադրութիւնս սիւալ չելաւ, պա-
տասխանեց Ահմէտ Չափուշ յաղթական ձեւով մը :

— Ինչպէ՞ս, ուրիշ մարդի՞կ ալ եկան այդ տունը :

— Հազիւ քառորդ ժամ անցած էր երիտասարդ մը,
շուրջը կասկածոտ նայուածքներ արձակելով՝ մօտեցաւ այդ
տան և զանգակը հնչեցուց ու դուռը բացուելուն պէս ներս
սպրդեցաւ : Ոտիկանները և լրտեսները արդէն հետզհետէ ե-

կամ ու տունը ամէն կողմէ պաշարած էին, թէև շատ հե-
ռուէն, այնպէս որ անեցիները չէին կրնար ու եւ կասկած ու-
նենալ: Կէս ժամ ետքը ուրիշ անձ մըն ալ, բաւական տարի-
քոտ, եկաւ միացաւ միւսներուն: Այսպէս ուրեմն այժմ եօթը
հոգի կային տան մէջ: Մենք մեր հսկողութիւնը շարունակե-
ցինք, առանց ձերբակալման դործողութեան: Անցան մէկ
քանի ժամեր, և ուրիշ մարդ չեկաւ...

— Այն ատեն պէտք էր որ այլևս տունը մօտէն պաշա-
րէիք և մէջիները անձնատուր ըլլալու հրաւիրէիք, ըսաւ
նախարարը:

— Այդպիսի գործողութիւն մը, եթէ ներսէն զէնքով
դիմադրութիւն ընէին, ինչ որ անհաւանական չէր, կրնար
ծանր անպատեհութիւններ ունենալ, պատասխանեց Ահմէտ
Չավուշ, ուստի եւ ուրիշ որոշում մը տուի, այն է եղած տե-
ղերնիս մնալ և երբ տան մէջ գանուողները դուրս ելլէին,
մէկիկ մէկիկ զանոնք փողոցին մէջ ձերբակալել, առանց ամ-
բողջ թաղը տակնուվրայ դարձնելու և կամ մանաւանդ իրենց
առիթ տալու որ հրազէն գործածեն: Բայց ահա՛ մութը կո-
խեց և տունէն ո՛չ ոք դուրս ելաւ: Ասկէ դատ և ո՛չ մէկ
անգամ տան պատուհաններէն մէկու մը գլուխը երեւցաւ:
Գիշերը հասնելէն ետքը կը կարծէի որ գոնէ մէկ քանի սնն-
եակներու մէջ լոյս պիտի վառուէր... այդ այլ չեղաւ: Ամ-
բողջ տունը խոր լռութեան և մթութեան մէջ թաղուած էր,
կարծես թէ մէջը ոչ ոք կար...

— Վախնամ գաղտուկ անցքէ մը ամենքն ալ փախած
էին, գոչեց Շէֆիք փաշա յուզուած չեչաով մը.

Ի վերջոյ ես ալ այդ կասկածն ունեցայ փաշա էֆէնտի,
շարունակեց Չավուշը, և ոստիկաններն աւ լրտեսները հետզ-
հետէ մօտեցնելէ ու պարտէզին շորս կողմը պաշարելէ ետքը,
հետին վրայէն ցառքելով մտայ պարտէզ, առանձին ու ծած-
կաբար քննութիւն մը կատարելու համար: Կամայ կամայ
մօտեցայ գեանայարկի պատուհաններէն մէկուն զոր շատ դիւ-

քառ և առանց աղմուկի կրցայ վեր առնել ու սենեակին մէջ
մտնել։ Հաղիւ թէ ոտքս սենեակին մէջ դրած էի, հասկցայ
որ մեր մարդիկը հոն էին, որովհետեւ սենեակին դրան շեղքե-
րէն տեսայ որ դուրսը լոյս կը վառէր և խօսակցութեան շը-
շրնկոյցներ ալ հասան ականջիս։

«Շունչս բռնելով մօտեցայ դրան և ականջ դրի։ Ամբողջ
Երկու ժամ հոս մնացի, մինչեւ որ, կէս գիշերին, իրենց խօ-
սակցութիւնը վերջ դառաւ և ամենքն իրարու գիշեր բարի
մաղթելով՝ պառկելու պատրաստուեցան։ Իրենց խօսակցութե-
նէն հասկցած էի որ ամենքն ալ գիշերը հոն պիտի անցընէին
աւատի հանդարտ սրտով, եկած ճամբէս ետ դարձայ, պատու-
հանը զգուշութեամբ գոցելէ ետքը։ Որովհետեւ իմ գտնուած
սենեակս բազմոց մը և քանի մը աթոռներ միայն կային,
վստահ էի որ ո՛չ ոք պիտի դար հոն պառկելու համար, հե-
տեւարար տեսնուելու վախ չունէի բնաւ։

— Իրենց խօսակցութենէն ուրիշ կարեւոր բան մը չկա՞ր
հասկնալ, հարցուց նախարարը որ չափազանց հետաքրքրուած
էր այս պատմութենէն։

— Նախ սա հասկցայ որ ամենքն ալ վտանգաւոր քո-
միթէճիներ էին և յարաբերութիւն ունէին Սելանիկի յեղա-
փոխականներուն հետ, ասկէ զատ իմացայ որ Շապան, Սուր-
շիտ և ուրիշ անձ մը որուն Արիֆ պէյ անունը կուտային և
իրենց գլխաւորը ըլլալ կը թուէր, այսօր վաղը պիտի վերա-
դառնային Սելանիկ, ուրկէ եկած էին, յետոյ իրենց խօսակ-
ցութենէն հասկցայ որ Ռումէլի բանակը իբեկը հետն է և
թէ մեծ յոյս ունին որ քիչ ատենէն իրենց նպատակին պիտի
հասնին...

— Իրենց մեղսակից սպաներու անուններ տուի՞ն։

— Յաճախ Սալիհա հանրմին, Առնաւիւտ Մէհմէտ փա-
շայի և Նուրի պէյի մը անունը լսեցի... յետոյ Նիազի պէյի
մը անունը տրուեցաւ որուն վրայ շատ մեծ յոյսեր ունին...

— Ուրի՞շ, ուրի՞շ, հարցուց նախարարը, Չավուշէն քա-

զամ տեղեկութիւնները աճապարանքով թուղթի մը վրայ նշանակելով :

— Ուրիշ . . . պոմպաներու մասին կարեւոր ակնարկութիւն մը ըրին , պատասխանեց Ահմէտ Չափուշ , որ շատ դո՛ն էր այժմ տեսնելով որ ոստիկանութեան նախարարը չափազանց կարեւորութիւն կուտար իր բերած տեղեկութիւններուն :

— Ի՞նչ ակնարկութիւն , շուտ խօսէ՛ և ջանա՛ որ լաւ միտքդ բերես ըսուած խօսքերը :

— Տէրվիշ փողոցի տան գաղտնիքին երեւան ելլելուն մասին երբ կը խօսէին , իրենցմէ մին , որուն ո՛վ ըլլալը կամ ի՛նչ անուն ունենալը չկրցայ հասկնալ , սա խօսքը ըսաւ . «Տէրվիշ փողոցի նկուղին մէջ մեր ունեցած պոմպաներուն կամ զէնքերուն երեւան ելլելը բնաւ կարեւորութիւն չունի . երբ ժամանակը գոյ մեզի պէտք եղածէն շատ աւելի մեծ քանակութեամբ կրնանք պոմպա , զէնք եւ ռազմամթերք մէջտեղ հանել մէկ քանի ժամուան մէջ , բայց կարծեմ նորէն պէտք չպիտի ունենանք ատոնց . . .

Ահմէտ Չափուշի արտասանած այս խօսքերը նախարարը ամենայն ուշադրութեամբ արձանագրեց :

— Ահա՛ , փաշա էֆէնտի , բոլոր այն խօսակցութիւնները զորս կրցայ մտքիս մէջ ամփոփել , ըսաւ գաղտնի ոստիկանը իր խօսքը վերջացնելով :

— Բայց ի՞նչու այդ ամէնէն ետքը , տակաւին վարանեցաք մարդիկը ձերբակալելու . . .

— Գիշերը վստահ ըլլալով որ տան մէջ պիտի ննջեն ու միշտ մեր ձեռքին տակն են , չուզեցի այդպիսի գործողութեան մը ձեռնարկել , վախնալով որ մթութեան չնորհիւ իրենցմէ մէկ քանին կը յաջողին խոյս տալ : Իսկ առտուն մինչեւ ժամը տասը սպասեցի , յուսալով որ իրենցմէ դուրս ելլողներ կ'ըլլան ու կրնանք զանոնք առանց աղմուկի փողոցին մէջ ձերբակալել , բայց ո՛չ ոք տեղէն չարժեցաւ : Այն առտին մէջ ձերբակալել , բայց ո՛չ ոք տեղէն չարժեցաւ : Այն առտին ոստիկանապետին ըսի որ հարկ էր տունը կոխել իսկոյն տեն

և մէջը գտնուողները բռնել : Բայց ոստիկանապետը ընդդիմացաւ :

— «Այդ տունը , ըսաւ , պաշտօնի վրայ գտնուող հազարապետի մը կը պատկանի ու ես չեմ կրնար այդպիսի գործողութիւն մը կատարել , առանց ոստիկանութեան նախարարին բացորոշ հրամանին . . .

«Տեսայ որ իրաւունք ունէր և իսկոյն փութացի Չեր Վսեմութեան քով որպէսզի հաճիք գրաւոր կերպով այդ հրամանը տալ :

— Վստա՛հ ես որ այդ մարդիկը չսլիտի յաջողիւն փախչիլ մինչեւ քու վերադարձդ :

— Ատոր համար գլուխս գրաւի կը դնեմ , պատասխանեց Չավուշը վստահ չեղաով . այս առտու որ և է անհաճոյ պատահականութեան հանդէպ չգտնուելու համար , հսկողութիւն ընող ոստիկաններուն թիւը եռապատկեցի , այնպէս որ երեսուն հոգիէ աւելի մարդ կայ տան շուրջը և ճանձ մը անգամ կարելի չէ որ փախչի :

— Ուրեմն անմիջապէս հրամանը ստորագրեմ . . .

Փաշան իսկոյն պաշտօնաթուղթ մը առաւ ու գրեց հարկ եղածը :

— Կատարուելիք գործողութիւնը այնքա՛ն կարեւոր է որ լաւագոյն կ'ըլլայ եթէ քանի մը հոգի ալ այս տեղէն ընկերանան քեզի , ըսաւ Ահմէտ Չավուշին :

— Բնականաբար , պատասխանեց այս վերջինը , ես ալ նոյն բանը պիտի խնդրէի Չեր Վսեմութենէն . . . :

— Ես ալ կ'ուզէի անձամբ ներկայ գտնուիլ , շարունակեց նախարարը , բայց կը նախընտրեմ իսկոյն Երլտըզ երթալ և իրողութիւնը հաղորդել Վեհափառ Սուլթանին , որ ժամէ ժամ տեղեկութեան կը սպասէ այս խնդրին մասին :

Ժամ մը ետքը Ահմէտ Չավուշ կը հասնէր Սկիւտար : Չապլթիէի մէկ քանի բարձրաստիճան պաշտօնեաներու և գաղտնի ոստիկաններու և լրտեսներու խումբի մը հետ :

Երբ պաշարուած տան մօտեցաւ, ոստիկանապետը փութաց զինքը դիմաւորելու :

— Մէկ հատ արդէն ձերբակալեցին ըսաւ :

— Ո՞րը հարցուց Ահմէտ Չալուշ հետաքրքրութեամբ :

— Տան մէջ բնակող երիտասարդը, այն որուն համար ըսի թէ քիչ մը փախուկ է . . .

Տունին մօտ ձերբակալեցին, հարցուց գաղտնի ոստիկանը մտատանջութեամբ :

— Ո՛չ, հանգիստ եղիր այդ մասին, պատասխանեց միւսը, ընդհակառակն թողուցինք որ հեռանայ և գրեթէ շուկային մէջ ձերբակալեցինք :

— Ընդդիմութիւն չըրա՞ւ . . .

— Ո՛չ միայն թէ դարմանք յայտնեց, բայց և այնպէս ոստիկաններուն հետեւեցաւ առանց աղմուկ յարուցանելու :

— Լա՛ւ պատասխանեց Չալուշը, ահա՛ նախարարական հրամանը զոր կը պահանջէիր :

Եւ Շէֆիք փաշայի գրած թուղթը ներկայացուց :

Ոստիկանապետը յարգանքով առաւ թուղթը, վրան ակնարկ մը նետեց և ըսաւ .

— Պատրաստ եմ փաշա էֆէնտիին հրամանը կատարելու :

Նոյն միջոցին Չապթիէի պաշտօնականներն ալ մօտեցած էին : Միասին կարճ խորհրդակցութիւն մը ունեցան :

Ոմանք կարծիք յայտնեցին թէ լաւագոյն էր սպասել, տեսնելու համար թէ ուրիշներ ալ դուրս պիտի ելլէին :

Բայց Ահմէտ Չալուշի կարծիքը բոլորովին հակառակն էր :

— Այդ մարդիկը տեղերնուն չպիտի շարժին մինչեւ որ առնէն մեկնող երիտասարդը չվերադառնայ, և որովհետեւ անիկա վերադառնալիք չունի՝ հետեւաբար իրենցմէ ո՛չ մէկը դուրս պիտի ելլէ : Եւ քանի ուշացնենք մեր գործողութիւնը իրենց կասկածները այնքան պիտի աւելնան՝ տեսնելով որ և

բխտասարդը չի գար, ուստի ըստ իս պէտք է խակոյն գործի ձեռնարկել:

Այս դիտողութիւնը օրինաւոր թուեցաւ ամէնուն:

— Լա՛ւ ուրեմն թո՛ղ չըջակաները ծածկուած ոստիկանները տունին մօտենան ու չղթայի տակ առնեն զայն, հրամայեց պաշտօնեաներէն մին:

Ոստիկանապետը գնաց այս հրամանը գործադրելու: Ա՛ն ոստիկանները ծածուկ գործ չտեսան, այլ ակնթարթի մը մէջ տանը պարտէղին պատերէն ներս ցատկելով, զայն ամէն կողմէ պաշարեցին:

— Տանը մէջ գտնուողներէն ոչ մէկը պէտք է խուսափի, ըսաւ ոստիկանութեան պաշտօնեան, ասիկա նախարար փաշային բացարձակ հրամանն է, հրաման մը որ ինքն ալ ուղղակի Վեհափառ Սուլթանէն ընդունած է... պիտի ջանաք զիրենք ողջ բռնել, իսկ եթէ այդ բանը անկարելի ըլլայ՝ ու երբ տեսնաք որ զէնքի կը դիմեն դուք ալ ձեր զէնքերը քաշեցէ՛ք ու անխնայ սպաննեցէ՛ք զիրենք...:

Ոստիկանապետը, որուն ուղղուած էին այս խօսքերը, փութաց այդ բարձրագոյն հրամանը հաշորդելու իր ստորադասեալներուն:

Երբ ամէն ինչ կարգադրուեցաւ, Սկիւստարի ոստիկանապետը, երկու քօմիսէր, որոնք Զապթիէէն եկած էին, Ահմէտ Զալուչ և երեք ոստիկան ուղղուեցան դէպի տան դուռը, որուն քով հասնելու համար հարկ էր երեք չորս աստիճան մարմարեայ սանդուխտ մը ելլել: Բնակարանին մէջ խօրին լռութիւն կը տիրէր. կաշօժեա թէ ո՛չ ոք կար ներսը:

Ոստիկանապետը դրան զանգակը հնչեցուց.

— Կարծեմ թէ չպիտի բանան և պիտի ստիպուինք խորտակել, մրմռաց քովիններուն:

— Այդ մասին կրնաք վստահ ըլլալ, պատասխանեց քօմիսէրներէն մին... անշուշտ նշմարեցին որ տունը չորս կող-

մէն զինուորներով պաշարուած է, ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ դուռը
գլխաւ մը բանան :

Հազիւ թէ այս խօսքերը արտասանած էր՝ դուռը բաց-
ուեցաւ և երիտասարդ մը երեւցաւ սեմին վրայ : Երիտասար-
դը դրան առջև խռնուած բաղմութիւնը տեսնելով՝ զարմա-
ցական դէմք մը առաւ :

— Ի՞նչ կ'ուզէք, էֆէնտիներ, հարցուց շփոթած :

— Ոստիկանութեան նախարարին հրամանով տունը պի-
տի խուզարկենք :

— Բայց տան պահապանը, Իսմայիլ պէյ հոս չէ, եթէ
կը հաճիք սպասեցէք մինչև իր վերադարձը :

— Անոր պէտք չունինք, Իսմայիլ պէյ արդէն ձերբա-
կալուած է ու բանաւ տարուած է. պատասխանեց ոստիկանա-
պետը չոր ու խիստ ձայնով մը :

— Ինչպէս որ յարմար կը տեսնէք՝ այնպէս ըրէք, պա-
տասխանեց երիտասարդը ամենայն հանդարտութեամբ, հրամ-
մեցէ՛ք ուրեմն ներս :

Իրենց ակնկալածին բոլորովին հակառակ այս ընդունե-
լութիւնը պահ մը շուարեցուց ոստիկանութեան մարդիկը, ո-
րոնք կը վարանէին երիտասարդին հրաւերին պատասխանելու
և ներս մտնելու, վախնալով որ ծուղակ մը կար հոն իրենց
դէմ լարուած : Տինամիթի ու պոմպայի մղձաւանջը մանա-
ւանդ զիրենք կը սարսափեցնէր :

— Դուն այս տունէ՞ն ես, հարցուց քօմիտէրներէն մին,
ինքն իր վրայ ճիգ մը ընելով ու դէպ ի ներս քալլ մը առ-
նելով :

— Ո՛չ պատասխանեց երիտասարդը, ես հիւր եկած եմ
... Իսմայիլ պէյ մէկ քանի բարեկամներ հրաւիրած էր միա-
սին ժամանակ անցընելու համար, որոնց մէկն ալ ես էի :

— Քանի՞ հոգի էիք հրաւիրեալ, հարցուց քօմիտէրը թե-
րահաւատ քմծիծաղով մը :

— Երեք հոգի, պատասխանեց երիտասարդը, ամենայն պարզութեամբ.

— Ի՞նչպէս, Իսմայիլ պէյ երէկ գիշեր միայն երեք հրաւիրեալ ունէր:

— Այո՛, քօմիսէր էֆէնտի, հրաւիրեալները երեք հոգի էին, պատասխանեց միւսը նոյն հանդարտութեամբ:

— Տանը մէջ եօթը հոգի չկա՞ր, գոչեց Ահմէտ Չալուչ չկրնալով ինքզինք զսպել:

— Հա՛, երեք օտարականներն ալ կը հաշուէք, ըսաւ երիտասարդը թեթեւ մը խնդալով... բայց անոնք հրաւիրեալ չէին... ինքնակոչ հիւրեր էին զորս առաջին անգամ կը տեսնէինք թէ՛ մենք և թէ Իսմայիլ պէյ:

Այս խօսքերը այնքա՛ն բնական ու անկեղծ շեշտով մը ըսուած էին որ մտիկ ընողները չկրցան իրենց զարմանքը զսպել:

— Ինքնակոչ հիւրը գիշերը կը մնա՞յ և նոյնիսկ թէ մնալ ուզէ՝ սանատէրը զինքը կ'ընդունի՞, հարցուց քօմիսէրը, այդ ի՞նչ տարօրինակ խօսքեր կ'ընեն...

— Ձեզի պարզապէս եղելութիւնը և ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ, չարունակեց երիտասարդը: Իսմայիլ պէյին երբ որ հարցուցիք այդ անծանօթ մարդերու մասին՝ ըսաւ թէ ինքն ալ չի գիտեր ո՛վ ըլլալին... կ'երեւայ որ էտիրնէէն կուգան եղեր և հազարապետ Սայիտ պէյէն յանձնարարուեր են. այս պատճառաւ մեր բարեկամն ալ չէ մերժեր զիրենք հիւրընկալել, մանաւանդ որ ըսեր են թէ մէկ գիշեր միայն պիտի մնան ու մեկնին:

— Ո՞ւր են այդ մարդիկը, հարցուց Ահմէտ Չալուչ:

— Վերը, իրենց սենեակը ըլլալու են, առտուրնէ ի վեր տակաւին չերեւցան...

— Ի՞նչպէս, կէսօրը երկու ժամ կ'անցնի արդէն և տակաւին իրենց սենեակէն դուրս չե՞ն ելած... չգացի՞ք մէյ մը նայելու:

— Երկու անգամ գացինք, դուռը խառնեցինք, տեսանք որ ներսէն կղպուած էր և խորհեցանք որ շատ յոգնած ըլլալով տակաւին քունի մէջ են:

— Իսկ միւս երկու հրաւիրեալները ո՛ւր են...

— Ներսի սենեակը թավլու կը խաղան կոր... Կ'ուզէ՞ք որ զիրենք կանչեմ:

— Չէ՛, հարկ չկայ, պատասխանեց քօմիսէրը, մենք արդէն պաշտօն ունինք տան ամէն կողմը խուզարկելու, հետեւաբար իրենց ալ հանդիպելու առիթը պիտի ունենանք:

Փոքրիկ խումբը կամաց կամաց մտած էր բակին մէջ, հետզհետէ սիրտ առնելով և անսնելով որ անմիջական վտանգ մը չըսպառնար:

— Հիւսէին Չավո՛ւշ, ըսաւ ոստիկանապետը, իր ոտտիկաններէն մէկուն դառնալով, այս մարդը դուրս հանէ՛ և ոստիկաններուն յանձնէ, որպէս զի պահականոց տանին ու բանտարկեն, մինչև որ մեր խուզարկութիւնն աւարտի ու վերադառնանք: Թո՛ղ լաւ ուշադրութիւն ընեն ճամբան...

— Բայց, բողոքեց երիտասարդը, էֆէնաի ի՞նչ է իմ յանցանքս, թողէ՛ք որ գործիս երթամ...

— Պէտք է որ նախ հարցաքննութեան ենթարկուիս, պատասխանեց ոստիկանապետը խիստ ձայնով մը, միևնոյն ատեն դաժան նայուածք մը ուղղելով անոր երեսին:

— Շատ աղէկ. ինչպէս որ հրաման կ'ընէք, կամաց երիտասարդն և ամենայն հլութեամբ թոյլ տուաւ որ Չավուշը զինքը դուրս տանի:

Այս գործին իմ խելքս չի հասնիր կոր, մուտաց Ահմէտ Չավուշ քթին տակէն:

Խումբը զգուշաւորութեամբ յառաջացաւ: Բակին վրայ չորս դռներ կ'երևային՝ երկուքն աջակողմն և երկուքը ձախակողմը: Աջակողմի սենեակները պարապ էին:

Ոստիկանապետը իր մարդերով ուղղուեցաւ ձախ կողմի երկրորդ դրան ու բացաւ դայն: Երկու հոգի գետինը հաստ

գորգի մը վրայ ծաղկապատիկ նստած թավլու կը խաղային։ Մէկ կողմերնին կրակարան դրուած էր, իսկ միւս կողմը օղիի ամփաէ մը, մէկ քանի սովորական աղանդերներով։ Թավլու խաղացողները դրան բացուիլը և ոստիկանական պաշտօնեաներու ներս մտնելը տեսնելով՝ իսկոյն խաղը դադրեցուցին, ոտքի ելան, յարգանք ըէմֆեմա՛ն մը ըրին և կեցան։

— Ի՞նչ կ'ընէք հոս, հարցուց ոստիկանապետը խստութեամբ։

— Թավլու կը խաղանք, էֆէնաի, պատասխանեց իրենցմէ մին։

Քիչ մը առաջուան երիտասարդին եղած հարցովործը հոս ալ կրկնուեցաւ և գրեթէ նոյն պատասխանները արուեցան։

Երկու մարդիկը Իսմայիլ պէյի հրաւիրեալներն էին։ Չէին ձանձնար միւս երեք անձանօթները որոնք էաիրնէէն եկած էին ըստ իրենց յայտարարութեան, թէ շատ քիչ տեսնուած էին անոնց հետ, թէ առտուն երկու անգամ գացած էին դռներնին խառնելու և թէ պատասխան մը չէին առած։ Վերջապէս քիչ փոփոխութեամբ գրեթէ այն պատմութիւնը զօրրած էր միւս երիտասարդը։

— Այս մարդիկն ալ դուրս հանեցէք ու ոստիկաններուն յանձնեցէք, որպէս զի պահականոց տանին ու բանտարկեն, հրամայեց ոստիկանապետը իր շուրջիներուն։

Հրամանը կատարուեցաւ առանց ո և է ընդդիմութեան։

— Այս ի՞նչ գառնուկի նման յեղափոխականներ են, դիտել տուաւ քօմիսէրներէն մին։

— Բուն գլխաւորները հիմա պիտի տեսնենք կարծեմ, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ։

— Օ՛հ, վերի յարկը ելլենք, ըսաւ ոստիկանապետը և ամենքը միասին սանդուխէն վեր ելան։

Այս սանդուխը կ'առաջնորդէր մեծկակ սրահ մը սրուն

աջ ու ձախ կողմերը երկերկու սենեակներ կային՝ որոնց դուռները կը բացուէին այս սրահին վրայ :

Ոստիկանապետը՝ վեր հասնելով՝ իր մարդոց հետ ուղղուեցաւ դէպի ձախ կողմը գտնուած առաջին դուռը և խընձորակը դարձուց , Դուռը չբացուեցաւ :

— Ներսէն կղպուած է , մրմուռաց քովիններուն :

— Զարկէ՛ք դույէ կը բանան , դիտել տուաւ Ահմէտ Զաւուշ , որ փորձեց դրան կղպանքէն ներսը դիտել , բայց որովհետեւ բանալին ծակին մէջն էր՝ բան մը չկրցաւ տեսնել :

Մէկ քանի անգամ ուժով հարուածներ տուին դրան : Ո՛չ մէկ պատասխան տուացան :

— Պէտք է դուռը կտարել , վճռեց ոստիկանապետը .

— Ուստի զօրաւոր հարուած մը կարծեմ բաւական է դուռը խորտակելու համար . ըսաւ ոստիկան մը :

— Օ՛ն , փորձէ տեսնենք . . .

Ոստիկանը որ լայն ուսերով ուժեղ ու յաղթանդամ մարդ մըն էր մօտեցաւ դրան . . . : Նոյն միջոցին հրազէնի պայթուածներ լսուեցան , որոնց յաջորդեցին աղմուկներ և իրարանցում պարտէզին կողմը :

Ամենքը՝ շուարած՝ իրարու նայեցան :

— Ի՞նչ կ'անցնի դռնեց ոստիկանապետը դէպ ի պարտէզին վրայ բացուող պատուհանը վաղելով : Միւս անձերն ալ իրեն հետեւան :

Առաջին բանը որ նշմարեց ոստիկանապետը գետին տապալած երկու ոստիկաններ էին . որոնց քով փութացած էին իրենց ընկերները : Յետոյ տեսաւ նաեւ որ ուրիշ ոստիկաններ պարտէզին պատերէն վեր շուլուկելով դէպ ի դուրս կը խուժէին :

— Ի՞նչ եղաւ , ի՞նչ կայ պոռաց վերէն ոստիկանապետը վարը գտնուող մարդոց :

— Պէյ էֆէնտի , հոս կեցած էինք , բացատրեց ոստիկաններէն մէկը , երբ վերի պատուհաններէն մէկէն յանկարծ եր-

կու մարդիկ պատուհանին քով գտնուած ծառին վրայէն պարտէզ սահեցան , ընկնելէրը ձեռքերնին ու հոն մօտերը գտնուող երկու ոստիկաններուն . վրայ կրակ ընելէ ետքը , ընդհանուր շփոթութենէ օգտուելով պատէն ցատքեցին ու փախան . . .

— Շուտով ետեւէն հալածեցէ՛ք , գոչեց ոստիկանապետը այլայլած , չըլլայ որ օձիքնին աղաւտն . . . :

— Արդէն հինգ վեց հոգի ետեւնուն գացին , ըստ ոստիկանը և չեմ կարծեր որ յաջողին փախչիլ . . . :

— Ոստիկանները մեռած են , հարցուց քօմիսէրներէն մին :

— Բարեբախտաբար ո՛չ , միայն վիրաւորուած են ու չեմ կարծեր որ իրենց ընդունած հարուածը մահացու ըլլայ . . . :

— Կարծեմ մեղի բուն պէտք եղածները փախցուցինք , ըստ Ահմէտ Չավուշ գլուխը օրօրելով :

— Ինչպէ՞ս կրնան փախչիլ քանի որ վեց եօթը հոգի զիրենք կը հալածեն , դիտել տուաւ ոստիկանապետը :

— Հիմա ջանանք որ միւսն ալ չի փախչի , ըստ ոստիկանութեան պաշտօնեան :

— Անիկա կ'երեւայ որ այի սննեակին մէջ ամբացած է , պատասխանեց ոստիկանապետը ցոյց տալով այն դուռը զոր խորտակելու կը պատրաստուէին :

— Այո՛ , բայց կրնայ նոյն ճամբով ինքն ալ կծիկը դնել :

Ոստիկանապետը իր քովը գտնուող անձերէն մին վար դրկեց , որպէսզի պարտէզին մէջ խիստ միջոցներ ձեռք առնեն տունը գտնուած եօթերորդ անձը շփախցնելու համար : Յետոյ ամենքը կրկին մօտեցան փակ դրան :

Մէկ քանի աղմուկի ղօրաւոր հարուածներէ ետքը , վերջապէս դուռը տեղի տուաւ ու կռնակին վրայ բացուեցաւ :

Ամենքը ետ ետ քաշուեցան զգուշութեամբ , վախնալով որ ներսը գտնուողը գուցէ հրադէն կը պարպէ իրենց վրայ : Սակայն ոչ մէկ շարժում տեղի ունեցաւ սննեակին մէջ , որուն

պատուհանին վարագոյրը ինչպէս նաև փեղկերը գոցուած էին այնպէս որ գրեթէ մթութիւն կը տիրէր ամէն կողմ :

Երբ տեսան որ անմիջական վտանգ մը չէր սպառնար որեւց՝ ոստիկանապետը , քօմիսէրները , Ահմէտ Չալուշ և երկու ոստիկան սենեակ մասն ու չորս կողմերնին նայելով սկսան կամայ կամայ յառաջանալ :

Ոստիկանապետը որ առջեւէն կ'երթար յանկարծ գոչեց .

— Անկողնին մէջ մարդ մը կայ որ կը քնանայ . . .

— Կը քնանայ հարցուց Ահմէտ Չալուշ , ինչպէ՞ս կարելի է այսքան աղմուկներէ ետքը քնանալ . . .

— Չեմ գիտեր թէ կը քնանայ կամ ո՛չ բայց անկողնին մէջ մարդ մը կայ . . . :

Երբ մօտեցաւ՝ ոստիկանապետը աղաղակ մը արձակեց .

— Մեռած է , գոչեց :

— Կամ սպաննուած , աւելցուց Ահմէտ Չալուշ :

Արդարեւ երբոր վերմակը մէկ կողմ առին ու պատուհանին փեղկերն ալ բացին , տեսան որ մարդը արիւնդուայ փռուած էր հոն , սրտէն դաշոյնով մը դարնուած :

Ահմէտ Չալուշ որ դիակին մօտեցած էր , յանկարծ գոչեց անոր դէմքը քննելով :

— Բայց Շապանն է այս մարդը . . . Էմման և իր սպա-
տուհին մեռցնողը , այն որուն ետեւէն հետապնդեցի մինչեւ
հոս . . .

— Այս գաղտնիքը պիտի լուծենք երբոր երկու փախը-
տականները ձեռք ձգենք . . . որոնց ով ըլլալնին դժբախտա-
բար չենք գիտեր , ըսաւ ոստիկանապետը :

— Ընդհակառակն ես շատ լաւ գիտեմ , պատասխանեց
Ահմէտ Չալուշ , անոնցմէ մին այս Շապանին ընկերն է , ո-
րոնք միասին մեկնեցան այն տունէն ուր ես կը գտնուէի եւ
ուրկէ իրենց հետեւեցայ մինչեւ ետքը , իսկ միւսն ալ թուր-
շիսն է , այն անձը որ երէկ մակոյկով միասին եկաւ իրենց
հետ . . . այս մասին բնաւ տարակոյս չկայ :

— Հիմա մեր կուղարկութիւնը առաջ տանինք և տեսնենք թէ ի՞նչ կարեւոր բաներ, թուղթ կամ ուրիշ առարկայ կրնանք դանել տան մէջ, ըսաւ ոստիկանութեան պաշտօնեան քանի որ այս բնակարանը յեղափոխականներու որջ մըն էր անշուշտ կարեւոր դրութիւններ պահուած ըլլալու են:

Այն ատեն ոկոտն մանրադնին յննութիւն մը որ քանի մը ժամ տեւեց և որ և ո՛չ մէկ արդիւնք տուաւ: Տանը մէջ բաց ի կտրասիներէ բան մը չկար, ո՛չ դրութիւն, ո՛չ տետրակ, ո՛չ նամակ, ո՛չ զէնք, և ո՛չ ալ... պոմպա:

Խուղարկութեան այս բացասական արդիւնքը շատ յուսախաբ ըրաւ ոստիկանութեան պաշտօնեաները:

Կ'ըսպասէին մեծամեծ ապացոյցներ ձեռք ձգել և ահա ամենափոքր բան մը չէին գտած:

Մանաւանդ Ահմէտ Չալուչ շատ ընկճուած երեւոյթ մը ունէր:

— Իմ ամբողջ յոգնութիւնս ու աշխատանքս գրեթէ պարապը գացին, կը մտածէր. եօթը հոգիէն չորսը զորս ձերբակալեցինք անկարեւոր մարդիկ ըլլալ կը թուին, և գուցէ իրենց ըսածին պէս, բնաւ մասնակցութիւն չունին այդ վտանգաւոր յեղափոխականներուն հետ, իսկ երեք բո՛ւն յեղափոխականներէն երկուքը փախուցինք՝ և մէկն ալ, ամէնէն կարեւորը, մեռած գտանք...: Ու ես որ այս գործին չնորհիւ ապագաս ապահոված կը կարծէի...:

Արդարեւ երեք ժամուան հալածումէ մը ետքը՝ երկու փախստականները կարելի չէր եղած գտնել... Իրա՛ւ է որ զանոնք հալածող ոստիկանները շատ փութկոտութիւն ցոյց չէին տուած, գիանալով որ այդ մարդիկը զինուած են ու չպիտի վարանին իրենց զէնքերը գործածելու երբ նեղը մնան:

Թաղապետական բժիշկը եկած ու քննած էր դիակը եւ հաստատած որ սրտին տրուած դաշոյնի հարուածէ մը մեռած էր Շապան: Դաշոյնն ալ արդէն գտած էին, արիւնոսթաթախ վիճակի մէջ, անկողնին քով նետուած:

Միայն թէ բան մը մութ կը մնար և որուն մասին բժիշկը չէր կրնար վճիռ արձակել, այսինքն թէ՛ Շապան անձնասպան եղած էր թէ գինքը սպաննած էին :

Ահմէտ Չավուշ որ միւսներէն աւելի արթնամտութիւն ունէր, գործանքով տեսաւ որ այդ մասին ոստիկանապետը, քովսէրները և բժիշկը երկար վիճաբանութեան մը բռնուած են :

— Բայց, գոչեց, միթէ կ'արժէ՞ այքան ակնյայտնի բանի մը վրայ վիճաբանիլ... Շապան անձնասպան եղած է ասոր տարակոյս չկայ...

— Ի՞նչպէս թոթովեց ոստիկանապետը, որ անպատճառ սպանութեան մասին կը պնդէր :

Ո՞վ կը կարծէք որ գինքը սպաննած ըլլայ...

— Իր երկու ընկերները և կամ անոնցմէ մին :

— Բայց իր երկու ընկերները քովի սենեակը կը գտնուէին ու անկէ խոյս տուին : Արդ, այս սենեակին թէ՛ փեղկերը և թէ դուռը ներսէն դոցուած էին, ուրեմն ի՞նչպէս կ'ուզէք որ անոնք սպաննած ըլլան... :

Այս ապացոյցը այնքան բացայայտ էր որ ոչ ոք կրցաւ դիտողութիւն մը ընել :

— Այո՛, իրաւունք ունիս, ըսաւ ոստիկանապետը ամօթահար, այդ կէտը չմտածեցինք... բայց ի՞նչու անձնասպան եղած է ու չէ փորձած, իր ընկերներուն պէս, պարտէզին կողմէ փախչելու :

— Կը խոստովանիմ որ այդ կէտը ինծի համար մութ մնաց, պատասխանեց Ահմէտ Չավուշ, միայն թէ այս մարդը անձնասպան ըլլալով՝ շատ անախորժ խաղ մը խաղաց մեզի, ես այդ գիտեմ :

Իրիկուան դէմ Ոստիկանութեան նախարար Շէֆիք փաշա ևս եկաւ դէպքին վայրը, պալատականի մը ընկերակցութեամբ :

Ամէն բան մանրամասնօրէն պատմեցին իրեն : Նախարարը սարսափելի կերպով յուսախար եղաւ :

— Ուրեմն դարձեալ պարտաւր կանք , գոչեց բարկութեամբ . յետոյ յանկարծ նշմարելով Ահմէտ Չափուշը , պորայ անոր երեսին .

— Այսպէ՞ս խոստացար ինծի այս ցերեկ . . .

— Փաշա էֆէնտի , ես խոստումս կարծեմ յարգեցի , կրմկմաց խեղճ Չափուշը և ճիշդ ըսածիս պէս , եօթը հօգին ծուղակի մը մէջ բռնեցի . . .

— Որոնց երեք կարեւորները փախան սակայն :

— Երկուքը միայն փաշա էֆէնտի . . .

— Շապանը որ անձնասպան եղած է , այն ալ փախած չի՞ համարուիր , մանաւանդ յաւիտենապէս փախած . . . :

— Փաշա էֆէնտի իմ խիղճս հանդարտ է և գիտեմ որ այս գործին մէջ պակասութիւն մը չգործեցի , ըսաւ Ահմէտ Չափուշ թեթեւ սրտմտութեամբ մը :

— Ինչ որ է , եզրակացուց նախարարը , յետոյ կը քննենք թէ որո՞նք են պատասխանատուները այս գործին անյաջողութեան :

Տունէն մեկնելէ առաջ Շէֆիք փաշա ուզեց որ իր ներկայութեան ալ կրկին մանրագննին խուղարկութիւն մը կատարուի տանը ամէն կողմը :

Իր այս հրամանը , որուն ոյժ տուաւ նաեւ իրեն ընկերացոյց պալատականը , իսկոյն գործադրուեցաւ :

Սկիւտարի ոստիկանապետը որ առաջին խուղարկութիւնը կատարած էր առանց արդիւնքի մը հասնելու՝ թերահաւատ դէմքով մը ըսաւ նախարարին .

— Մեր ընելիքը անօգուտ աշխատութիւն մը պիտի ըլլայ փաշա էֆէնտի , բայց քանի որ կը պնդէք՝ մեր պարտականութիւնն է հնազանդիլ . . . :

Ահմէտ Չափուշ ընդհակառակն եռանդով մասնակցեցաւ

այս երկրորդ փնտռտուքին, մտածելով թէ գուցէ բան մը կըր-
նայ երևան հանել և այդպէսով իր նախկին վարիւր ստանալ:

Վերնայարկի և ստորնայարկի բոլոր սրահները ու չի ուշով
քննուելէ ետքը, պաշտօնեայ և ոստիկան իջան տան ներքնա-
յարկը, ուր կը գտնուէին խոհանոցը, մառանները և փայտի
ու ածուխի մթերանոցը: Ինչպէս ըսինք, արդէս աւագամ մը
այցելած էին այս վայրերը բայց հարեւանցի կերպով: Այս ան-
գամ Ահմէտ Չավուշ որ խուզարկութիւնը կը վարէր, մինչ
ոստիկանապետը դժգոհ ու նեղացած դէմքով մը միայն գոր-
ծողութեան կը հետեւէր, երբ փայտի մթերանոցը մտաւ, ինք-
նիրեն սա խորհրդածութիւնը ըրաւ.

— Այս որքա՛ն փայտ բնակարանի մը համար, ուր միայն
մէկ բնակիչ կայ և ուր փայտով տաքցուելիք վառարան-
ներ ալ չկան...

Արդարեւ մթերանոցը որ բաւական խոշորկեկ էր, ամբող-
ջովին փայտով լեցուած էր և հազիւ դռնէն ներս քայլ մը
առնելու չափ միջոց կար:

Չավուշը մտածկոտ կերպարանքով մը կեցաւ այդ փայ-
տակոյտին դիմաց: Ոստիկանական պաշտօնեաները մթերանո-
ցէն ներս աչք մը նետելէ ետքը՝ ըսին.

— Հոս բան մը չկայ, տեսնենք միւս կողմերը...

— Այո՛, աւելցուց ոստիկանապետը, մինչև բերանը փայ-
տով լեցուած է, ուրիշ բան մը պահելու տեղ չէ մնացած:

— Բայց տարօրինակ չերեւա՞ր ձեզ այսքան փայտը մէկ
բնակիչի համար, հարցուց Ահմէտ Չավուշ, անոնց դառնա-
լով:

— Գուցէ հազարապետը հոս բնակած ատենէն առնուած
է, ղիտել տուաւ ոստիկանապետը:

— Որքա՞ն ատեն է որ հազարապետը ընտանիքով էտիր-
նէ փոխադրուած է:

— Երկու տարիի չափ կայ...

— Այն ատեն այս փայտերը պէտք էր որ բաւական պակ-
սած ըլլային, առարկեց Չավուշը:

Յետոյ մօտենալով փայտերուն՝ զանոնք ձերքովը շօշափեց
ու քննեց և յանկարծ գոչեց:

— Չէ՛, ասոնք երկու տարիէ ի վեր հոս պահուած փայ-
տեր չեն, տեսէ՛ք տակաւին լաւ չեն չորցած... այս փայտերը
այս ձմեռ առնուած և հոս դրուած են:

— Չոր կամ թաց, հին կամ նոր, վերջապէս վառելիք
փայտ են ասոնք, ըսաւ ոստիկանապետը սրամտած շեշտով մը
և չարժեր որ ժամերով հոս կենանք...

Նոյն միջոցին նախարարը, որ ներքնայարկը եկած էր ու
լսած յեղի ունեցած վիճաբանութիւնը, մօտեցաւ միջերանո-
ցին և հարցուց.

Ի՞նչ կայ, ի՞նչ բանի վրայ կը վիճիք: Ահմէտ Չավուշ
առաջ անցաւ և իր կասկածները յայտնեց, յետոյ աւելցուց.

— Եթէ հրաման ընէք փայտերը մէկ կողմ առնելու, կը
կասկածիմ որ ասոնք հոս կուտակուած են ուրիշ բան մը
ծածկելու համար:

— Դա՛ւ թող մէկ կողմ առնեն, ըսաւ Շէֆիք փաշա,
թէև չեմ յուսար որ տակէն բան մը ելլէ՝ բայց գոնէ խիղճեր-
նիս հանգիստ կ'ըլլայ:

Ոստիկանները, Ահմէտ Չավուշի առաջնորդութեամբ,
գործի սկսան ու փայտերը կրեցին քովի ածուխի միջերանո-
ցը: Հազիւ թէ չորս հինգ շարք փայտ մէկ կողմ առած էին՝
երբ Ահմէտ Չավուշ յաղթական աղաղակ մը արձակեց և գո-
չեց.

— Մտքէս կ'անցնէր կոր...

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ գտար, հարցուց նախարարը հետաքր-
քիւր:

— Մնառուկ մը, փաշա էֆէնտի, խոշոր սնտուկ մը:

Ամենքը մօտեցան: Արդարև փայտերուն մէջ ծածկուած
խոշոր սնտուկ մը կը նշմարուէր: Այս գիւտը ոստիկաններուն

եռանդը կրկնապատկեց, որոնք ա՛լ աւելի փութով սկսան փայտերը կրել: Առաջին անտուկէն յետոյ՝ երկրորդ մը, երրորդ մը երեւան ելաւ: Վերջապէս բոլոր փայտերը տեղափոխեցին և անոնց ներքե ծածկուած վեց անտուկներ երևան հանեցին:

Ոստիկանապետը ամօթահար մէկ կողմ քաշուած էր գլխը գետին ծռած, մինչ Ահմէտ Չավուշի դէմքը յաղթակահօրէն կը ճառագայթէր:

— Ի՞նչ պահուած է արդեօք այդ անտուկներուն մէջ, ըսաւ նախարարը հետաքրքիր ու միանգամայն մտատանջ դէմքով մը, որովհետեւ միշտ պայթուցիկներէ կը վախնար:

— Հիմա պիտի հասկնանք, պատասխանեց Չավուշը:

Բայց անտուկները պինդ կերպով գոցուած էին և հարկ եղաւ տապար մը փնտռել ու մէկիկ մէկիկ կտորել ամենքն ալ: Վեց անտուկներն ալ մինչև բերաննին լեցուած էին զինուորական Մաւզէր հրացաններով ու փամփուշտներով:

— Ահաւասիկ կարեւոր ու ծանրակշիռ յայտնութիւն մը, գոչեց փաշան իր քովը կեցող պալատականին:

— Յայտնութիւն մը որ կը հաստատէ այստեղ բնակող երիտասարդին մեղսակցութիւնը, աւելցուց Ահմէտ Չավուշ, որովհետեւ հիմա չի կրնար ըսել թէ առանց իր գիտութեան այս հրացանները հոս դիզուած են և կամ մեռնող Շապանը իրենց հետ բերած են:

Փայտերուն փոխադրութիւնը, անտուկներու բացումն ու քննութիւնը ժամէ մը աւելի տեւած էր:

— Օ՛հ, խուզարկութիւնը առաջ տանինք, գոչեց փաշան ժամացոյցը նայելով, ասինը կ'անցնի և պէտք է որ Պոլիս վերադառնանք:

Ներքնայարկի միւս բաժինները մանրակրկիտ քննութենէ անցնելէ ու կասկածելի բան մը չգտնելէ ետքը՝ հասան խոհանոց: Հոն ալ ամէն կողմ սկսան աչքէ անցընել:

Ահմէտ Չավուշ դիտեց որ խոհանոցը երկու ալքօօլով

վառուող լամբարներ կային, որոնք կերակուր եփելու կը ծառայէին, հետեւաբար հոն կրակ չէր վառուեր ու ծխնելոյղը տնդործ կը մնար: Ասիկա՛ իրեն ծխնելոյղը մօտէն քննելու դադափարը ներշնչեց:

Իսկոյն վեր բարձրացաւ և գլուխը խօթեց ծխնելոյղին մէջ ու վայրկեանէ մը դուրս եկաւ անկէ՝ ձեռքը կաշեպատ ծրար մը բռնած:

— Ահաւասիկ նոր գիւտ մըն ալ, ըսաւ ծրարը օդին մէջ բարձրացնելով:

— Տեսնո՞ւք ի՞նչ է, գոչեց նախարարը անհամբեր:

Կաշին որ չուանով կապուած էր, քակեցին, ծրարը բացին և աւսան որ մէկուկէս մէդր քառակուսի մեծութեամբ յատակագիծ մըն էր:

Ոստիկանութեան նախարարն ու պալատականը ուշադրութեամբ քննել սկսան ալդ յատակագիծը:

Պալատականը սարսափահար՝ գոչեց յանկարծ.

— Բայց Երլսըղի պալատին յատակագիծն է այս...

— Այո, ճիշտ է, հաստատուեց նախարարն ալ յուզուած:

— Եւ կէտ առ կէտ ճշգրութեամբ գծուած, աւելցուց պալատականը:

Այնպէս կը թուէր թէ խուզարկութեան այս նոր արդիւնքը շա՛տ աւելի մեծ կարեւորութիւն ունէր նախարարին ու պալատականին համար քան թէ վեց անտուկ Մաւղէրի հրացանները:

Այս գիւտը սակայն վերջինը եղաւ. ա՛լ տանը մէջ չկըցան ուրիշ բան գտնել:

Բնակարանին մէջ մէկ քանի ոստիկաններ և քօմիսէր մը թողելէ ետքը, նախարարը և իր հետեւորդները ճամբայ ելան դէպի նաւամատոյց, ուր շոգեմակոյկ մը կ'սպասէր Շէֆիք փաշայի և պալատականին տրամադրութեան տակ:

— Միւս չորս ձերբակալեալները ի՞նչ պիտի ընենք, հարցուց ոստիկանապետը նախարարին:

— Այդ մարդիկը առանձին բանտերու մէջ և ամէն յարաբերութենէ զրկուած պահեցէ՛ք ամենախիտ հսկողութեան տակ, հրամայեց ոստիկանութեան նախարարը, մինչև որ ձեզի հաղորդեմ իրենց մասին՝ վերջնական որոշուի :

— Սպասելով ձեր այս որոշումին, արդեօք չե՞նք կրնար զիրենք նախնական հարցաքննութեան մը ենթարկել, հարցուց Ահմէտ Չաւուշ որ ճիշտ նախարարին քովը կը գտնուէր :

Յորմէհետէ Չաւուշը իր արթնամտութեան և ճարպիկութեան շնորհիւ յաջողած էր փայտանոցին մէջ պահուած զէնքի սնտուկները և ծխնելոյզին մէջ զրուած քարտէսը երեւան հանել, իր դիրքն ու հեղինակութիւնը շատ աւելցած էին և այս բանն էր որ իրեն համարձակութիւն կուտար վերոյիշեալ հարցումը ընելու իր մեծաւորին :

— Կը կարծե՞ս որ կրնան այս հարցաքննութենէն օգտուիլ, ըսաւ նախարարը անոր նայելով :

— Կը յուսամ, փաշա էֆէնտի, մանաւանդ եթէ անմիջապէս կատարենք, երբ առկաւին իրենց պաշտպանողական ծրագիրը չեն պատրաստած :

— Բայց ձերբակալուած պահուէն իրենց խօսքերէն և տրուած բացատրութիւններէն կ'երեւայ որ այդ մարդիկը արդէն որոշած են ամէն բան ուրանալ և ինքզինքնին անգէտ ձեւացնել :

— Պաշտպանութեան այդ ձեւը այլևս չեն կրնար դործածել սնտուկներուն և քարտէսին երեւան ելլելէն ետքը, պատասխանեց Ահմէտ Չաւուշ, մանաւանդ տանը մէջ բնակող երիտասարդը անկարելի է որ շարունակէ պնդել թէ ինք յարաբերութիւն չունի յեղափոխականներուն հետ :

— Լաւ ուրեմն կատարէ հարցաքննութիւնը ուղած ձեւովդ, ըսաւ նախարարը համոզուելով իր ստորադասեալին առարկութիւններուն :

Յետոյ, ոստիկանապետին դառնալով շարունակեց .

— Թո՛ղ Ահմէտ Չավուշ քեզի հետ միասին գայ ու ձերբակալեալները հարցաքննէ մի առ մի :

— Շատ աղէկ, փաշա էֆէնտի, պատասխանեց միւսը զսպուած կատաղութեամբ մը, որովհետեւ Չավուշին ըրած գիւտերը, իր ապարդիւն խուզարկութիւններէն ետքը, չափազանց գրգռած էին զինքը :

Վերջապէս հասան նաւամատոյց ու մտան շոգեմակոյկը որ մեկնելու պատրաստ կը սպասէր հոն :

Փաշան վերջին անգամ դարձաւ ոստիկանապետին և ըսաւ .

— Երկու փախստականները ձեռք անցնելու համար ամէն կարելի ու անկարելի միջոցներ պէտք է ձեռք առնել, որովհետեւ անոնց փախուստին գլխաւոր պատասխանատուն դո՛ւն ես կամ քու մարդոցդ անհոգութիւնը :

— Փաշա էֆէնտի՝ ես իմ պարտականութիւնս խղճի մըտօք կատարած եմ, բողոքեց ոստիկանապետը :

— Չքմեղացում չեմ ուղեր, պէտք է այդ մարդիկը ձեռք անցուին :

— Հիմա ուրիշ ձիաւոր ոստիկաններ ճամբայ կը հանեմ :

— Եւ երբ ձերբակալուին՝ անմիջապէս պէտքէ լուր ղըրկես ինձի, առանց ըսպէ մը կորսնցնելու :

— Գլխուս վրայ, փաշա էֆէնտի :

Շոգեմակոյտը ճամբայ ելաւ և քսան վայրկեան յետոյ հասաւ Տօլմա Պահջէ, ուրկէ նախարարն ու սլաւատականը կառք մը նստելով իսկոյն Երլարդ ուղղուեցան :

Ապտիւլ Համիտ անհամբեր կ'սպասէր Սկիւտարի մէջ կատարուելիք գործողութեան ելքին և երբ Շէֆիք փաշա պալատ հասաւ, իսկոյն ընդունեց զինքը :

Ոստիկանութեան նախարարը մանրամասնօրէն իր վեհափառ տիրոջ ներկայացուց ամբողջ անցուդարձները և վերջապէս յայտնեց վեց սնտուկ զէնքերու և Երլարդի յատակագծին երեւան հանուիլը :

Այս վերջին գիւտը արտասովոր յուզում մը պատճառեց բռնաւորին :

— Ո՛ւր է այդ յատակագիծը , գոչեց դողահար ձայնով մը :

Նախարարը իր գրպանէն հանեց աղետաւոր թուղթը և ներկայացուց Ապտիւլ Համիտի :

Երբեք այդքան կատարելութեամբ պատրաստուած յատակագիծ մը կարելի չէր երեւակայել : Անոր մէջ նշանակուած էին Երլտըզի պալատին բոլոր ծակ ու ծուկերը որոշ ու մանրամասն կերպով : Մասնաւոր խնամքով մը գծուած էին այն յարկաբաժինները որոնք Սուլթանին կը պատկանէին : Պատուհան , դուռ , ելեւմուտք սանդուխ , ևն . ամէն ինչ մանրամասնօրէն ցոյց տրուած էր : Յատակագծին տակ ծանօթութիւն մը մատնանիչ կ'ընէր այն զանազան սենեակները ուր Ապտիւլ Համիա փոխն ի փոխ կ'անցընէր գիշերները :

Բռնաւորը յարաճուն սարսափով մը կը գիտէր իր աչքին առջև պարզուած այս թուղթը և յուզումէն չրթունքը կը դողդղային .

— Բայց ասիկա երկար տարիներ հոս բնակող և պալատիս ամէն մասերը մի առ մի քննող մէկը գծած ըլլալու է , գոչեց ի վերջոյ նախարարին դառնալով :

— Այո՛ , կամփաց նախարարը , յատակագիծը շա՛տ խնամքով պատրաստուած է . . . :

— Ո՛վ կրնայ գծած ըլլալ այս . . .

— Վեհափառ Տէր , այդ մասին չեմ կրնար ո՛ր և է ենթադրութիւն մ'ընել , գուցէ ձերբակալուած անձերու և հարցաքննութենէն ամէն բան երեւան ելլէ :

Այս պատասխանը չգոհացուց կասկածոտ բռնաւորն որ սկսաւ սրահին մէջ շրջիլ տենդային ջղագրգռութեամբ մը :

— Ասիկա պատրաստողը արհեստին տեղեակ երկրաչափ կամ ճարտարագէտ մը ըլլալու է , կը խորհէր ինքնին , կամ զինուորական մը . . . ու անպատճառ պալատին մէջ ապրող մէկը :

Եւ այս մտածումն էր որ ամէնէն աւելի մտատանջութեան կը մատնէր զինքը: Յետոյ կը մտածէր թէ ի՞նչու համար չի՞նուած էր այդ յատակագիծը, ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր:

— Անշուշտ դաւադրական գործ մը ի գլուխ հանելու համար, կ'ըսէր ինքնին:

Ու դարձեալ կ'իյնար իր մզձաւանջին մէջ, գետնափոր ուղիով մը Երլտըզի վրայ յարձակելու մզձաւանջը...

Շէֆիք փաշա կը զգար իր տիրոջ հոգեկան տագնապը և կը ջանար զայն հանդարտեցնելու միջոցը գտնել, վախնալով որ փոթորիկը ի վերջոյ իր գլուխը պիտի պայթէր:

— Վեհափառ տէր, ըսաւ խոնարհ ձայնով մը, մեծ բարեախտութիւն մը եղաւ որ Էմմայի սպաննութեան չնորհիւ այս կարեւոր բաները կրցանք մէջտեղ հանել...

— Ի՞նչ կարեւոր բան, գոչեց բռնաւորը սրտմտութեամբ:

— Նախ Տէվրիշ փողոցի տան գետնափորին մէջ պահուած ռազմամթերքը. պոմպա և ռէվոլվեր. յետոյ Սկիւտարի տան մէջ գտնուած վեց սնտուկ Մաւզէր հրացաններն ու այս յատակագիծը...

— Ի՞նչ օգուտ ունի ասոնք գտնուելէն՝ երբ բո՛ւն հեղինակները, մարդիկը կարող չենք ձեռք անցնել... և ո՞վ կրնայ վստահեցնել որ տակաւին ասոնց նման հարիւր տեղ զէնք ու պայթուցիկ նիւթեր պահուած չեն:

Ոստիկանութեան նախարարը գլուխը ծռեց առանց պատասխանելու: Ամէն անգամ որ իր տէրը վստահացուցած էր թէ ա՛յլ վերջինն էր երեւան ելած զէնքերը կամ պոմպաները, նոր իրողութիւններ եկած էին զինքը հերքելու: Ուստի այս անգամ չհամարձակեցաւ նոյն հաւաստումը ընելու:

Բռնաւորը յանկարծ իր նախարարին դարձաւ.

— Հիմա անմիջապէս հոռ բերել տու՛ր, ձերբակալուած չորս մարդիկը, հրամայեց:

Շէֆիք փաշա ակնածական խոնարհութիւն մը ընելով մեկնեցաւ սրահէն:

Երկու ժամ ետքը չորս երիտասարդներն ալ Երլարզ փոխադրուած էին :

Ապտիւլ Համիտ վճռական հրահանգներ տուած էր Նէճիպ Մէլհամէի անոնց հարցաքննութեան մասին : Յայտնի էր որ այս անգամ ազատութեան ու եւ յոյս չի կար ձերբակալուածներուն համար :

Հարցաքննիչ դատաւորի պաշտօն կատարող պալատականը իսկոյն գործի ձեռնարկեց , ի ներկայութեան Շէֆիք փաշայի եւ ուրիշ պալատականի մը որ իբրեւ քարտուղար կը ծառայէր :

Ինչպէս միշտ , այս անգամ եւս , Ապտիւլ Համիտ վարագոյրի մը ետեւէն ներկայ կը գտնուէր հարցաքննութեան :

Նախ՝ Սկիւտարի խուզարկուած տան մէջ բնակող Իսմայիլ պէյը ներս բերուեցաւ :

Երիտասարդը կրկնեց ինչ որ առաջին անգամ ըսած էր ձերբակալուած պահուն այսինքն թէ ինք չէր ճանչնար նախապէս այն երեք անձերը որոնք տուն եկած էին ասպնջականութիւն խնդրելու՝ յանուն իրենց բարեկամ հազարապետին զոր Էտիրնէի մէջ ճանչցած էին : Յետոյ կրկնեց նաեւ որ միւս երեք երիտասարդները իր բարեկամներն էին որոնք տուն հրաւիրուած էին միասին ժամանակ անցնելու համար եւ թէ պարզ դիպուածի մը արդիւնքն էր ամէնքը միասին հոն գտնուելնին :

— Քու եւ ընկերներուդ պաշտպանութեանը համար ընտրած այդ ձեւդ շատ ողորմելի բան է , ըսաւ Նէճիպ Մէլհամէ խստութեամբ , եւ մի՛ կարծեր որ վայրկեան մը կընսաս մեզ խաբել . . . :

— Ինչ որ ըսի առաջ եւ ինչ որ կրկնեցի հոս զուտ ճշմարտութիւնն է , պատասխանեց երիտասարդը ամենայն հանդարտութեամբ :

— Քեզի կ'ըսեմ որ սուտ կը խօսիս եւ թէ դրական փաստեր ունինք ձեզի դէմ :

— Ի՞նչ փաստ, հարցուց Իսմայիլ զարմացական կերպով:

— Փաստեր թէ այդ տունը յեղափոխական կեդրոն մըն է, ուր շատ մը վտանգաւոր բաներ պահուած են:

— Բացարձակապէս սխալ է, փաշա էֆէնտի, այդ տան մէջ վտանգաւոր բաներ գտնուելուն մասին բնա՛ւ տեղեկութիւն չունիմ և առանց իմ գիտութեանս ալ կարելի չէ որ գտնուի, քանի որ ես առանձին կը բնակիմ հոն իբրեւ պահապան:

Երիտասարդը այնքան միամտօրէն ու հաստատ համոզումով մը ըսաւ այս խօսքերը որ պալատականն ու նախարարը չկրցան բարկութեան շարժում մը զսպել տեսնելով որ այդ մարդը կը ջանար իր խաբերայութիւնը շարունակել:

— Ինչպէ՞ս, գոչեց փաշան, կը յամառիս պնդելու թէ տանը մէջ բան մը պահուած չէ՞:

— Կարասիներէն ու հագուստներն զատ բան մը չի կայ...:

— Եւ եթէ մենք ապացուցանենք ըլլալը:

— Այն ատեն շատ պիտի զարմանամ, բայց այժմէն կ'ըսեմ որ այդպիսի բան մը չպիտի կրնաք ապացուցանել շատ դիւրաւ:

— Գետնայարկին մէջ բան մը պահուած չէ՞...

— Չէ', պատասխանեց Իսմայիլ պէյ հաստատ շեշտով մը:

— Ինծի մտիկ ըրէ՛ և որոշ պատասխան տո՛ւր, պօռաց Նէճիպ Մէլհամէ, և գիտցիր որ քու կեանքդ տալիք պատասխանէդ կախում ունի... Եթէ դարձեալ ստես՝ ա՛յ աղատում չունիս, հասկցա՞ր ըսածս:

— Այո, փաշա էֆէնտի, կամեաց երիտասարդը այս սպառնալիքէն սարսափած:

— Լաւ ուրեմն, ըսէ՛ տեսնեմ ի՞նչ կը գտնուի ներքնայարկի փայտանոցին մէջ...

— Մէկ քանի չեֆի փայտ զոր ձմեռուան մօտ ծախուաւ, պատասխանեց երիտասարդը, որովհետեւ իմ աղգական

հազարապետս, որուն կը պատկանի տունը, գրած էր թէ գուցէ քանի մը ամսուան համար ընտանիքը հոս պիտի զրկէ, բայց յետոյ հրաժարեցաւ այդ խորհրդէն ու փայտերն ալ այնպէս անգործածելի մնացին:

— Իսկ այդ փայտերուն տակ ի՞նչ կայ պահուած, պոռաց նորէն պալատականը անհամբեր շարժումով մը ձեռք սեղանին զարնելով:

— Հինգ վեց սնտուկներ կան, պատասխանեց Իսմայիլ պէյ հանդարտ ու անայլայլ դէմքով մը:

— Հա՛, վերջապէս կը խոստովանիս, շարունակեց Նէճիպ Մէլհամէ չարաշուք ժպիտով մը... հասկցար թէ ուրացումը անկարելի է ալեւս և թէ ամէն բան գիտենք արդէն:

— Ինչո՞ւ կ'ուզէիք որ ուրանամ՝ այդ սնտուկները վրտանգաւոր բան մը չեն պարունակեր:

— Հապա ի՞նչ կը պարունակեն...

— Աւելորդ ճերմակեղէններ, սեղանի սպաս, գորգ, վարագոյր ևն. վերջապէս բոլոր այն բաները որոնք հազարապետը և իր ընտանիքը էտիրնէ չեն տարած միասին ու հոս թողած են...:

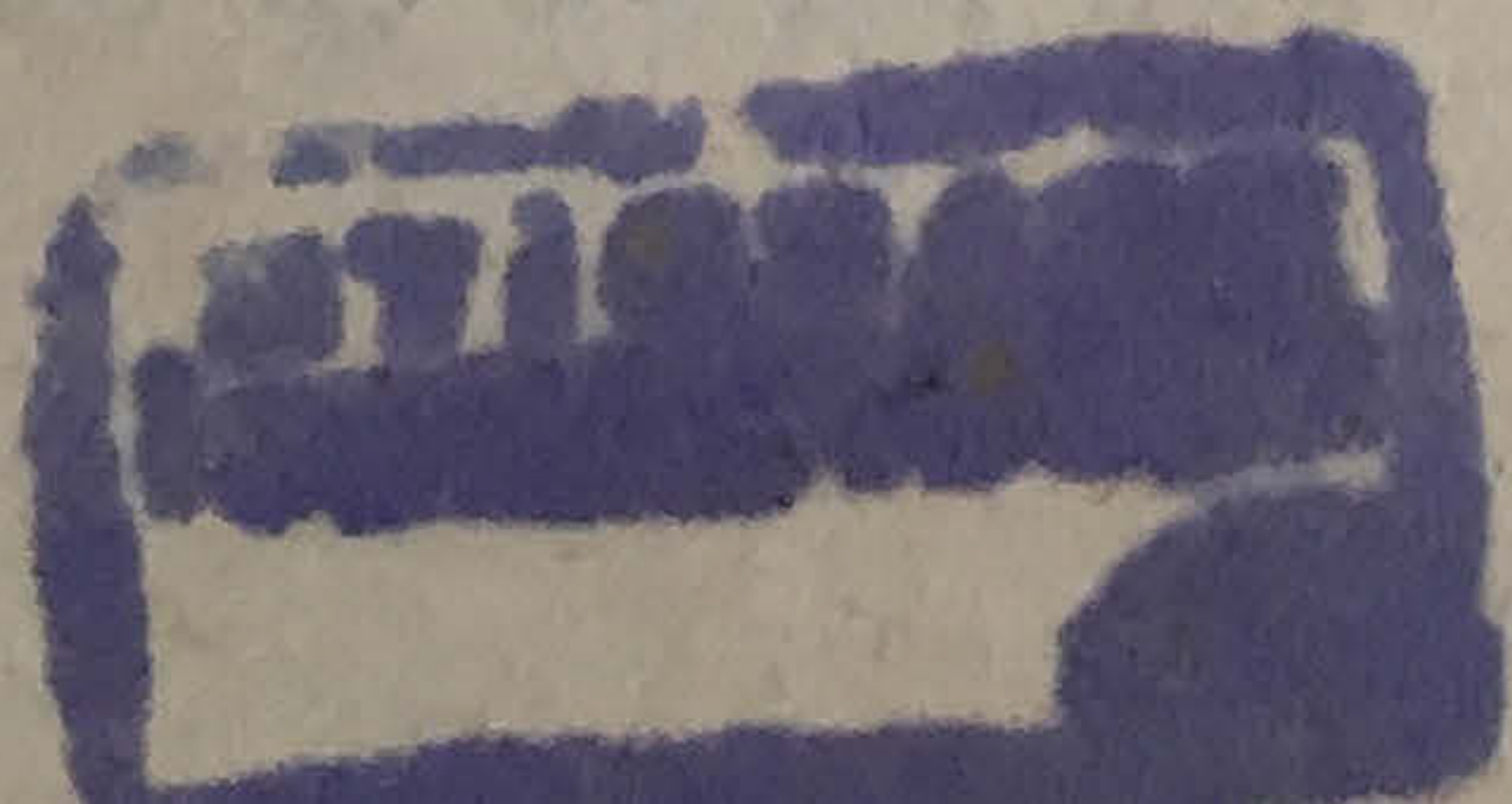
— Դուն խելքդ կորսնցուցե՞ր ես, գոչեց պալատականն և կը կարծես որ մեն կրնա՞ս խաբել այդ տեսակ տղայական խօսքերով:

— Ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ ձեզի, պատասխանեց երիտասարդը, կամ գոնէ իմ գիտցած ճշմարտութիւնս...:

— Այդ սնտուկները Մաւզէրի հրացաններով լեցուած են, և դուն կը պնդես որ անվնաս բաներ կան մէջը...:

— Հրացա՞ն, գոչեց Իսմայիլ պէյ ափի բերան եղած ու դողահար ձայնով մը, անկարելի է, փաշա էֆէնտի...:

— Վեց սնտուկներն ալ բացուած ու քննուած են, ամենքըն ալ, մինչև բերանին հրացաններով լեցուած են... կը տեսնես որ տղայական ուրացումները օգուտ չունին և արդէն ամէն բան գիտենք, ուստի քեզի համար լաւագոյն է որ տեղն

ի տեղօք ճշմարտութիւնը խոստովանիս, եթէ կ'ուզես գոնէ կեանքդ ազատել...

— Կ'երդնում որ ճշմարտութիւնը խօսեցայ, պատասխանեց երիտասարդը այնպիսի անկեղծ շեշտով մը որ Նէճիպ Մէլհամէ փաշա չկրցաւ իր զարմանքը զսպել:

— Բայց քեզի կ'ըսեմ որ սնտուկները արդէն բացուած ու հրացանները մէջտեղ ելած են, գոչեց անհամբեր կերպարանքով մը:

— Այն ատեն իմ ազգականներս դիս խաբած են, պատասխանեց Իսմայիլ, միշտ հանդարտութիւնը պահելով:

— Ի՞նչպէս քեզ խաբած են...

— Մեկնած ատեննին ինծի ըսին որ անպէտ կարասիներ ու ճերմակեղէններ կան անոնց մէջը և ես այսպէս կը կարծէի... դուք կ'ըսէք թէ հրացաններ գտնուած են, կրնայ ըլլալ. ամէն պարագայիս ես բան մը չեմ գիտեր.

— Արդեօք իրաւցնէ անմեղ է այս երիտասարդը, սկսու մտածել ինքնին պալատականը:

Յետոյ, խօսքը փոխելով՝ շարունակեց.

— Կերակուրդ միշտ կաղէ լամբարներով կ'եփէիր:

— Այո՛, փաշա էֆէնտի:

— Խոհանոցի վառարանը երբեք չէի՞ր գործածեր:

— Բնաւ երբեք:

— Ինչո՞ւ համար...

— Որովհետեւ նախ պէտք չէի ունենար. ասկէ զատ ծրիսնելոյզին մէջ բան մը պահուած էր ու ինծի պատուէր տրուած էր որ կրակ չվառեմ...

Նէճիպ Մէլհամէ փաշա այս խօսքերուն վրայ գլուխը նշանակալից կերպով օրօրեց.

— Ի՞նչ էր ծխնելոյզին մէջ պահուածը, հարցուց:

— Ծրար մըն էր որուն մէջ տեսակ մը գեղ կար... հազարապետը այդ դեղը հետը բերած էր Եմէնէն և շատ խնամ-

քով կը պահէին, որովհետեւ այստեղ կարելի չէր գտնել, կարծեմ տեսակ մը չորցած բոյսեր են...

— Բայց ծխնելոյզը դեղ պահելիք տեղ մը չէ...

— Պէտք էր որ այդ դեղը օդասուն և միանգամայն արեւ կամ լոյս չտեսնուող տեղ մը պահուէր, պատասխանեց երիտասարդը միամտաբար:

— Լաւ ուրեմն, այդ ծրարն ալ ձեռք անցուցինք...

— Կը խնդրեմ վերադարձուցէք ինծի, կամ դոնէ մի՛ կորսնցնէք, գոչեց երիտասարդը աղաչաւոր ձայնով մը, յատկապէս յանձնարարած են ինծի լաւ ուշադրութիւն ընել այդ ծրարին մասին...

— Բայց ինչո՞ւ այդքան անհրաժեշտ դեղ մը միասին չեն տարած...:

— Ինծի ըսին որ իրենց պէտք եղածին չափ առած են հետերնին ու մնացորդն ալ հոս ձգած՝ ապագային գործածելու համար...

— Ի՞նչն այդ դեղը տեսած կամ գործածած ես:

— Բնաւ երբեք...

— Լաւ սւրեմն գիտցիր որ ծխնելոյզին մէջ գտնուող ծրարը ո՞ր է դեղ չի պարունակեր՝ այլ բոլորովին տարբեր բան մը...

— Ի՞նչ բան, փաշա էֆէնտի, այս ի՞նչ տարօրինակ յայտնութիւններ կ'ընէք ինծի...

— Այդ ծրարին մէջ ո՛չ թէ դեղ՝ այլ քարտէս մը կար:

— Քարտէս մը, գոչեց երիտասարդը ապշահար դէմքով մը, աչքերը խոշոր բացած:

— Այո՛, Երլտըզի պալատին մէկ քարտէսը...

Բոպէ մը լռութիւն տիրեց: Ամբաստանեալը գլուխը հակած՝ գետին կը նայէր ընկճուած երեւոյթով մը: Կարծես չէր կրնար բացատրել բոլոր այս պատահարները և անողոք ճակատագրականութեան մը ճիրաններուն մէջ կ'զգար ինքզինքը:

— Ի՞նչ պիտի ըսես այս ամէնուն, գոչեց յանկարծ պալատականը, զայն դուրս քաշելով իր մտածումներէն:

Իսմայիլ գլուխը վեր առաւ, ապուշ դէմքով մը շուրջը հայեցաւ ու թոթովեց:

— Ես անմեղ եմ, բնաւ տեղեկութիւն չունիմ այդ բաներէն, ո՛չ զէնքով լեցուն անտուկները և ո՛չ ալ քարտէսը գիտէի, ինչ որ ըսի զուտ ճշմարտութիւններ են...

— Կը ցաւիմ ըսելու որ չատ սխալ ճամբու կը հետեւիս, ըսաւ Նէճիպ Մէլհամէ խիստ ձայնով մը, և եթէ չուզես ինքնաբերաբար խոստովանիլ ամէն բան՝ բռնի միջոցներու պիտի դիմենք... դաւադրութիւն մը մէջտեղ երկար ժամանակէ ի վեր պատրաստուած, այդ դաւադրութեան կեդրոնն է քու բնակած տունդ և դո՛ւն ես դաւադրութեան գլխաւոր պետը կամ գոնէ պետերէն մէկը... Այս մասին մենք ու եւ տարակոյս չունինք, ինչպէս տեսար, հակառակ քու ուրացումներուդ մենք ամէն բան իմացած, քննած, ստուգած ենք: Հիմա ուրիշ յայտնութիւն մըն ալ պիտի ընեմ և կարծեմ այն ատեն ա՛լ ամէն ուրացում անօգուտ պիտի ըլլայ...

— Ի՞նչ յայտնութիւն, կմկմաց երիտասարդը, իր վեհերոտ ակնարկը պալատականին ուղղելով:

— Ինչ որ դուն չես ուզեր խոստովանիլ՝ արդէն ուրիշներ խոստովանած են անմիջապէս:

— Ո՞վ են այդ ուրիշները, հարցոց երիտասարդը զարմացած:

— Տան մէջ ձերբակալուած քու երեք ընկերներդ... այո՛, առաջին հարցաքննութեան ամէն բան երեւան հանած են:

— Անկարելի բան է, գոչեց Իսմայիլ:

— Ինչպէ՞ս անկարելի:

— Գաղտնիք մը չունինք մեր մէջ որ կարենան խոստովանիլ:

— Քեզ կ'ըսեմ որ անոնք քու յամառութիւնդ չեն կըր-
ցած ունենալ և ամէն բան ըսած են Ահմէտ Չավուշին...

— Ի՞նչ խոստովանած են, հարցուց երիտասարդը զար-
մացկոտ դէմքով մը:

— Խոստովանած են թէ ամենքդ ալ յեղափոխական քո-
միսէին կը պատկանիք և թէ առջի գիշեր հաւաքուած էիք
խորհրդակցութեան համար:

Իսմայիլ պէյ իբրեւ պատասխան՝ սկսաւ խնդալ: Պալա-
տականը ամբաստանեալին այս ընթացքը տեսնելով՝ սոսկալի
բարկութեամբ մը պոռաց անոր երեսին.

— Ինչպէ՞ս, տակաւին կը համարձակիս խնդալ երբ
կեանքդ վտանգի մէջ է...

Եւ սակայն հակառակ իր ամբողջ սպառնալիքներուն՝
չկրցաւ բան մը քաղել երիտասարդին բերնէն:

Յետոյ մի առ մի և զատ զատ հարցուփորձեց միւս երեք
երիտասարդներն ալ, որոնք գրեթէ նոյն բառերով պատաս-
խանեցին իր բոլոր հարցումներուն:

Քննութեան այս բացասական արդիւնքը բուռն կատա-
ղութեան մը մատնեց Ապտիւլ Համիտը, որ հրամայեց տան-
ջանքի ենթարկել չորս ձերբակալուածներն ալ, մինչեւ որ յօ-
ժարին խոստովանիլ իրենց յանցաւորութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Յ.

Հ Ր Դ Ե Հ Ը Կ Ը Տ Ա Ր Ա Ծ Ո Ւ Ի Ի

Մինչ Պոլիսի մէջ այս դէպքերը անդի կ'ունենային ու կ'զբաղեցնէին Ապտիւլ Համիտն ու իր պալատականները, ապա-տամբական շարժումը հետզհետէ կը աւարածուէր Մակեդոնա-կան բանակին մէջ :

Զիւնն ու ձմեռը անցած էին արդէն, գարունը եկած էր ու օդերը տաքցած : Յեղափոխական կեդրոնները աւելի դիւ-րաւ և արագ կը հաղորդակցէին իրարու հետ : «Միութիւն և Յառաջդիմութիւն» քօմիթէն որ մինչև այն ատեն սլարզ փրօ-փականտի կազմակերպութիւն մըն էր, հիմա գործօն դեր մը կ'ստանձնէր ու իր ներկայացուցիչները արձակ համարձակ կը չրջէին, կապեր հաստատելով ըմբոստ զինուորականներու և յեղափոխական գաղտնի քօմիթէին հետ, որուն գլխաւոր վա-րիչներն էին միշտ նախկին թիկնապահ Մէհմէտ փաշա և Սա-լիհա հանըմ : Սատըք պէյ միացած էր իրենց՝ իր ազատաբար Պառոնուհին հետ, որուն գրկաբաց ընդունելութիւն մը ըրած էին, առանց կասկածելու թէ ի՞նչ թաքուն նպատակներով այդ օտարուհին այդ լեռներուն մէջ կը գտնուէր :

Սալիհա հանըմ միայն՝ բնազդաբար՝ կ'զգուշանար անկէ և միշտ կասկածոտ աչքով մը կը դիտեր այդ գեղանի կինը, որուն անձնուիրութիւնը և օսմանեան հայրենիքի ազատագրը-ման համար ըրած զոհողութիւնները շատ տարօրինակ և ան-բացատրելի կը գտնար :

Սատըք պէյի Երլտըզէն փախուստին մէջ անոր ունեցած դերը շատ մութ թուած էր Սալիհա հանըմի և իր կասկա-ծանքը յայտնած Մէհմէտ փաշայի : Բայց որովհետեւ իր ըն-թացքին մէջ ու է քննադատելի բան մը չէին տեսած, մա-

հաւանդ դիտած էին որ չափազանց հետաքրքիր չէ իրենց
գաղտնիքները իմանալու, կամաց կամաց հաշտ աչքով սկսած
էին նայիլ իրեն :

Իսկ գալով Ազիզ և Սատրք պէյերուն՝ անոնց համար
Պառօնուհին ճշմարիտ հերոս մըն էր, որուն արիութեանը և
անձնութեանը վրայ կը հիանային և երբեք չէին կրնար
երեւակայել թէ այդ կիւր կրնար ո և է անարգ դեր մը կա-
տարել իրենց հանդէպ : Ամիսէն աւելի էր որ Պառօնուհին ա-
պստամբական խումբին մէջ կը գտնուէր՝ երբ օր մը, մայի-
սի սկիզբները, ըսաւ Ազիզ պէյ :

— Պէտք է քանի մը օրուան համար Սելանիկ եր-
թամ :

— Ի՞նչ գործ ունիք Սելանիկի մէջ, հարցուց զինուորա-
կանը զարմացած :

— Մէկ քանի դրամական խնդիրներ ունիմ կարգադրե-
լիք . եւրոպայէն այնքա՛ն անակնկալ կերպով հեռացայ որ
չկրցայ անձնական գործերս կարգի դնել և հիմա կը տեսնամ
որ տակաւին բաւական ժամանակ հարկ պիտի ըլլայ այստեղ
մնալ, մինչև որ յաջողիք մեր նպատակին հասնիլ, ասոր հա-
մար կ'ուզեմ անգամ մը Սելանիկ երթալ և իմ հիւպատոսիս
միջոցաւ գործերս կարգադրել :

— Բայց դուք վտանգուած էք այժմ, գոչեց Ազիզ պէյ,
կառավարութիւն և ոստիկանութիւն ձեր ետեւէն պիտի իյ-
նան :

— Ես օտարահպատակ եմ, բան մ'ալ կարող չեն ընել
ինծի . . .

— Այո՛, բայց կրնան երկրէն դուրս աքսորել . . .

— Ճամբան սորվեցայ, պուլկարական քօմիթէները ողջ
ըլլան, անոնց միջոցաւ կրնամ կրկին գալ . . .

Հակառակ Ազիզ պէյի բոլոր առարկութիւններուն՝ Պառ-
նուհին պնդեց իր անձնական գործերը բացատրելով՝ ցոյց առե-
աւ թէ անհրաժեշտ էր իր մեկնումը քիչ ժամանակի համար :

Վերջապէս ստիպուեցան տեղի տալ : Որոշուեցաւ որ փոքրիկ խումբ մը Պառոնուհին պիտի տանէր մինչեւ Իւսկիւպ, ուրկէ երկաթուղիով պիտի երթար Սելանիկ և եթէ զինքը չհալածէին՝ նոյն ճամբով պիտի վերադառնար, իսկ հակառակ պարագային՝ պիտի երթար Սօֆիա ու անկէ պուլկար յեղափոխականներու աջակցութեամբ պիտի մտնէր վերստին Մակեդոնիա :

Այս կարգադրութիւնները ըլլալուն պէս գեղանի Պառոնուհին ճամբայ ելաւ և անվտանգ հասաւ Սելանիկ :

Անձնական գործերը պարզ պատրուակ մ'էին, Բախտախնդիր կնոջ միակ նպատակն էր հեռանալ յեղափոխականներու քովէն՝ աղատօրէն գրելու համար իր տեղեկագիրը պալատական Իդդէթ փաշայի, որովհետեւ, ամսուտն մը միջոցին, անտարբերութիւն կեղծելով հանդերձ, շատ բան տեսած ու լսած էր, մանաւանդ Սատրք և Ազիզ պէյերու շնորհիւ, որոնց կոյր վստահութիւնը յաջողած էր շահիլ :

Սելանիկի մէջ ո՛չ ոք զինքը անհանգիստ ըրաւ, հակառակ իր բարեկամներուն կասկածանքին :

Հոն հասնելէն օր մը ետքը արդէն իր տեղեկագիրը գրած ու ղրկած էր :

Իդդէթ փաշա երբ որ ստացաւ իրենց լրտեսուհիին գրութիւնը մեծ ուրախութիւն զգաց : Իր մեկնումէն ի վեր պահած լռութիւնը զինքը մտատանջութեան մատնած էր եւ սկսած էր կասկածիլ թէ գուցէ խորամանկ գեղուհին զիրենք խաբած էր :

Եկած տեղեկագիրը արդարեւ արժանի էր խորին ուշադրութեան և Ապտիւլ Համիտի սիրելի քարտուղարը պարտք համարեց զայն իսկոյն իր տիրոջ ներկայացնելու, բնագիրը թրքերէնի թարգմանելէ ետքը :

Պառոնուհին մինչեւ այդ օր իր լուռ մնալուն պատճառները բացատրելէ ետքը կ'ըսէր .

«Իրականութիւնը ձեր Պոլսոյ մէջ երեւակայածէն շատ

աւելի ծանրակշիռ է: Ապստամբական հոսանքը օրէ օր կը տարածուի թէ բանակին և թէ ժողովուրդին մէջ: Այն բարձր ղինուորականները որոնք պաշտօնի վրայ կը գտնուին և որոնք ձեր վստահութիւնը կը վայելեն, ամենքն ալ, գրեթէ, առանց բացառութեան, տողորուած են արդի լէժիմին հակառակ զգացումներով ու միշտ յարաբերութիւն կը մշակեն յեղափոխական քօմիթէին հետ, որուն ուղղակի ազդեցութեանը ենթարկուած են:

«Վերջերս իր ջերմ ազատասիրութեամբը և յեղափոխական զգացումներովը ծանօթ Ալալանիացի դեր-հազարապետ մը, Նիազի պէյ, որ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ ամբողջ գիւղացիներուն մէջ և խիստ կարեւոր դեր մը խաղալու կոչուած է, ուղղակի յեղափոխական քօմիթէին ազդեցութեամբը հազարապետի աստիճանին բարձրացաւ և Րէսնէ ղըրկուեցաւ:

«Այս իրողութիւնը ցոյց կուտայ թէ յեղափոխական թաքուն իշխանութիւնը ինչ ահագին հեղինակութիւն ստացած է երկրին մէջ:

«Գալով ձեր կողմէ ղրկուած լրտեսներուն՝ ամէն օր կը լսենք անոնց չարաչար սպաննուիլը: Բայց ասոնք բան մը չեն: Վերջին անգամ Սալիհա հանըմի և Մէհմետ փաշայի նախագահութեամբ տեղի ունեցած ժողովի մը մէջ որոշուած է սպաննել նաեւ մէկ քանի բարձրաստիճան փաշաներ, որոնք վերջերս Պոլիսէն հոս ղրկուած են ապստամբական շարժումը զսպելու համար:

«Քօմիթէն հակառակ է Շէմսէ փաշայի, երրորդ զօրաբանակի հրամանատար Իպրահիմ փաշայի և Մակեդոնիոյ ընդհ. քննիչ Հիւսէին Հիլմի փաշայի, թէեւ այս վերջնոյն դէմ եղած հակառակութիւնը թեթեւ է և նոյնիսկ տեսակ մը յարգանք կը վայելէ մանաւանդ Սալիհա հանըմի ու Մէհմետ փաշայի կողմէ:

«Զմոռնամ նաեւ յիշել որ Մանասթըրի կուսակալ Հըֆզի

փաշա բոլորովին քօմիթէին յարած է և ծածկաբար անոնց
կ'օժանդակէ :

«Վերջերս քօմիթէն Լւրճապետական մեծ պետութիւններուն
(ի բաց առեալ Ռուսիայէն), քնդարձակ չըջաբերական մը ուղ-
ղած է, որուն մանրամասնութիւնները չեմ գիտեր, բայց
իմաստին մասին տեղեկութիւններ քաղեցի Ալիի և Սաադի
պէյերէն :

«Այս չըջաբերականով Թուրքիոյ ընդհանուր քաղաքա-
կան կացութիւնը պարզուած է և միանգամայն ներկայաց-
ուած է յեղափոխականներու իրական զօրութիւնը : Քօմիթին
մեծ պետութիւններուն կը յայտնէ թէ իր միակ նպատակն է
վերջ մը դնել բռնապետական ռէժիմին, Սահմանադրութիւնը
վերահաստատել և օսմ. պետութիւնը մտցնել արեւմտեան
քաղաքակրթութեան ճամբուն մէջ : Միեւնոյն ատեն կը
յայտնէ որ քօմիթէն ու է աշխարհակալական նպատակներ
չունի և իր ջանքը պիտի ըլլայ Թուրքիան իր ներկայ սահ-
մաններուն մէջ պահել և խաղաղ զարգացման մը հետապըն-
դել : Միանգամայն ան կը խնդրէ մեծ պետութիւններէն որ
պատահելիք յեղափոխական շարժումէն չօգտուին օսմ. պե-
տութեան վրայ յարձակելու համար, այլ կատարեալ չէզոքու-
թեամբ հանդիսատես ըլլան տեղի ունենալիք դէպքերուն :
Հակառակ պարագային, կը յայտնէ չըջաբերականը, ամբողջ
Թուրքիա միացած գերագոյն ճիգով մը մահու և կենաց
պայքարը պիտի մղէ յարձակիչներուն դէմ :

«Շրջաբերականը կը վերջանայ սա բառերով : Մենք մեզի
եւ մեզի համար : Այս կարեւոր վաւերացութեամբ զրկուած է
Մանասթըրի կեդրոնէն մէկ քանի օր առաջ :

«Ահաւասիկ բոլոր այն տեղեկութիւնները զորս յաջողե-
ցայ քաղել մէկ ամսուան միջոցին և որոնք կը յուսամ որ
պիտի գնահատուին Նորին Վեհափառութեան կողմէ : Մէկ
քանի օրէն, երբ այս գրութեանս պատասխանը ընդունիմ,

կը վերադառնամ կրկին Իւսկիւպ, հոնկէ երթալու համար Սատրքի և իր ընկերներուն քով :»

Ապտիւլ Համիտ երբ լսեց Պարոնուհիին այս տեղեկագիրը խորին յուզում մը զգաց : Մինչեւ այն ատեն տակաւին որոշ գաղափար մը չէր ունեցած շարժումներուն վրայ և երբեք չէր կարծեր որ անոնք այսքան ընդարձակ ծաւալ մը ստացած էին : Իրաւ է որ իր լրտեսները մինչեւ այն ատեն չէին կրցած շատ որոշ տեղեկութիւններ տալ, որովհետեւ յեղափոխականները անխնայ հալածած էին զանոնք . իսկ գալով բարձրաստիճան պաշտօնեաներուն՝ անոնց մէկ մասն արդէն քովիցէին յարած ըլլալով կը գոհանայ խաբեբատիր տեղեկութիւններով օրօրել Երլտրզի բռնաւորը . իսկ ուրիշներ ալ խոհեմութիւն կը համարէին կրցածնուն չափ չէզոք դերք մը բռնել :

— Բայց ուրեմն այս մարդիկը կառավարութիւն ալ հաստատեր են այդտեղ ու պաշտօնական յարաբերութիւններ ունին եւրոպական պետութիւններու հետ, գոչեց Ապտիւլ Համիտ իր քարտուղարին դառնալով, և մենք հոս կը քնանանք առանց գործ մը տեսնելու, առանց վտանգին առաջքը առնելու . . .

— Վեհափառ Տէր, միթէ ամբողջ ուշադրութիւննիս հոն կեդրոնացած չէ՞, կամկաց Իզզէթ փաշա :

— Ի՞նչ օգուտ ուշադրութիւնը հոն կեդրոնացնելէն, երբ գործ մը տեսնուած չէ . երեք ամիսէ ի վեր տե՛ս խնդիրը որքան ընդարձակութիւն առած է . . .

— Բայց, Վեհափառ Տէր, տակաւին ամբողջ եղածը խօսքեր են, ու է գործողութիւն չկայ մէջտեղ : Բանակը տակաւին հաւատարիմ է մեզի և որչափ ատեն որ հաւատարիմ մնայ՝ այդ շարժումները կարեւորութիւն մը չեն կրնար ունենալ :

Բռնաւորը չպատասխանեց . խորին մտածութեան մը մէջ

Թաղուած կը թուէր : Յանկարծ իր քարտուղարին դարձաւ և ըսաւ .

— Ո՞վ է այդ քօլ աղասի Նիազի պէյը որ հաղարապետի առաջնանին բարձրացուցեր են քօմիթէին դրդումովը :

— Վեհափառ Տէր , առաջին անգամն է որ անունը կ'իմանամ :

— Պէտք է այդ մարդը իսկոյն ձերբակալել տալ և հոս բերել :

— Անմիջապէս Ձեր Վեհափառութեան հրամանը կը հաղորդեմ ուր որ պէտք է :

— Շէմսի փաշային ալ պէտք է գրել որ փոխանակ Սեւանիկ նստելու՝ երթայ ապստամբ սպաները զսպելու :

— Շատ աղէկ , Վեհափառ Տէր :

— Նոյն հրահանգը տալու է նախ Միւշիր Օսման փաշային , այնպէս անհոգ նստիլ կարելի չէ , պէտք է շուտով ու միանգամայն ամենախիստ կերպով այդ շարժումներուն՝ առաջքը առնել , ա՛յ բաւ է որքան ներողամիտ ու թոյլ գրաւուեցանք . . .

Ապտիւլ Համիտ բարկութեամբ սկսաւ շրջիլ սրահին մէջ , մինչ պալատականը ակնածանօք կեցած էր իր տեղը , սպասելով որ իր Վեհափառ Տիրոջ յուզումը քիչ մը հանդարտի :

— Այս հրամաններս իսկոյն գործադրէ՛ , ըսաւ բռնաւորը կանգ առնելով :

— Գլխուս վրայ , Վեհափառ տէր :

Յետոյ , Իզզէթ փաշա , մեկնելու շարժում մը ընելէ ետքը , դարձաւ և ըսաւ .

— Իսկ Պառոնուհիին որ այնքան թանկագին տեղեկութիւններ հաղորդած է , ի՞նչ պատասխան պէտք է տալ , քանի որ իր տեղեկագրին մէջ մենէ պատասխանի կ'սպասէ վերադառնալէ առաջ :

— Գրէ՛ իրեն որ Սուլթանը շատ գոհ մնաց իր տուած տեղեկութիւններէն , թէ հարկ է որ անմիջապէս վերադարձայ

իր տեղը և ջանայ նորանոր տեղեկութիւններ տալ, մանա-
ւանդ ըմբոստ սպաներու և քօմիթէին յարող բոլոր պաշտօն-
եաներու անուանները մանրամասնաբար հաղորդել: Միւսնոյն ա-
տեն իբրեւ նուէր իմ կողմէս հինգ հարիւր ոսկի դրկէ՝ իրեն ու-
բարեւներս ալ հաղորդէ...

— Գալով Մանասղըրի կուսակալ Հրֆղի փաշայի, շա-
րունակեց քարտուղարը, որուն մասին կ'ըսուի թէ քօմիթէին
յարած է ծածկաբար: Ձեր Վեհափառութիւնը չի խորհի՞ր տը-
նօրինութիւն մ'ընել:

— Ատոր համար նախ քննութիւն մը պէտք է կատա-
րենք ու այնպէս որոշում մը տանք: Երբ Շէմսի փաշա Մա-
նասղըր երթայ այն ատեն կարգադրութիւն մը կ'ընենք...

Իզգէթ փաշա դուրս ելաւ իր Վեհափառ Տիրոջ քովէն,
ստացած հրամանները կատարելու համար:

Պառնոտհին տեղեկագիրը օրերով մղձաւանջ մը եղաւ
Ապտիւլ Համիտի համար: Ա՛լ իր շուրջի անցած դարձածը բո-
լորովին մոռցած՝ ամբողջ ուշադրութիւնը դարձուցած էր
Մակեդոնիոյ վրայ: Առտուընէ մինչև իրիկուն հեռագիրներ կը
փոխանակուէին Սելանիկի հետ և սակայն նորէն կացութեան
մասին որոշ գաղափար մը չէր կրնար կազմել: Եւ այս անս-
տուգութիւնն էր որ ամենէն աւելի կը տառապեցնէր զինքը:

Ինչ որ ամենէն լաւ կ'զգար ու կը տեսնէր՝ սա էր թէ իր
հրամանները կէտ առ կէտ չէին կատարուեր, իշխանութեան
գլուխ գտնուողները կը վարանէին, ու և է պատրուակով մը
փախուստ կուտային: Թաքուն ղօրութիւն մը կար որ կը չէ-
զոքացնէր: Իր իշխանութեան երկարատե տարիներուն մէջ ա-
ռաջին անգամն էր որ այս բանը կը պատահէր: Առաջին ան-
գամն էր որ իր բացարձակ բռնակալութիւնը կը փչրուէր ա-
ւելի հզօր ղօրութեան մը դէմ...

— Եթէ այս ընթացքը քիչ մըն ալ տեւէ, ա՛լ կարելի չէ
իշխել, կը մտածէր:

Միջոց մը խորհեցաւ տեղի տալ, գոնէ առերեւութապէս,

Սահմանադրութիւնը հռչակել ու միտքերը հանգարտեցնել :

Զինքը չըջապատող պալատականներուն յայտնեց այս մը-
տադրութիւնը : Բայց ամենքն ալ որոնք իր անկեղծութեան
վրայ կը կապկոտէին սև կ'ենթադրէին որ զիրենք փորձելու
համար այսպիսի տրամադրութիւն մը կը յայտնէ , միաբե-
րան հակառակեցան :

— Սահմանադրութեան անունը անգամ պէտք չէ լսուի ,
վճռեց Թահսին փաշա , Սահմանադրութեան հռչակումը ո՛չ թէ
միայն Ձեր Վեհափառ իշխանութեան տապալումը պիտի ըլլայ ,
այլ նաև Պետութեան կործանումը :

— Երբ ըմբոստական շարժումները մէջտեղէն վերնան՝
դիւրին է Սահմանադրութիւնն , ալ վերցնել , առարկեց բռնա-
ւորը :

Բայց պալատականներն ըսին թէ նոյն իսկ առժամեայ և
կեղծ ակարացում մը պիտի քաջալերէր ըմբոստները և յետոյ
աւելի դժուար պիտի ըլլար զանոնք զսպել :

— Եթէ հիմա մեր կամքովը չվերահաստատենք Սահմա-
նադրութիւնը՝ թերևս ետքը ստիպուինք բռնի և իրապէս
տալու , ըսաւ Ապաիւլ Համիտ վհատած :

Հակառակ իր այս տրամադրութեան՝ սակայն բռնաւորը
գոհ էր տեսնելով որ իր պալատականները հակառակ կարծիք
մը յայտնէին : Ինքն ալ կ'զգար թէ ընկրկումի առաջին քայլը
կրնար աղետաբեր ըլլալ և ստիպել զինքը իր բացարձակ իշ-
խանութիւնը հետզհետէ սահմանափակելու : Ասկէ զատ երե-
սուն տարուան սանձարձակ բռնակալութենէ մը ետքը՝ չէր կըր-
նար ըմբռնել թէ կարելի էր իրեն խոչընդոտի մը առջև կանգ
առնել ու ետ երթալ :

Ի վեյջոյ ըսաւ իր պալատականներուն .

— Ես արիւնահեղութեան տեղի չտալու , պետութեանս
ներքին խաղաղութիւնը չվրդովելու համար պատրաստ եմ ա-
մէն զոհողութեան , բայց քանի որ դուք հակառակը կը պըն-
դեք , քանի որ կը կարծէք թէ այդ մարդոց տեղի տալը կամ

Սահմանադրութիւնը հռչակելը կրնայ փաստակար ըլլալ Պետութեան շահերուն՝ այն ատեն ես ալ կը համակերպիմ ձեր ըսածին. միայն թէ կ'ուզեմ որ վերջ մը գտնէ այս վրդովեցուցիչ վիճակը և ասոր դարմանն ալ ձենէ կ'սպասեմ, քանի որ իմ առաջարկած դարմանն անընդունելի կը դատէք:

Պալատականները հասկցան թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր իրենց վեհափառ Տէրը: Իր դիտաւորութիւնն է ամենախիստ միջոցներու դիմել յեղափոխական շարժումն իր արմատէն ջնջելու համար. բայց կ'ուզէր որ ինք գործին մէջ 7 և է պատասխանատուութիւն չունենայ ապագային՝ այլ ձեռք առնուած միջոցներն իր պալատականներէն թելադրուին և իբր թէ հակառակ իր կամքին գործադրուին:

Առաջին անգամ չէր որ դժուարին պարագաներու մէջ այս տեսակ միջոց մը կը գործածէր ու իր մարդիկն ծանօթ էին իրենց տիրոջ այդ հնարքին, ուստի իսկոյն ամէն մէկը սկսաւ իրարմէ աւելի ազդու միջոցներ առաջարկել յեղափոխական շարժումը զսպելու համար:

Պալատականներն ալ մինչև այդ ժամանակ կը կարծէին թէ քօմիթէին և սպաններուն շարժումները մասնակի բաներ էին և թէ բանակն իր ամբողջութեամբ «վարակուած» չէր ազատական գաղափարներով:

— Կը բաւէ ութը տասը դժգոհ սպաներ կախել, որպէս զի ամէն բան հանդարտի, կը մտածէին:

Այս տպաւորութեան տակ նորանոր հրահանգներ ղրկուեցան Սելանիկ ու Մանադըր, ամենախիստ միջոցներով պատժելու համար բոլոր ըմբոստ սպանները և միեւնոյն ատեն ձերբակալելու համար Քօմիթէին պատկանող կամ անոնց համակիր եղող բոլոր անձերը:

Եւ սակայն այդ միջոցին շարժումը յանկարծ մեծ ծաւալ մը ստացած էր: Քաղաքական խիստ կարեւոր դէպք մը ստիմը ստացած էր: Քաղաքական խիստ կարեւոր դէպք մը ստիպել էր հայրենասէր սպանները փութացնելու իրենց գործունէութիւնը:

Այդ դէպքը Ռէվալի տեսակցութիւնն էր Ռուսիոյ Զարին և Անգլիոյ թագաւորին միջև, ինչպէս նաև Անգլիոյ Խորհրդարանին մէջ արտաքին գործոց նախարար Սըր Է. Կրէյի ղգայացունց յայտարարութիւնը: Բոլոր ասոնցմէ կը յայտնուէր թէ Անգլիոյ և Ռուսիոյ մէջ համաձայնութիւն մը գոյացած էր վերջ տալու համար Մակեդոնական խնդրին, զայն վերածելով անկախ իշխանապետութեան մը:

Այս հաւանակութիւնը, որ իրականութիւն մը դառնալու վրայ էր, ծայրայեղ յուզում մը յառաջ բերաւ քօմիթէին և ազատական սպաներու միջև:

Եւ մինչ անոնք հայրենիքի փրկութեան մատառնջութեամբը տողորուած՝ ժամ առաջ կը ջանային սպառնացող վտանգին առաջքը առնել՝ Երլտըղի պալատէն նորանոր հալածանքներու բռնն հրահանգներ կը հասնէին իրենց դէմ:

Եւ սակայն այդ հրահանգները անգործադրելի կը մնային որովհետեւ ո՛չ ոք կը համարձակէր զանոնք կատարել: Ասոր փոխարէն ամէն օր հեռագիրներ կը տեղային պալատ՝ Սահմանադրութեան անմիջական հռչակումը պահանջող: Նիազի պէյի անուէն յաճախ կը կրկնուէր անոնց մէջ և մինչև այդ օրը անծանօթ մնացած այդ Ալպանիացի սպան՝ յանկարծ կարեւոր անձնաւորութիւն մը կը դառնար:

Զայն ձերբակալելու համար պալատէն ստիպողաբար տրուած հեռագիրը չէր գործադրուած: Եւ երբ Ապտիւլ Համիտի հրամանաւ կրկին հրահանգ տրուեցաւ, այդ մասին, Մանասդըրի զինուորական իշխանութեան կողմէ սա պատասխանը եկան.

«Այս միջոցիս անկարելի է Նիազի պէյը ձերբակալել:»

Այս պատասխանը լախտի հարոնածի մը պէս ինկաւ բռնաւորին գլխուն:

— Ի՛նչ, գոչեց կատաղութեամբ, հեռագիրը իրեն ներկայացնող պալատականին որ նոյնինքն իր սիրական քարտու-

դար Իզդէթ փաշան էր, ի՞նչ, ուրեմն այս Պետութեան մէջ ինչ աւելի զօրաւոր իշխանութիւն մը կը գտնուի...

— Վեհափառ տէր, թո՛թովեց պալատականը շփոթած, թերեւս այդ զինուորականը փախած գացած է ու անոր համար կարելի չէ զինքը ձերբակալել...

Այս բացատրութիւնը զոր պալատականը աններելի թեթեւամտութեամբ մը տուած էր, ալ աւելի զայրացուց Ապտիւլ Համիտը:

— Դո՛ւն ալ իմ քթիս կը խնդաս, պօռաց դողահար ձայնով մը Նիազի ոչ թէ փախած է՝ այլ իր մարդերովը ապստամբութիւն հռչակած՝ իմ իշխանութեանս դէմ:

— Վեհափառ Տէր, ի՞նչ կարեւորութիւն ունի մէկ քանի հարիւր հոգիի ապստամբութիւնը...

— Շատ կարեւորութիւն ունի քանի որ իմ հրամաններս անգործադրելի կը թողու...:

Ամբողջ օրը տենդային յուզումի մը մէջ անցուց և ի վերջոյ հրամայեց որ նոր հեռագրով մը մանրամասնօրէն բացատրութիւն պահանջուի թէ ինչո՞ւ համար Նիազի պէյը կարելի չըլլար ձերբակալել Սուլթանական հրամանին հակառակ:

Մանասթըրի զինուորական իշխանութեան կողմէ հասած նոր հեռագիրը մը, շատ աւելի ընդարձակ քան առաջինը, մանրամասնօրէն կը ներկայացնէր կացութիւնը:

Նիազի պէյ քանի մը հարիւր կանոնաւոր զինուորներով ու մէկ քանի սպաներով քաջուած էր Բէսնէի լեռները, ուր իրեն միացած էին բազմաթիւ զինեալ կամաւորներ, որոնց թիւը մէկ քանի հազարի կը հասնէր:

Մանասթըրի զինուորական իշխանութիւն զօրագունդ մը զրկած էր ապստամբ զինուորականը և իրհետ եղողները հետապնդելու և ձերբակալելու համար, սակայն այդ զօրագունդն ալ միացած էր միւս ապստամբ զինուորներուն՝ ալ աւելի զօրացնելով Նիազի պէյի դիրքը:

Հեռագիրը կը յայտնէր թէ այս պարագաներուն տակ

խորհմութիւն չէին համարած ուրիշ գունդեր ալ ղրկել՝ որովհետեւ և ոչ մէկ գունդի ու մանաւանդ անոնց հրամատարներուն վրայ կարելի էր վստահութիւն ունենալ։ Եւ եթէ մէկ քանի գունդեր ալ երթային միանային ապստամբներուն՝ այն ատեն կացութիւնը բոլորովին վտանգաւոր կը դառնար։

Մանասթըրի զինուորական հրամատարը կը յայտնէր թէ իրաց այս վիճակին հանդէպ փոճած էր հաշտարար ընթացք մը բռնել և ասոր համար մէկ քանի բարձրաստիճան զինուորականներ ղրկած էր ապստամբներուն մօտ, անոնց տրամադրութիւնները հասկնալու համար։

Նիազի պէյ ընդունած էր զանոնք շատ քաղաքավար կերպով, և յայտնած էր թէ իրենք պատրաստ են զէնքերնին վար դնելու և խաղաղութեամբ իրենց անդերը վերադառնալու, եթէ Սուլթանը անմիջապէս Սահմանադրութիւնը վերահաստատէր և երեսփոխանական ընտրութեան հրահանգ տար, միեւնոյն ատեն ընդհանուր ներում չնորհելով բոլոր քաղաքական աքսորեալներու և բանտարկեալներու ինչպէս նաեւ ըմբոստ զինուորականներու։

Նիազի պէյ յայտնած էր նաեւ որ բոլոր այս պահանջումները կ'ընէր յանուն յեղափոխական քօմիթէին, որուն ներկայացուցիչն էր ինք։

Մանասթըրէն եկած հեռագիրը կը վերջանար խորհուրդ տալով Ասլաիւլ Համիտի հրաժարիլ ծայրայեղ միջոցներէ և խնդիրը հաշտարար ձեւով մը կարգադրել, նկատի առնելով ըմբոստ զինուորականներու պահանջումները և անոնց կարելի եղածին չափ գոհացում տալով։

Հեռագիրը կը վերջանար սա բառերով.

«Սահմանադրութեան հռչակումը և անմիջական գործադրութիւնը միայն կրնայ կացութիւնը փրկել։»

Այս նոր հեռագիրը ա'լ բոլորովին այլայլեց Ասլաիւլ Համիտը։ Երեսուն տարիէ ի վեր, առաջին անգամ ըլլալով, զգաց թէ անդունդ մը բացուած էր իր ոտքերուն տակ որ կը

սպառնալից զինքը բնաջինջ ընել : Մինչև հիմա երբեք բանա-
կը այս անասի դիրք մը չէր բռնած իրեն հանդէպ : Իրա՛ւ է
որ ատեն ատեն ըմբոստութիւններ պատահեր էին, բայց
ամենքն ալ նիւթական պատճառներու արդիւնք էին ու
դրամի չնորհիւ կարելի եղած էր շուտով ամէն բան խաղա-
ղութեամբ կարգադրել . Առաջին անգամն էր որ քաղաքական
պահանջումի մը համար սպաներ ու զինուորներ ապստամբու-
թեան կը դիմէին ու առաջին անգամն էր նաեւ որ ժողո-
վուրդը , զինեալ , կը միանար անոնց , նոյն պահանջումները
ընելով :

Ապաիւլ Համիտ երբեք չէր կասկածած թէ այսպիսի բան
մը կարելի է : Երբեք ժողովուրդին ու բանակին իրեն դէմ
միացումը չէր կրցած երեւակայել ու հիմա այս դժնդակ իրա-
կանութեան հանդէպ , կը խռովէր ու չէր գիտեր իր բռնելիք
ընթացքը :

Հեռագիրը հասած իրիկունն իսկ մեծ ժողով մը գումա-
րեց Երլարդի մէջ որուն ներկայ զանուեցան բոլոր բարձրաս-
տիճան պալատականները , նախարարներն և նախկին նախա-
րարներէն մէկ քանին :

Այս գաղանի ու արտասովոր ժողովին մէջ կացութիւնը
մանրամասնօրէն մէջտեղ դրուեցաւ և կարգացուեցան տաա-
նըհինգ օր է ի վեր հասնող հեռագիրները թէ՛ Սելանիկէն ,
թէ՛ Սկիւպէն և թէ Մանասդըրէն :

Ժողովին ներկայ եղողներէն շատեր առաջին անգամն էր
որ կը լսէին այդ ապստամբական շարժումն որ ծայրայեղ
զգուշութիւններով գաղտնի պահուած էր մինչև այն ատեն ,
նոյնիսկ պալատականներէ շատերէն :

Ապաիւլ Համիտ պահանջեց որ ամէնքը ազատօրէն իրենց
կարծիքները յայտնեն :

Հաղիւ ժողովականներէն մէկ քանին կարծիք յայտնեցին
թէ հարկ էր իսկոյն Սահմանադրութիւնը հռչակել և անկեղ-

ծօրէն զայն գործել, կացութիւնը փրկելու և երկիրը պառակտումէ ազատելու համար:

Պալատականները ամենքն ալ միաբերան հակառակեցան ասոր: Կը զգային թէ ըէժիմի փոփոխութիւնը իրենց վերջնական կործանումը յառաջ պիտի բերէր. ուստի ամէն ջանք կը թափէին Սուլթանը ետ կեցնելու համար այդպիսի խորհորդէ մը:

— Սահմանադրութիւն չնորհելով խնդիրը երբէք չպիտի վերջանայ, յայտարարեց իրենցմէ մին. այդ մարդիկը երբ իրենց պահանջումներուն գոհացում գտնեն, առանց զէնքերնին վար դնելու, իսկոյն նորոտնոր պահանջումներ մէջտեղ պիտի հանեն, որոնցմէ մին պիտի ըլլայ, շատ հաւանօրէն, մեր Վեհափառ Տիրոջ գահընկէցութիւնը...: Եւ Աստուած չցուցունէ այդ օրը: Որչափ ատեն որ ապստամբները զէնքերնին վար չեն դրած, խոհեմութիւն չէ անոնց հետ բանակցութիւն կատարել և իրենց պահանջումներուն առջև տեղի տալ: Նախ՝ թող հպատակութիւն յայտնեն Վեհափառ Սուլթանին՝ և յետոյ իրենց խնդրանքները կրնանք նկատի առնել ու եթէ մեր Վեհափառ Տէրը յարմար կը դատէ, գոհացում տալ անոնց:

«Կը սպասենք որ նպատակին յաջողութեան համար իրական ձեռնարկներ ընել բարեհաճիք: Ձեր պատասխանին կը սպասենք և վերջին անգամ կը կրկնենք՝ մեր նպատակն է Ազատութիւն կամ մահ:

Նիազի պէյի այս շրջաբերականը իսկոյն հաղորդուեցաւ Ապտիւլ Համիտի: Բռնաւորը որ մէկ օրէն միւսը ըմբոստ զինուորականին ու իր համախոհներուն անձնատուութեան կամ սպանութեան լուրին կը սպասէր, այս նոր հարուածէն ետքը ահռելի բարկութեան մը մատնուեցաւ և իր քովը եղող պալատականները անլուր հայհոյութիւններով ու սպառնալիքներով դուրս վռնտեց:

Երկտրդի ամբողջ պալատը ցնցուեցաւ Սուլթանին յու-
զումէն ու կատաղութենէն : Ընդհանուր պակուցում մը տի-
րեց ամէն կողմ : Ամենէն հին ու փորձառու պալատատական-
ներն անգամ չէին յիշեր Ապտիւլ Համիտի այս աստիճան
ջղազրգիւ տագնապը :

Պալատի նրբանցքներուն մէջ պալատականները կ'անց-
նէին կը դառնային լուռ ու մունջ, երեսնին կախ, սոսկալի
մտատանջութիւն մը դէմքերնուն վրայ նկարուած : Կարծես
կը նախազգային որ այս անգամ բռնաւորին ու իրենց դէմ
ցցուող ազատական ոգին անպարտելի պիտի ըլլար :

Բերնէ բերան լուրը տարածուած էր Կրլտրդի ամէն կողմը
ու հիմա բոլորն ալ գիտէին խնդիրը :

Բանակը ապստամբեր էր Վեհապետին դէմ...

Ու չափազանցուած պատմութիւններ կը փափսային իրա-
րու ականջին : Բումելիի զօրաբանակները իրարու միացած՝
Պոլսոյ վրայ կը քալէին Սուլթանը զահրնկէց ընելու և իր
մարդիկը կախաղան բարձրացնելու համար... Սարսափը ար-
դէն աիրօծ էր ամէնուն վրայ, ամենէն վեհերօտները կը
պատրաստուէին իրենց Վեհափառ Տէրը լքել ու ձգել փախ-
չիլ իրենց մօրթը ազատելու համար :

Ալպանիական անձնապահ գունդերուն մէջն ալ տարած-
ուած էր ապստամբութեան լուրը և Նիադլի անունը բերնէ
բերան կը պտտէր : Պալատական ղինուորներ սակայն ամէնքն
ալ կ'ուխտէին ու պատրաստակամութիւն կը յայտնէին իրենց
Սուլթանին համար մեռնելու :

Շրջաբերականը Երկտրդ հաղորդուելէն երկու օր ետքը,
պալատական հրացանակիրներու տասնապետ մը, Ալպանիացի
Բաշիտ եկաւ իր հրամատարին քով և խնդրեց որ միասին
առանձին տեսակցութիւն մը ունենայ :

Փ Լ Ո Ւ Խ Ի Ջ.

Դ Ե Ր Ա Գ Ո Յ Ն Փ Ո Ր Ձ Մ Ը

Հսկայ, յաղթակազմ, դեղին ու թաւ պեխերով, հաղիւ քսանըվեց տարեկան կտրիճ երիտասարդ մըն էր Բաշիտ որ վեց տարիէ ի վեր կը ծառայեր Երլտըզի Ալպանիացի հրացանակիրներու գունդին մէջ։ Իր քաջութիւնն ու անձնուիրութիւնը ծանօթ էին ամէնուն և նոյն իսկ քանի մը անգամ Սուլթանին մասնաւոր շնորհներուն արժանացած էր։

Հրամանատարը սիրալիր ընդունելութիւն մը ըրաւ իր ստորադասեալին։

— Ի՞նչ կայ, Բաշիտ աղա, հարցուց քաջալերիչ ձայնով մը։

— Փաշա էֆէնտի, ըսաւ տասնապետը իրեն յատուկ անսեթեթ համարձակախօսութեամբը, կը լսեմ որ ծանր բաներ տեղի կ'ունենան մեր կողմերը...

— Ո՞րն է ձեր կողմը, հարցուց մեծաւորը թեթե ժպիտով մը.

— Մանասղըրի, Բէսնէի կողմերը...

— Լա՛ւ, մեզի ի՞նչ հո՛ն անցած դարձածը, միթէ կառավարութիւն չկա՞յ հոն։

— Այո՛, բայց կ'երեւայ որ կարող չէ բան մը ընել, քանի որ մեր Վեհափառ Սուլթանը օրերէ ի վեր մտատանջութեան մատնուած է ու նոյնիսկ հիւանդացած՝ սրտին ցաւէն...։

— Հոգ մի՛ ըներ, Բաշիտ, պատասխանեց հրամատարը։ Վեհափառ Սուլթանին գորութիւնը տակաւին չա՛տ մեծ է, քանի մը ըմբոստ զինուորներ չեն կրնար զայն ջախջախել...

— Բայց լսեցի որ քանի մը զինուորի գործ չէ եղածը . . .
ամբողջ Ալպանիա ապստամբութեան մէջ է :

— Սխալ են քու լրածներդ . . . :

— Չէ՛ , փաշա էֆէնտի , հոն տեղէն մեր հայրենակիցներուն եկած լուրերը շա՛տ վրդովեցուցիչ են . . . խնդիրը ձեր կարծածէն շա՛տ մեծ է . . . ես աղէկ գիտեմ :

Այս վերջին բառերը տաանապետը այնքա՛ն անձնավստահ չեղաւ մը արտասանեց որ հրամանատարը զարմանքով երեսը նայեցաւ .

— Ի՞նչ , հարցուց , արդեօք դո՞ւն ալ ուղղակի յարաբերութիւններ ունիս ապստամբներուն հետ :

— Աստուած չցուցունէ , գոչեց Բաշիտ , մեր հայրն ու բարերարը մեր Վեհափառ Սուլթանն է , որուն Աստուած երկար տարիների պարգեւէ , միթէ կարելի՞ է անոր դէմ դաւող մարդոց հետ յարաբերութիւն ունենալ . . . միայն թէ այս օրերս շա՛տ ու շա՛տ բաներ իմացայ , երկարօրէն մտածեցի ու որոշում մը տուի . . . Առնաւուտի որոշում մը :

— Ի՞նչ որոշում , Բաշիտ աղա :

— Այդ ապստամբներուն պետը Նիազի անունն Ալպանացի սպայ մըն է եղեր . . .

— Այո՛ , ճիշտ է , Սուլթանն հրամայած է զինքը ձերբակալելու :

— Այդ բաւական չէ . . .

— Ի՞նչպէս բաւական չէ :

— Սուլթանին հրամանը կարելի չէ գործադրել Ալպանիոյ լեռներուն մէջ . . . այս բանը դուք ալ ինծի չափ գիտէք , փաշա էֆէնտի , քանի որ Ալպանացի էք :

— Բայց ի՞նչ է միտքդ , ի՞նչ ըսել կ'ուզես , հարցուց հրամատարը , որուն համբերութիւնը սպառիլ կ'սկսէր :

— Այդ Նիազի պէյը մեր տեղացին է , զինքը լաւ կը ճանչնամ , շարունակեց Բաշիտ , յամառ , քաջասիրտ ու յան-

դուզն մարդ մըն է, որ երբ միտքը բան մը դնէ ալ անկէջ
չի հրաժարիր:

— Ամէն Առնավուտի պէս, ընդմիջեց մեծաւորը:

— Այո՛ . . . բայց ցաւալի է որ իր զէնքը մեր Վեհափառ
Սուլթանին դէմ դարձուցած է:

— Իրեն արժանի պատիժը պիտի կրէ ասոր համար . . .

— Ես լաւ կը ճանչնամ զինքը, պատասխանեց տաճնա-
պետը, թերահաւատ կերպով գլուխը շարժելով:

— Արդէն ըսիր այդ խօսքը, Բաշիտ աղա, հիմա բա-
ցատրէ՛ թէ այդ բոլոր խօսքերուն վերջը ո՛ւր պիտի բերես . . .

— Փաշա էֆէնտի, ներողամիտ եղէք, գիտէք որ մենք
խօսելու շատ վարժութիւն չունինք, գպրոց չենք գացած և
մեր միտքը դիւրաւ չենք կրնար հասկցնել . . . կ'ուզեմ որ ին-
ծի հրաման տաք որ մեկնիմ և կ'ուզեմ որ Սուլթանն ալ իր
կողմէ այդ հրամանը չնորհէ . . .

— Մեկնի՞ս, ո՛ւր պիտի երթաս . . .

— Հո՛ն, պատասխանեց տաճնապետը ձեռքի անորոշ շար-
ժում մը ընելով:

— Ո՛ւր հոն . . .

— Բէսնէ, Նիադիի գանուած տեղը:

— Ի՞նչ, դո՛ւն ալ կ'ուզես ապստամբներուն երթալ միա-
նալ, գոչեց հրամատարը խնդալով:

— Չէ՛, ես պիտի երթամ Նիադին մեռցնելու . . .:

Տաճնապետ Բաշիտ այս խօսքերը արտասանեց հաստատ
ու միանգամայն հանդարտ ձայնով մը, իբր թէ ամենապարզ
ու սովորական բան մ'ըլլար ըսածը:

Հրամանատարը իր ստորադասեալին երեսը նայեցաւ զար-
մացական ակնարկով մը:

— Այո՛, շարունակեց միւսը, որոչեցի և երդում ըրի:

— Բայց դուն բանակէն չես կրնար մեկնիլ քանի որ պայ-
մանագրուած ես:

— Ճիշտ ասոր համար եկայ հրաման ուղելու թէ՛ վեհափառ Սուլթանէն և թէ ձենէ :

— Կ'ուղես որ քու որոշումդ հաղորդեմ Նորին վեհափառութեան :

— Այո՛, եթէ հարկաւոր է :

— Ու եթէ վեհափառ Սուլթանը քու մեկնումիդ ընդդիմանայ . . .

— Դարձեալ պիտի մեկնիմ . . .

— Հակառակ իր կամքին .

— Այո՛, քանի որ երդում ըրած եմ . . . ուրիշ կերպ կարելի չէ ընել :

Հրամատարը կը ճանչնար իր մարդն և գիտէր թէ կարելի չէր Բաշխտը ետ կեցնել իր սուած որոշումէն :

Վայրկեան մը խորհեցաւ և յետոյ ըսաւ .

— Լա՛ւ քանի որ կը պնդես, ըսածդ պիտի հաղորդեմ վեհափառ Սուլթանին և իրմէ հրաման պիտի ուղեմ որպէս զի մեկնիս . . .

— Շնորհակալ եմ, փաշա էֆէնտի, միայն թէ կ'ուղեմ մինչեւ վաղը ճամբայ ելլել :

— Ինչո՞ւ այդքան կ'աճապարես :

— Այդպէս որոշեցի ես երդում ըրի, պատասխանեց Ալպանիացի տասնապետը միամիտ հաստատամտութեամբ մը :

— Ուրեմն այսօր իսկ կը ջանամ վերհափառ Սուլթանը տեսնել . . . արդեօք այս որոշումդ ուրիշին ալ հաղորդած ես :

— Աստուծմէ, ինէ և ձենէ զատ ոչ ոք գիտէ, պատասխանեց Բաշխտ և եթէ վեհափառ Սուլթանին իմացնէք, չորս հոգի միայն պիտի գիտնայ . . . : Կարծեմ պէտք չկայ որ մենէ զատ ուրիշներն ալ իմանան :

— Բնականաբար, Բաշխտ աղա, ու ես ալ ճիշտ այդ բանը պիտի ըսէի քեզի :

Բաշխտ աղա տեսակցութիւնը աւարտած համարելով՝ բարեկեց իր մեծաւորը և դուրս ելաւ քովէն :

Հրամանատարը , իր խոստումին հաւատարիմ նոյն օրն իսկ առիթ գտաւ Ապտիւլ Համիտի հաղորդելու տասնապետին որոշումն ու խնդիրքը :

Ուրախութեան փայլակ մը անցաւ բռնաւորին աչքերուն մէջէն ու չարաշուք ժպիտ մը ձեւացաւ շրթունքին վրայ :

— Հոս կանչել տուր Բաշիտ աղան , հրամայեց :

Քառորդ մը ետքը տասնապետը կը ներկայանար իր Վեհափառ տիրոջ , հրամատարին ընկերակցութեամբ .

— Կ'ուզես Բէսնէ՞ երթալ , հարցուց Ապտիւլ Համիտ բարեմոյն դէմքով մը :

— Վեհափառ տէր , երդում ըրի , պատասխանեց միւսը հանդարտութեամբ :

— Երդումը նուիրական է ամէն միւսխլմանի համար , ըսաւ բռնաւորը և նոյնիսկ ես իրաւունք չունիմ անոր դէմ ելլելու , նոյն իսկ եթէ կամքս այդպէս ուզէ :

Բաշիտ չպատասխանեց և գլուխը խոնարհած՝ սպասեց :

— Ե՞րբ կ'ուզես մեկնիլ , հարցուց բռնաւորը :

— Վաղը , Վեհափառ տէր :

— Լա՛ւ , կրնաս երթալ . . .

Յետոյ , հրամատարին դառնալով աւելցուց .

— Ըսէք որ իմ կողմէս հինգ հարիւր ոսկի նուէր տան Բաշիտ աղային :

— Աստուած մեր Վեհափառ Սուլթանին յաւիտեան կեանք չնորհէ , գոչեց տասնապետը խորապէս յուզուած այս կայսերական չնորհէն :

Հրամատարը պատրաստուեցաւ մեկնելու : Այն ատեն Բաշիտ աղա իր ամբողջ համարձակութիւնը ժողվելով՝ ըսաւ :

— Յետին չնոր մ'ալ կը խնդրեմ մեր Վեհափառ Սուլթանէն :

— Խօսէ՛ , հրամայեց Ապտիւլ Համիտ բարեացակամ դէմքով մը :

— Թոյլ տուէք որ ձեր նուիրական ձեռքը համբուրեմ անգամ մը :

Բռնաւորը իր դողահար ու ոսկրուտ ձեռքը երկնցուց : Տանապետը յուզուած քանի մը քայլ առաւ, ծունկի եկաւ ու երկիւղածօրէն համբուրեց արքայական ձեռքը :

— Աստուած հետդ ըլլայ, մրմնջեց Ապտիւլ Համիտ :

Բռնաւորը չափազանց գոհ մնացէր էր Բաշխաի այս անձ-
նուիրութեան փորձէն ու մեծ յոյս դրած էր անոր վրայ :

Ամբողջ օրը զուարթ անցուց, գրէթէ մտատանջութիւնը բոլորովին փարատած :

Իրիկուան դէմ ուրախութիւնը ա՛լ աւելի սաստկացաւ : Առաջին Ֆէրիք Շէմսի փաշայէն հետզհետէ հեռագիրներ տեղալ սկսան : Եւ այդ հեռագիրները ցոյց կուտային թէ իր հրամանները գործադրուելու վրայ էին :

Առաջին հեռագիրը, յունիս 24 թուականով, կ'ըսէր .

«Հրամանիս ներքե զտնուող երկու վաշտ զօրքով այս առաւօտ Մանասդըրը հասայ : Իմ տրամադրութեանս տակ զըտնուող ուժին պիտի միանայ վաթսուներեքորդ զունդին չորրորդ վաշտը, որ Եաքօվայէն կառախումբ նստած է :

«Ո՛չ ոք տեղեկութիւն ունի թէ ո՛ւր կը գտնուի քօմի-թէին կեդրոնը : Կատարած մասնաւոր քննութիւններու յենլով՝ կրնամ յայտարարել թէ Էրքեանը Հարպի հարիւրապետ Նիազի պէյը, ինքզինք անձանաչելի դարձնելով՝ խռովարար քօմիթէին միանալու համար ձամբայ ելած է :»

Այս հեռագիրը միեւնոյն ժամանակ տրուած էր նաեւ Պատերազմական նախարարին ու հրամանատարութեան :

Քանի մը ժամ ետքը ուրիշ ընդարձակագոյն հեռագիր մը եկաւ Երլարզ, զոր կ'արժէ ամբողջովին ներկայացնել մեր ընթերցողներուն, իր շահեկանութեան՝ մանաւանդ մեր պատմութեան հետ ունեցած սերտ կապակցութեանը պատճառաւ :

Այդ հեռագիրը, միշտ յունիս 24 թուականով, դարձեալ Շէմսի փաշայէն կուգար ու կ'ըսէր .

«Ինչպէս կանխաւ ծանուցած էի՝ այս առաւօտ, շնորհիւ Վեհափառ Սուլթանին, տրամադրութեանս տակ գտնուող զօրքով Մանասթըր ժամանեցի: Թէ՛ Սելանիկի և թէ՛ Մանասթըրի մէջ ունեցած փորձառու և հաւատարիմ ընկերներու հետ տեսակցեցայ: Անոնցմէ և տրամադրութեանս ներքեւ գտնուող հաւատարիմ ազբիւրներէ ստացած տեղեկութիւններս կը հաստատեն թէ այս կողմերը խռովարարական նպատակներ հետապնդող անիծեալներով լեցուն են:

«Տաւօք նկատեցի մանաւանդ թէ Մանասթըրի մէջ զինուորական կարգապահութիւնը շատ անկանոն վիճակ մը ունի:

«Քօմիթէին ո՛ւր գտնուելուն մասին թէ՛ կուսակալութենէն և թէ՛ հրամանատարութենէն ստոյգ տեղեկութիւն մը չի կրցայ ստանալ: Երէկ իրիկուն Մանասթըրի կարեւոր ճամբաներուն շէնքերու ճակատները մեղապարտ պառոտախօսութիւններով «Իթթիհատական» քօմիթէի մը գոյութիւնը ազդարարող թռուցիկներ փակցուած էին: Լրաքերէ մը ստացած տեղեկութիւններու համաձայն, մեծ յեղափոխական քօմիթէ մը կը պատրաստուի գործի սկսիլ և ապր մէջ կը գտնուին նաև կարգ մը բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ:

«Եւ սակայն շնորհիւ Ձերդ Վեհափառութեան աստուածազդեցիկ ուժին, այսպիսի աննպաստ կացութեան մը առաջ դալը պիտի ջանամ արգիլել ի գին իմ արեան վերջին կաթիլի:

«Վաթսունեւիններորդ գունդին չորրորդ վաշտը իմ տրամադրութեանս տակ գտնուող ուժին միանալու համար կառախումբով ճամբայ ելած է Եաքօվայէն: Իփէքի, Եաքօվայի և Պէրանէի ազդեցիկները կը հեռագրեն ինծի թէ՛ Նորին կայսերսերական Վեհափառութեան մասին իրենց տարած հաւատարմութեան զգացումներէն տարուած՝ հոս հազարաւոր անձեր պատրաստ են զոհելու իրենց կեանքը և կը փափաքին մտնել իմ տրամադրութեանս տակ:

«Աստուած մի՛ արասցէ եթէ տեղւոյս բնակիչներն ալ

միանան կրօնի դաւադիր և գահուն ապերախտ զինուորականներուն և ջանան խռովութիւններ յառաջ բերել, կարելի է վերոյիշեալ ալպանական ուժերը օժանդակութեան կոչել, թէև այս մասին կ'ապաստենք ձեր կայսերական հրամանին :

«Վստահ եմ որ սոյն ստորին արարածներուն պիտի կրնամ արժանի դաս մը տալ : Իմ ծառայական նպատակս և ծրագիրս այս է, այս մասին դէպքերու կարգով Գահոյից պիտի մատուցանեմ պէտք եղած տեղեկութիւնները :

«Իմ ծառայական և հաւատարմական ղգացումներս կը հարձակիմ մատուցանել յոտս կայսերական Գահոյից :»

Երբ Թահսին փաշա այս հեռագիրը կարդաց Ապտիւլ Համիտի, ուրախութեան փայլակ մը անցաւ բռնաւորին աչքերուն մէջէն .

— Ուրեմն ժողովուրդը միշտ հաւատարիմ է եղեր մեզի գոչեց, ու այդ մէկ քանի զինուորականներուն անիծեալ ընթացքին համամիտ չեն :

— Միթէ կարելի՞ էր որ տարբեր ընթացք մը ունենային . . . միթէ այսքան տարիներէ ի վեր ամենքն ալ Ձեր թանգագին շնորհները առաաօրէն չե՞ն վայելեր, պատասխանեց պալատականը, որ ինքն ալ շատ գոհ մնացած էր հեռագրին պարունակութենէն :

— Իցիւ թէ Շէմսի փաշան աւելի առաջ ղրկէինք Մանասթըր, թերեւս մինչև հիմա ամէն բան վերջացուցած կ'ըլլար, դիտել տուաւ Ապտիւլ Համիտ :

— Աստուծով մէկ քանի օրէն ամէն բան կը կարգադրուի և Նորին Վեհափառութեան դէմ դաւողները չարաչար կը պատժուին :

— Մասնաւոր բարեւներս հեռագրով իսկոյն հաղորդէ Շէմսի փաշային և ըսէ որ շատ գոհ մնացած եմ իր տուած տեղեկութիւններէն և թէ կը փափաքիմ որ ամենայն խստուածեղեկութիւններէն և թէ կը փափաքիմ որ ամենայն խստութեամբ հետապնդէ չարագործները և կարելի եղածին չափ շուտ խռովութեան առաջքը առնէ : Այս մասին ո՛րքան ոյժի որ պէտք ունի կրնայ ուզել մենէ . . .

Հաղիւ թէ սլալատական առաջին քարաուղարը փութա-
ցած էր իր Վեհափառ տիրոջ հրամանները հեռագրելու՝ երբ
երրորդ հեռագիր մ'ալ հասաւ Շէմսի փաշայէն :

Այս հեռագիրը կ'ըսէր .

«Չարագործներուն և անոնց արքանեակներուն հետապնդ-
ման պաշտօնով զրկուած Միլիրիվա Հաճի Նազմի փաշան հե-
ռագրին գլուխը կանչեցի : Կ'ըսէ թէ, թէև դէպքին օրէն թ
վեր ամենասաստիկ հետապնդում մը կը կատարուի՝ սակայն
տակաւին մինչև այսօր արդիւնք մը չէ կրցած ձեռք բերել :

«Նիագին և իր արքանեակները երեք խումբի բաժնուե-
լով՝ մին Սթավրա, միւսը Էլպասան գաւառին մէջ Չէրմէնի-
քի կողմերը գացած, իսկ երրորդը Տէպրիէի Գօճաճըք գիւ-
ղախումբին ուղղութեամբ Օխրի գաւառակին Վելֆօշթէ դիւ-
ղը երթալով հոն գիշերած է :

«Այս մասին տեղեկութիւն ստացած եւ Օխրիի հրամա-
տար Համիտ պէյէն և ուրիշ կարեւոր վայրերէն : Այս առթիւ
պարտք կ'ըզամ յայտնել Ձեր Բարձր Վեհափառութեան թէ
ստիպուած եմ Բէսնէ մեկնիլ և արդէն արամադրութեանս
տակ գտնուող երկու վաշտը հոն զրկած եմ : Նորանոր տեղե-
կութիւններ պիտի ջանամ անյատաղ մատուցանել Նորին կայ-
սերական Վեհափառութեան Գահոյիդ :»

Հետզհետէ հաւնող այս հեռագիրները Ասլաիւ Համիտի ա
գաղափարը ներշնչեցին թէ Շէմսի փաշա անօրինակ գործու-
նէութիւն մը ցոյց տալ սկսած էր Մանասղըր հասնելէն ի
վեր :

Քաշուած հեռագիրներուն ժամերը քննելով տեսան որ ա-
մենքն ալ ութը ժամուան միջոցին տրուած էին և առաջինը՝
ոտքը Մանասղըր կոխելէն հաղիւ երկու ժամ յետոյ զրկուած
էր :

Բռնաւորը հիմա իր ամբողջ յոյսը կեդրոնացուցած էր իր
հաւատարիմ Շէմսի փաշային վրայ :

Արդէն իսկ կ'երեւակայէր թէ ըմբոստական շարժումը

վերջ գտած էր, Նիազի ու իր արբանեակները անձնատուր եղած ու շղթայակապ Պոլիս զրկուելու վրայ էին: Նոյն իսկ կը խորհէր թէ ի՞նչ սոսկալի պատիժներ պիտի սահմանէր այդ մարդոց, որոնք համարձակած էին իրեն սպառնական հեռագիրներ տալ:

Սուլթանին ուրախ տրամադրութիւնը փոխանցուած էր նաեւ պալատականներուն որոնք իրենց յուսահատութիւնը թօթափած՝ այժմ հեգնօրէն կը խօսէին Սահմանադրութիւն պահանջող յիմարներուն վրայ:

Օրերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով Ապտիւլ Համիտի մռայլ գէմքը կը ժպտէր, նոյն իսկ կատակաբանելու տրամադրութիւն մը կը տեսնուէր իր վրան: Պալատականները ասկէ քաջալերուած՝ կը ջանային կարելի եղածի չափ իրեն մօտենալ, որովհետեւ գիտէին որ այդ գոհ ու զուարթ վայրկեաններուն մէջ իրենց տէրը սովորութիւն ունէր շնորհներ բաշխելու:

— Այսպէս ուրեմն քօմիթէն Սահմանադրութիւն կը պահանջէ մենէ, ըսաւ Ապտիւլ Համիտ իր շուրջը գտնուող պալատականներուն դառնալով:

— Այո՛, վեհափառ տէր, կը յուսանք որ Շէմսի փաշան իրենց արժանի եղած Սահմանադրութիւնը այսօր վաղը պիտի տայ փալուն կերպով, պատասխանեց իրենցմէ մէկը:

— Նախ պէտք է որ խորհրդարանին գումարման տեղը որոշենք, շարունակեց Ապտիւլ Համիտ հեգնաբար:

— Յարմարագոյն տեղը կարծեմ Ֆիզանն է:

— Չէ՛, ըսաւ բռնաւորը, Խորհրդարանը պէտք է գումարուի Սահմանադրութեան հիմնադրին ոսկորներուն գտնուած տեղը, ամէնէն վայելուչը այս է: Պատրաստ չողենաւ ունիւնք ապագայ երեսփոխանները եմէն փոխադրելու համար...

Նոյն միջոցին հրացանակիրներու հրամատարը մտաւ այն դահլիճը ուր կը գտնուէր Ապտիւլ Համիտ, որ դայն տեսնելուն պէս ըսաւ.

— Ի՞նչ լուր մեր հաւատարիմ զինուորներէն, անոնք ալ Սահմանադրութիւն կը պահանջեն կոր...

— Վեհափառ Տէր, անոնք ո՛րիչ փափաք չունին՝ այլ Ձեր Վեհափառութիւնը միշտ անսասան տեսնել այս պանծալի գահուն վրայ:

Ապտիւլ Համիտ նշան ըրաւ հրամատարին՝ իրեն մօտենալու և անոր հետ պահմը անկիւն մը առանձնանալով հարցուց.

— Բաշխոր մեկնեցա՞ւ:

— Այո՛, Վեհափառ տէր, ժամ մը առաջ մեկնեցաւ Աւստրիական շոգենաւով դէպի Սելանիկ, Ձեր Վեհափառութեան արեւշատութեան մաղթանքներ ընելով:

— Կարծեմ թէ խեղճ մարդը պարապ լողնութիւն մը յանձն առաւ, պատասխանեց Ապտիւլ Համիտ:

— Վեհափառ տէր, Բաշխտ այնպիսի մարդ մըն է որ իր միտքը դրածը կը գործադրէ, այս մասին կրնամ վստահացընել Ձեր Վեհափառութիւնը:

— Բայց թերեւս մինչեւ որ իր երթալիք տեղը հասնի՝ իր փնտռած մարդը Պոլիս բերուի...

— Բոլոր սիրտովս կը մաղթեմ որ այդպէս ըլլայ պատասխանեց հրամատարը:

Ապտիւլ Համիտ մօտեցաւ իր պալատականներուն և մասնակցեցաւ անոնց խօսակցութեան:

Ընդհանուր ուրախութեան մէջ առաջին քարտուղար Թահսին փաշա ներս մտաւ,

— Վեհափառ տէր, ըսաւ դողդոջուն ձայնով մը, նոր հեռագիր մը եկաւ Մանասղըրէն, խիստ ստիպողական:

— Շէմսի փաշայէ՞ն է, հարցուց բռնաւորը, որուն աչքերը տարօրինակ փայլով մը կը շողային:

— Ո՛չ, Վեհափառ տէր, զինուորական իշխանութեան կողմէ, պատասխանեց պալատականը, որուն ձայն, հետզհետէ աւելի կը դողար և որ ինքն իր վրայ հզօր ճիգ մը կ'ընէր ներքին տազնապը զսպելու համար, բայց ամենքն ալ այն-

քան զո՛հ ու զուարթ տրամադրութեան մը ներքեւ կը գըտնուէին այդ միջոցին որ ոչ ոք ուշադրութիւն դարձուց առաջին քարտուղարին յուզեալ վիճակին վրայ :

— Կարդա՛ տեսնենք այդ նոր հեռագիրը , հրամայեց Ապտիւլ Համիտ հաստատ ու հանդարտ ձայնով մը :

Թահսին փաշա ձեռքը բռնած թուղթը դէպի վեր բռնեց և կարդաց ,

«Առաջին ֆէրիք Շէմսի փաշա այս իրիկուն՝ հեռագրատունէն դուրս ելած միջոցին՝ սպաննուեցաւ զինուորականի մը ձեռքով : Սպաննիչը յաջողած է փախչիլ :»

Շանթը եթէ նոյն վայրկեանին իյնար Ապտիւլ Համիտի ու իր պալատականներու ոտքերուն առջեւ՝ թերեւս այնքա՛ն չպիտի սարսափեցնէր զիրենք , որքան այս հեռագրին քանի մը առդերը :

Անձկութիւնն ու սարսափը նկարուեցան այն դէմքերուն վրայ , ուր քիչ մը առաջ զուարթութիւնը կը շողար :

Պահ մը մեռելական լուծիւն տիրեց սրահին մէջ :

— Բայց սարսափելի՛ բան է այս , գոչեց յանկարծ բռնաւորը բարկութենէն և յուզումէն դողահար ձայնով մը . ուրեմն իր առած տեղեկութիւնները սխալ ու սուտ են եղեր . կացութիւնը իր ցոյց տուածին պէս չէ եղեր . . .

— Աստուած մեր Վեհափառ Սուլթանին երկար կեանք չնորհէ , մրմնջեց Թահսին փաշա , եթէ Շէմսի փաշա սպաննուեցաւ՝ ուրիշներ չեն պակսիր իր սկսած գործը շարունակելու համար . . .

— Ո՛վ պիտի զրկենք իր տեղը , հարցուց բռնաւորը իր քարտուղարին դառնալով :

— Եթէ հրաման կ'ընէք՝ իսկոյն Օսման փաշային հեռագրենք որ Սելանիկէն ճամբայ ելլէ Մանասղըր երթալու համար :

— Լաւ , հեռագրէ Օսման փաշային , պատասխանեց ընկճուած և յուսահատ դէմքով մը :

Առաջին քարտուղարը մեկնեցաւ : Միւս պալատականները լուռ ու մունջ կեցած էին ու չէին համարձակեր իրենց ականարկը ուղղելու Ապտիւլ Համիտի վրայ :

.

Ալպանիացի տասնապետ Բաշիտ, ինչպէս անձնապահ հրացանակիրներու հրամատարը ըսած էր, Աւստրիական շոգենաւով հասաւ Սելանիկ, ուր իմացաւ Շէմսի փաշայի սպանութիւնը :

Բաշիտ միեւնոյն ատեն տեսաւ հոն տիրող արտասովոր եռուզեռումը և ընդհանուր ոգեւորութիւնը, միեւնոյն ատեն դառնութեամբ նշմարեց որ իր Վեհափառ Սուլթանին անունը նախատինքի աւարկայ մը դարձած էր ու բացէ ի բաց անոր դէմ կը խօսէին սրճարաններու և հանրային վայրերու մէջ :

Տասնապետը չէր կրնար ըմբռնել թէ ի՞նչպէս կարելի էր այսպիսի բան մը : Ինք մինչև այդ օրը այնպէս կարծած էր որ ըմբոստութիւնը մէկ քանի դժգոհ սպաներու գործն էր միայն և թէ ժողովուրդը ու է մասնակցութիւն չունէր անոր մէջ : Ընդհակառակը այժմ կը զգար որ շարժումը միեւնոյն ատեն թէ ղինուորական և թէ ժողովրդական էր :

Շէմսի փաշայի սպանութեան վրայ կը խօսէին՝ փառաբանելով սպաննիչը և նախատինքներ տեղալով զոհին վրայ :

Ինչ որ ամէնէն աւելի կը յուզէր միամիտ հրացանակիրը սա էր որ իր հայրենակից Ալպանիացիները շարժումին գլուխը ըլլալ կը թուէին այս բանը շատ կը շփոթեցնէր զինքը :

Եւ սակայն վայրկեան մը մտքէն չանցուց իր խորհրդէն հրաժարիլ և երեք օրի չափ Սելանիկ մնալէ ու զանազան տեղեկութիւններ քաղելէ ետքը՝ ճամբայ ելաւ դէպի Մանասղըր, ուրկէ պիտի երթար Բէսնէ իր ծրագիրը գործադրելու համար :

Մանասղըր ուրիշ անակնկալ մը իրեն կ'սպասէր : Երբ

քաղաք հասաւ ամբողջ ժողովուրդը խանդավառութեան մէջ գտաւ. «Կեցցէ՛ Սահմանադրութիւն» բառերը կը թնդային ամէն կողմ և բոլոր բնակարանները դրօշակներով զարդարուած էին :

Բաշխտ զարմացած չորս կողմը կը նայէր առանց կարեւոր մեկնութիւն մը տալու այս անցած դարձածին :

Բարեբախտաբար յանկարծ հանդիպեցաւ հայրենակցի մը որ անձնապահ հրացանակիրներու գունդին մէջ նախկին տասնապետն էր և որ տարիէ մը ի վեր վերադարձած էր իր հայրենիքը :

— Բարե Հասան աղա, պոռաց Բաշխտ ուրախութեամբ դէպ ի իր բարեկամը վազելով :

Նախկին տասնապետը իր ընկերը հաղիւ տեսած՝ ողջագուրեց զայն անկեղծ գուրգուրանքով մը :

Երկու բարեկամները անմիջապէս ուղուեցան սրճարան մը և առանցնացան փոքրիկ սեղանի մը քով :

— Ի՞նչ է այս իրարանցումը, հարցուց Բաշխտ, Սահմանադրութիւնը միթէ հաստատուեցա՞ւ...

— Շատ գէշ կացութեան մէջ ենք, եղբայր, ըսաւ միւսը տխրութեամբ գլուխը օրօրելով : Մէկ շաբթուան մէջ չես գիտեր ինչ դէպքեր անցան : Շէմսի փաշային սպաննութիւնը տակնուվրայ ըրաւ մեր յոյսերը և ապստամբական շարժումը մէկէն ի մէկ այնպէս մը տարածուեցաւ որ ալ կարծեմ կարելի չպիտի ըլլայ առաջքը առնել...

— Իրա՞ւ է որ այս շարժումին գլխաւորը Նիազի պէյն է հարցուց Բաշխտ ատելութեամբ լեցուն նայուածքով մը :

— Ան տուաւ զինուորական ապստամբութեան առաջին նշանը...

— Եւ հաւատարիմ անձնուէր մը չգտնուեցա՞ւ որ այդ ապերախտը գնդակով մը գետին տապալէ :

— Ի՞նչ կ'ըսես, եղբայր, ամբողջ ժողովուրդը և հիմա ամբողջ զինուորականութիւնն ալ գրեթէ իրեն հետ են... տե՛ս

այս առտուրն է ի վեր Մանասթըրի մէջ Սահմանադրութիւն հռչակեցին և կ'ըսուի թէ ուրիշ քաղաքներու մէջ ալ նոյնը ըրեր են ու իշխանութիւնը ձայն չի կրնար կոր հանել . . . կառավարիչն ալ քօմիթէին հետ է, հրամատարն ալ, ոստիկաններն ալ . . .

— Ո՞ւր է այդ քօմիթին, ո՞վ են այս մարդիկի հարցուց տասնապետը յուզուած շեշտով մը :

— Մինչև հիմա ո՛չ ոք գիտեր, պառասխանեց Հասան, նոյն իսկ քօմիթէին հրամանները կատարողները չէին գիտեր թէ ո՞ւր կը գտնուի այն և թէ որոնցմէ կազմուած է . . . միայն անունը, իր թաքուն զօրութիւնը կ'զգայինք . . . բայց այս առտու կանուխ, յանկարծ լսեցինք թէ քօմիթէն Մանասթըր եկեր է . . . :

— Քօմիթէն Մանասթըր եկեր է, ուրեմն այս միջոցիս հո՞ս է . . .

— Այո՛, և ինքն է որ այս առտու յայտարարութիւններ ցրուեց Սահմանադրութեան հռչակումը ծանուցանող :

— Իսկ Նիազի պէ՞յ, ան ալ մէջն է քօմիթին . . . :

— Բնականաբար . . . արդէն քօմիթէին հետ համաձայնութեամբ կը գործէ :

— Ուրեմն Նիազի պէյն ալ հոս կը գտնուի :

— Այնպէս ըսին որ Նիազի պէյն ալ միասին եկած է այս առտու . . .

Բաշիտ վայրկեան մը լռեց, յետոյ իր բարեկամին դարձաւ և ըսաւ .

— Հասան աղա դուն ալ ինծի պէս տարիներով Երլարզի պալատին մէջ ապրած ես, մեր Վեհափառ Սուլթանին հացը կերած, անոր շնորհները վայելած ես և երբ անցած տարի քու յօժար կամքովդ ծառայութիւնը թողուցիր, հայրենիքիդ ու ընտանիքիդ քով վերադառնալու համար, վերջին անգամ դարձեալ արժանացար Նորին Վեհափառութեան առատաձեռն շնորհներուն . . .

— Այո՛ , պատասխանեց միւսը , ձատուած երկար կեանք տայ մեր սիրեցեալ Վեհապետին , մեկնումիս առթիւ ալ բացէն երկու հարիւր ոսկի նուէր ըրաւ ինծի . . . անոր շնորհիւն է որ հիմա հանգիստ կեանք կը վարեմ :

— Ասկէ զատ , դիտել տուաւ Բաշիտ , քու անդրանիկ դաւակդ անձնապահ հրացանակիրներու գունդին մէջ ընդունեց , ինչ որ դարձեալ բացառիկ շնորհ մըն է . . .

— Շատ ճշմարիտ է և ասոր համար յաւիտեան երախտապարտ պիտի մնամ իրեն :

— Ի՞նչ օգուտ երախտապարտութիւնը երբ իր գահը ահա՛ կործանման եզրը հասած է . . .

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես , Բաշիտ աղա :

— Ըսել կ'ուզեմ որ չոր երախտապարտութիւնը կարեւորութիւն չունի և հիմա վայրկեանը հասած է գործնական կերպով ապացուցանելու մեր հաւատարմութիւնն ու երախտապարտութիւնը Նորին Վեհափառութեան :

— Առանձին մարդ մը ի՞նչ կ'ուզես որ ընէ այս ամբողջ գորութեան դէմ , տե՛ս նոյնիսկ կառավարութիւնը անկարողութեան մատնուած է :

— Ինչ որ ամբողջ կառավարութիւն մը չի կրնար ընել , երկու հոգի կրնան եթէ կամք ունենան :

— Բաշիա աղա , հաւատա՛ որ դիտաւորութիւնդ չեմ հասկնար կոր . քիչ մը պարզ խօսէ , գիտես որ ես քեզի պէս խորմանկ մարդ չեմ , պատասխանեց Հասան միամտութեամբ :

— Նախ ըսէ՛ ինծի թէ պատրա՞ստ ես Սուլթանը փրկելու համար քու կեանքդ զոհելու :

— Աստուած գիտէ որ պատրաստ եմ . . . միայն թէ Սուլթանին կեանքը վտանգի մէջ է . . .

— Ուրեմն չե՞ս հասկնար կոր այս եղածները . . . եթէ Սուլթանը ստիպուի Սահմանադրութիւն տալ՝ իր իշխանութիւնը ա՛լ լմնցած է և այդ անիծեալ քօմիթէն հետեւեալ օրը

անոր գահընկէցութիւնը պիտի պահանջէ ու ետքն ալ հաւա-
նօրէն զինքը մէջտեղէն պիտի վերցնէ . .

— Իրա՞ւ կ'ըսես Բաշիա աղա, գոչեց ընկերը շատ յուզ-
ուած այս խօսքերէն :

— Միթէ կարելի՞ է կասկածիլ այդ մասին . . .

— Բայց ի՞նչ կարելի է ընել մեր Սուլթանը, պաշտպանե-
լու համար :

— Հասան աղա, զիս մտիկ ըրէ՛, քեզի գաղտնիք մը պի-
տի հաղորդեմ, որովհետեւ վստահ եմ որ զիս չպիտի մատնեն,
այլ ընդհակառակը հետս պիտի գործակցիս :

— Յանուէն Աստուծոյ՝ ինչ որ ըսես պիտի ընեմ, պա-
տասխանեց միւսը ձեռքը հանդիսաւորապէս երկարելով :

— Պոլիսէն մինչև հոս եկած եմ Նիսազի պէյը սպաննելու
որոշումով . . . :

— Նիսազի պէյը սպաննե՛լ, գոչեց միւսը ափ ի բերան
եղած :

— Այո՛ և այս որոշումս յայտնած եմ նոյնիսկ Վահափառ
Սուլթանին՝ որուն ներկայանալու պատիւը ունեցայ մեկնելէս
առաջ և որ հինգ հարիւր ռսկի նուիրեց ինծի . . .

— Եւ հաւանութիւն տուա՞ւ այդ գործին :

— Անշուշտ քանի որ անմիջապէս արտօնեց որ մեկնիմ և
դրամական նուէր մ'ալ ըրաւ :

— Ուրեմն հիմա որոշումդ պիտի գործադրե՞ս . . . Բայց
գիտցիր որ ողջ չպիտի թողուն քեզ :

— Այդ խնդիր չէ, կը մեռցնեմ ու յետոյ կը մեռնիմ շատ
բնական բան է . . . միայն թէ, հիմա, քու խօսքերդ լսելէս
ետքը, դիտաւորութիւնս փոխեցի . . .

— Ի՞նչ, հրաժարեցա՞ր որոշումէդ . . .

— Ինչէ՞ս կարելի է հրաժարիլ քանի որ երդում ըրած
եմ . . .

— Ուրեմն ի՞նչ ըսել կ'ուզես, դիտաւորութիւնս փոխեցի
ըսելով :

— Այսինքն փոխանակ միայն Նիսիդին սպաննելու՝ քօմիթէի անդամներն ալ միասին կ'ուզեմ սպաննել, քանի որ ամենքն ալ հոս կը դանուին :

— Առանձին պիտի գլուխ հանես այդ ամէնը :

— Ո՛չ, այլ քեզի հետ...

Հասանց ցնցուեցաւ և պահ մը իր ընկերոջ հայեցաւ շմորած աչքերով :

— Մէկ անգամէն Սուլթանն ու իր գահը կը փրկենք սպաննադող վտանգէն... միթէ կը վարանի՞ս :

— Չէ, բայց... թոթովեց միւսը այս յանկարծակի առաջարկէն տակաւին շուարած :

— Ստացած հինգ հարիւր ոսկի հուէրիս կէսը քուկդ է... :

Եւ առանց Հասանի պատասխանին սպասելու՝ Բաշիտ իր մէջքի գօտիին մէջէն ծրար մը հանեց ու զայն բացաւ : Գունաւոր թաշկինակ մըն էր, որուն մէջ ոսկիները պահած էր զանանք յիսունական հատ զատ զատ թուղթերու մէջպըրած : Հինգ հատը դրաւ Հասանի առջեւ : Նախկին տասնապետին ակնարկը շողաց ու աչքերը սեւեռած մնացին ոսկեկոյտերուն վրայ :

— Գրպանդ դիր, ըսաւ Բաշիտ հանդարտ ձայնով մը :

— Բայց Բաշիտ աղա տակաւին բան մը...

— Գրպանդ դիր, ընդմիջեց միւսը, յետոյ խօսքերնիս կը շարունակենք :

Հասան մեքենարար առաւ դրամները և իր մէջքին մէջ տեղաւորեց :

— Քանի հոգի է քօմիթէն, հարցուց Բաշիտ :

— Լսեցի որ հինգ հոգի են եղեր եկողները... որոնց երկուքը կին :

— Կի՞ն... միթէ քօմիթէին մէջ կիներ ալ կան, գոչեց տասնապետը զարմացած :

— Չես գիտեր որ քօմիթէին պետերէն մին կին մըն... է

Սալիհա հանրմը : Ամիսէ մը ի վեր ամէնուն բերանն է այդ անունը . . . Նշանաւոր կին մըն է այս որ ամիսներ առաջ Սեւ լանիկէն Սկիւպ եկած ատեն , զինքը կայարանին մէջ ձերբակալելու միջոցնուն յաջողած է փախչիլ իր մէկ քանի ընկերներով ու անկէ ի վեր լեռներն ու գիւղերը ապաստանած ժողովուրդը կը գրգռէ Սուլթանին ու կառավարութեան դէմ :

— Դուն տեսա՞ր զինքը :

— Այո , այս առտու միջոց մը տեսայ , երբոր հրապարակ եկաւ ու հոն ժողովուած բազմութեան բաներ մը խօսեցաւ ու յետոյ յայտարարութիւններ բաժնեց . . . Նիհար ու երկայնահասակ կին մըն է . . .

— Միւս ընկերները ո՞վ են . . .

— Երկու երիտասարդներ կային հետը , որոնց մին զինուորական էր . . . Նուրի պէյ կը կոչուի եղեր :

— Իսկ միւս կինը . . .

— Միւս կինը չտեսայ , միայն լսեցի որ պառաւ մըն է եղեր :

— Իսկ Նիազի պէյը . . . :

— Այն ալ իրենց հետ եկեր է , սակայն չեմ գիտեր թէ հո՞ւս է տակաւին . . . ես չտեսայ :

— Ո՞ւր կը կենան կոր այդ անձերը :

— Իրաւ որ չեմ գիտեր , Բաշիտ աղա :

— Պէտք է տեղեկանանք անմիջապէս ու մեր որոշումն ալ գործադրենք . կրնայ ըլլալ որ հոս երկար չմնան ու դարձեալ մեկնին :

— Ուրեմն բացարձակ կերպով որոշա՞ծ ես խորհուրդդ գործադրել . . .

— Այո , քեզի հետ . . . հիմա եկուր երթանք ու տեղեկանանք թէ ուր կը կենան կոր :

— Այդ դիւրին է , այստեղ ծանօթներ ունիմ անոնցմէ կրնանք հասկնալ :

Բաշիտ անհամբեր շարժումով մը ոտքի ելաւ ու սուրճին

դրամը վճարեց : Հասան ինքն ալ մեքենաբար հետեւեցաւ ընկերոջը :

Երկու բարեկամները բաւականատէն քով քովի քալեցին առանց իրարու խօսք մը ուղղելու . Երկուքն ալ խորին մտաւորանշուժեման մատնուած է՝ երեւային :

Վերջապէս առանապետը ըսաւ .

— Հասան, ինչպէս պիտի գտնենք քօմիթէն :

— «Էտք է բարեկամներ տեսնել ու անոնցմէ տեղեկանալ . . .

— Երթանք ուրեմն այդ բարեկամներուդ քով :

Մէկ քանի ժամ վատնելէ ու ծանօթներ հարցովործելէ ետքը՝ կրցան իրենց ուղած տեղեկութիւնները ստանալ :

Քօմիթէին անդամները Մանասղըրցի երեւելիի մը ազարակը կը գտնուէին, որ՝ քաղաքէն հազիւ կէս ժամ հեռաւորութիւն ունէր :

Այս պարագան նպաստաւոր թուեցաւ Բաշխաի :

— Ագարակի մը մէջ աւելի դիւրաւ կրնանք մեր գործը յաջողցնել քան թէ քաղաքին մէջ, դիտել տուաւ իր ընկերոջ, ինծի այնպէս կ'երեւայ որ Աստուած մեզի հետ է . . . այս որոշումը տալէս ի վեր միշտ յաջողութիւններ երանդէմս : Ագարակին տեղը գիտե՞ս :

— Անշուշտ, ով չի գիտեր Ալի պէյին ագարակը :

Երկու Ալպանիացիները թէեւ իրենց սովորական դէնքերը, դաշոյն և բէվոյլէր, վրանին կը կրէին . բայց Բաշխա դիտել տուաւ որ ասոնք բաւական չէին և թէ հարկ էր երկու լաւ հրացան ճարել :

— Այդ դիւրին է, ըսաւ Հասան, դրամ ունինք և աշխարհի լաւագոյն հրացանները կրնանք ճարել այստեղ .

Արդարեւ ժամ մը ետքը հրացանները գտած էին : Ալ հիմա կազմ ու պատրաստ էին, միայն թէ հարկ էր սպասել գիշերուան՝ գործի սկսելու համար :

Բաշխտ և Հասան կրկին սրճարան մը մտան, ուր քանի մը ժամ մնացին մինչեւ որ մուտքը պատեց ամէն կողմ:

Երկու ընկերները ալ խօսք մը չէին լներ իրենց կատարելիք եղեռնափորձին մասին: Կարծես թէ բոլորովին մոռցած էին զայն: Կամ իրենց խորհուրդէն հրաժարած:

— Երթանք փորերնիս կշտայնենք, առսուրնէ ի վեր տակաւին չճաշեցնինք, ըսաւ Բաշխտ ոտքի ելլելով:

Արդարեւ երկու բարեկամները ժամանակ չէին գտած կամ մանաւանդ մոռցած էին ճաշելու և հիմա, յանկարծ իրենց անօթութիւնը զգացին:

Մօտակայ խոհարարի մը խանութը մտան ուր համեստ ճաշ մը ըրին: Միայն թէ Բաշխտ ուղեց քիչ մը իրենց գլուխները տաքցնել և օխտ մը պալքանեան գինի ապրսպրրեց: Ճաշը աւարտելէ ետքը՝ տանապետը ժամացոյցը նայեցաւ և տեսաւ որ տակաւին կանուխ էր: Կ' ուզէին որ գիշերը լաւ մը յառաջացած ըլլար իրենց արշաւանքին սկսելու համար:

— Թողունք որ ագարակի մարդիկը քնանան, որոշած էր վրէժխնդիր Ալպանացին:

Ուստի ժամանակ անցնելու համար խօսքի բռնուեցան խանութին տիրոջ հետ որ ծերունի Ալպանացի մըն էր, բայց բոլորովին իրենցմէ տարբեր գաղափարի աէր: Սանդավառութեամբ կը խօսէր ապստամբական շարժումին վրայ և երկինք կը բարձրացնէր Նիազի պէյը զոր Ալպանիոյ փառքն ու սլարժանքը կը նկատէր: Երկու դաւադիրները խոհեմութիւն համարեցին իրենց զգացումները ծածկել և ինքզինքնին համամիտ ցոյց տալ խոհարարին:

Ծերուկը ասկէց քաջալերուած՝ սկսաւ աւելի եռանդով յառաջ տանիլ իր խօսքը և ի վերջոյ յայտնեց թէ ինքն ալ յեղափոխական մըն էր և երդում ըրած էր հարկը սահանջած ասուն դէնքը ձեռքը կռուիլ ազատութեան վերջնական յաղթանակին համար:

— Ուրիշներ կա՞ն այդ երդումը կատարող, հարցուց Րաշիտ :

— Հապա՛ . . . թերեւս քառասուն հազար հոգի ու աւելի ալ . . . :

— Նիադի պէյը անձամբ կը ճանչնա՞ս . . .

— Բնականաբար . . . այս առտու իրեն հետ տեսնուեցայ :

— Տակաւին հո՞ս է թէ Բէսնէ վերադարձաւ :

— Այս գիշեր հոս Ալի պէյի ագարակը պիտի անցընէ ու վաղն առտու արշալոյսին պիտի մեկնի :

— Բայց ինչպէս կը համարձակի այսպէս աղատօրէն պարտիլ երբ Սուլթանը հրաման քրած է որ ողջ կամ մեռած զինքը ձեռքը ձգեն :

— Սուլթանին հրամանը ա՛լ կարեւորութիւն չունի այստեղ . . . հիմա քօմիթէն է մեր երկիրը կառաւարդը :

— Սակայն բանակը կայ տակաւին որ Սուլթանին հաւատարիմ է, զիտեղ տուաւ Րաշիտ :

Երկու բարեկամները իրենց խօսքն այսպէս վերջացնելէ ետքը, մեկնեցան իրենց ծրագիրը գործադրելու համար :

Երբ հասան ագարակին մօտերը արդէ կը տեսնուէր պատուհանէ մը Նիադի պէյն ու իր ընկերները :

— Ո՞րն է Նիադի պէյը, հարցուց Րաշիտ դէմքը պռօտելով :

— Ահա՛ ըսաւ Հասան, այն կեցողը Նիադի պէյն է, իսկ քովի կիներ Սալիհա հանըմն է, ինչպէս որ ըսի . . . :

— Մեր կեցած տեղէն կրնանք երկուքին ալ մէյմէկ գընդակ հասցնել, ըսաւ Րաշիտ չարաշուք ձայնով մը, միայն թէ հարկ է աճապարել, որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ պատուհանին քովէն հեռանան . . .

Բայց այնպէս կը թուէր թէ կիսնն ու երիկ մարդը չուտով հեռանալու միտք չունէին պատուհանին առջեւէն : Երկուքն ալ ուշադիր գլուխներն կախած՝ թուղթ մը աչքէ կ'անցնէին,

մերթ ընդ մերթ ընթերցումը ընդհատելով ու իրարու մէկ քանի խօսք փոխանակելով :

— Քանի մը քայլ աւելի մօտենանք , որպէս զի մեր հարաւաճները անվրէպ կերպով իրենց նպատակին հասնին , ըսաւ Բաշխա քայլ մը յառաջանալով :

Այսպիսով հասան տեղ մը ուր այլ ևս ծառերն ու մաշտները կը լմնային ու լերկ հող մը կը տարածուէր մինչև բնակարանին առջև :

Հիմա իրենց գտնուած տեղէն ա՛յլ աւելի յստակ կերպով կը տեսնուէին երկու անձերը :

Սալիհա հանրմ , որովհետև նոյնինքն էր , ձեռքը թուղթ մը բռնած էր որուն վրայ ատեն ատեն բաներ մը կը գրէր , Նիազի պէյի հետ խօսքեր փոխանակելէ ետքը : Հաւանօրէն յայտարարութիւն մը կամ հեռագիր մը կը խմբագրէին :

Սենեակին պատուհանը բաց թողած էին և եթէ ցած ձայնով չխօսէին՝ հաւանօրէն իրենց խօսքերը պիտի հասնէին մինչև երկու դաւաղիրներուն :

— Աստուած մեզի հետ է , կրկնեց Բաշխա կամայ մը իր ընկերոջ , այսքան յաջողութիւն երբեք չէինք կրնար երեւակայել . . . Նիազին ու Սալիհան , երկուքը քով քովի , այսպէս մեր ձեռքին աակ . . .

— Միւսները ինչո՞ւ մէջտեղ չկան , մոմուայ Հասաւ :

— Ի՞նչ կարեւորութիւն ունին անոնք , գլխաւորները հոս են ու այս բաւական է մեզի . . . բայց ժամանակ չկորսնցնենք , օ՛հ հրացանդ շտկէ :

Այս ըսելով Բաշխա իր հրացանը ուղղած էր դէպ ի պատուհանը :

— Ես Նիազիին նշան կ'առնեմ՝ որպէս զի երդումս կատարեմ , իսկ դուն նայէ՛ որ Սալիհան չվրիպեցնես . . .

— Վստահ եղիր , պատասխանեց միւսը , միթէ Ալպանացի հրացանակիրներու տասնապետի մը գնդակը կրնայ վրիպել . . . չե՞ս գիտեր որ . . .

Խօսքը չկրցաւ աւարտել : Յանկարծ՝ ետեւէ ետեւ , ըն-
ժովքերի երկու պայթիւն խուեցան ու Բաշիտ և իր բնկերը
նոյն տապալեցան անուելի աղաղակ մը արձակելով : Միեւ-
այդ պայթիւնին անաւնկալ ձայնէն խռոված :

Ծառերու առաջին շարքին վրայ նշմարեցին դեռին
փռուած երկու մարմինները և անոնց մէջտեղ կանգնած պա-
տանի մը որուն դռը հար ձեռքին մէջ բեկովքեր մը կար :

— Բայց մեր Հասանն է , գոչեց Սալիհա հանրմ իր քովի-
նին , ի՞նչ կայ , ի՞նչ եղաւ . . . :

Յետոյ ձայնը բարձրացնելով՝

— Հասան , Հասան , պոռայ :

Պատանին ոստուժով մը ժատուհանին քով եկաւ :

— Դո՞ւն էիր բեկովքեր պարպողը , հարցուց Սալիհա :

— Այո՛ :

— Ինչո՞ւ համար . . . :

— Միթէ չէ՞ք տեսնար , պատասխանեց պատանին , դե-
տին տարածուած երկու Ալպանացիներուն մարմինները ցոյց
տալով :

— Ի՞նչ , գոչեց Սալիհա , դո՞ւն սպաննեցիր զիրենք . . .

— Այո՛ , որովհետեւ եթէ ես զիրենք չսպաննէի՝ անոնք
ձեզի պիտի սպաննէին . . .

Նոյն միջոցին արդէն ագարակին մէջ ամէն մարդ ուայ-
թիւնի ձայնէն արթնցած վազեր եկեր էին :

Մէկ քանի հոգի փութացին Ալպանացիներուն քով և
տեսան որ մին արդէն մեռած էր , բայց միւսը տակաւին կը
չնչէր :

Ագարակի մարդերէն մէկը որ Ալպանացի մըն էր , ճանչ-
ցաւ մեռնողը :

— Հասան աղան է , ըսաւ , Սուլթանին հրացանակիրնե-
րուն նախկին տասնապետը . . .

Սալիհա հանրմ իսկոյն ներս փոխադրել տուաւ միւսը , որ

տակաւին կը շնչէր և փութաց պէտք եղած խնամքները տալ իրեն :

Երբ քիչ մը իրարանցումը հանդարտեցաւ՝ Սալիհա և իր ընկերները ուզեցին մանրամասնօրէն հարցութիւններ ապառանի Հասանը, որ տակաւին լաւ մը չէր բացմտրած իր դորձած արարքին չարժանիքները :

Հասան պատմեց թէ ինչպէս այդ երկու Այսլանայիներուն հանդիպած էր առաջին անգամ ճաշարանին մէջ և յետոյ դանոնք տեսած էր որ դէպի ագարակը կ'ուղղուէին :

Իրենց զգուշաւոր ընթացքը և գիշերը ուշ տանն դէպի ագարակը գալերնին՝ պատանիին մաքին մէջ կատկածներ յարուցած էին, մանաւանդ որ առաջին անգամ դանոնք տեսած միջոցին ալ նախազգացում մը ունեցած էր թէ այդ մարդիկը գէշ դիտաւորութիւն մը ունէին և սկսած էր ծածկաբար զիրենք հետապնդել : Ագարակին մօտերը երբ ծառերու և մացառներու ետեւէն սողալով յաջողած էր մօտենալ երկու մարդերուն՝ անոնց մէկ քանի կցկտուր խօսքերը, որոնք մինչև իր տկանջին հասած էին, բոլորովին հաստատած էին իր կատկածները :

Վերջապէս հասած էին բնակարանին դիմաց : Պատանին միաքը դրած էր խնայն խմաց տալ ագարակի մարդոց սպասնացող վտանգը : Բայց ահա՛ յանկարծ բաց պատուհանին առջև, լամբարի լոյսին տակ երևցած էին Նիալի պէյն ու Սալիհա հանրմը : Երկու դաւաղիրները իրենց հրացանները ուղղած էին . . .

Պատանի Հասան տեսած էր որ ըսպէ մը կարելի չէր կորսնցնել և իր գտնուած դիրքին մէջ ուրիշ բան չունէր ընելիք՝ այլ վայրկենաբար սպաննել երկու դաւաղիրները : Ու ա՛յ տուելի մօտենալով անոնց, գրեթէ քանի մը քայլ հեռուէն ընկալելը պարպած էր երկուքին վրայ . . .

— Կեցցե՛ս Հասան, մեր կեանքը քեզի պարտական ենք, ըսաւ Սալիհա պատանիին ճակատը համբուրելով, բայց մեր

կանքէն աւելի որ արժէք մը չունի, թերեւս հայրենիքի
ազատութիւնը քեզի պարտական պիտի մնայ, որովհետեւ այդ
ոճրափորձութիւնը եթէ յաջողէր, այս վայրկեանիս կրնար
լլալ որ ամէն բան վտանգուէր:

Բաշխտ իրեն շռայլուած խնամքներուն շնորհիւ պահ մը
աչքերը բացաւ և սկսաւ շուրջը ականարկ մը պատցնել:

Սալիհա և իր ընկերները իր շուրջը կը հսկէին:

Հրացանակիրներու տաանապետը պիչ պիչ անոնց երեսը
հայեցաւ, յետոյ տկար ձայնով մը հարցուց.

— Ի՞նչ եղաւ Հասանը...

— Ո՞ր Հասանը ձեր հետ դանուող մարդը, հարցուց
Սալիհա վիրաւորին վրայ հակելով:

— Այո՛, մրմնջեց վիրաւորը:

— Իր առած վէրքէն անմիջապէս մեռաւ:

— Իր քովը երկու հարիւր յիսուն ոսկի դրամ կայ, այդ
դրամը առէք և իր ընտանիքին ձեռքը հասցուցէք...

— Շատ լաւ, բայց թերեւս դուն քու ձեռքովդ յանձ-
նարարութիւնը կրնաս կատարել, պատասխանեց Սալիհա, որ
ինք առանձին կը խօսէր վիրաւորին հետ կարելի եղածին
չափ քիչ յոգնեցնելու համար:

— Չէ՛, պատասխանեց Բաշխտ, առած վէրքս մահացու
է և գրեւոր որ քիչ ետքը պիտի մեռնիմ... այո՛, կը զգամ
կոր...: Հիմա ուրիշ խնդիր մըն ալ ունիմ...

— Սոսէ ու վստահ եղիր որ պիտի կատարենք, պատաս-
խանեց Սալիհա:

— Իմ քովս ալ 400 ոսկիէն աւելի դրամ կայ... այդ
դրամը կ'ուզեմ որ իմ ընտանիքիս ձեռքը հասնի... Բէսնէի
մէջ կը բնակի տաանապետ Բաշխտի ընտանիքը. պէտք է
փնտռել...

— Ես կը ճանչնամ ընտանիքը, ըսաւ ձայն մը:

Վիրաւորը դէպի ձայնը եկած կողմը դարձուց գլուխը.

— Նիազի՛ պէյ, թոթովեց, այո՛, իրար կը ճանչնանք... ուրեմն դրամս դուք առէ՛ք ու իր տեղը յանձնեցէ՛ք :

— Շատ աղէկ, ապահով եղիր այդ մասին :

Բոլոր այս խօսակցութիւնը ոգեսպառ ըրած էր վերաւորը որ յանկարծ գլուխը խոնարհեցուց և լռեց :

Յայտնի էր որ ամէն դարման անօգուտ էր ու մահը կը մերձենար արագօրէն :

Այսուհանդերձ Բաշիտ դարձեալ գլուխը վեր առաւ ու աչքերը բացաւ .

— Ո՛վ է մեզ զարնողը, հարցուց :

Սալիհա որ քովը կեցած էր՝ չուզեց պատասխանել և ինք ուրիշ հարցում մը ըրաւ, խօսքը փոխելու համար .

— Ի՞նչ գործ ունէիք գիշերուան այդ ժամուան ագարակին տան շուրջը, ըսաւ :

— Կ'ուզեմ մեզ զարնողը տեսնել, պնդեց Բաշիտ այս անգամ աւելի հաստատ շեշտով մը, մեռնողներուն խնդիրքը չեն մերժեր :

Սալիհա նշան ըրաւ պատանի Հասանին : որ հեռուն կեցած էր, որպէս զի մօտենայ, և երբ պատանին մահամերձին դէմ եկաւ, ըսաւ .

— Ահաւասիկ ձեզ զարնողը :

Մահամերձը իր մօրելու մօտ նայուածքը ուղղեց պատանիին .

— Ի՞նչու զարկիր մեզի, հարցուց :

— Որովհետեւ ձեր խօսքերը լսեցի, ձեր դիտաւորութիւնը իմացայ, պատասխանեց Հասան հանդարտութեամբ :

— Ես սխալեր եմ, միմեջեց Բաշիտ ինքնիրեն խօսելու պէս, Աստուած մեզի հետ չէ եղեր, այլ ձեզի հետ... կը ներեմ քեզի, տղա՛ս : և կ'ուզեմ սր իմ գէնքերս մեռնելէս ետքը քեզի արուին...

Ասոնք Բաշիտի վերջին խօսքերը եղան : Կրկին գլուխ խոնարհեցուց և հոգեվարքի հոգնիւնները սկսան :

կէս ժամ ետքը մեռած էր :

— Ահաւասիկ Ապտիւլ Համիտի մէկ զոհն ալ , ըսաւ Սաւ-
լիհա , որ չափազանց յուզուած էր բոլոր այս անակնկալ դէպ-
քերէն :

— Եւ ո՛չ ալ վերջինը , աւելցուց իր ընկերներէն մին :

— Հիմա դառնանք մեր հեռագիրը խմբագրելու . . . :

Նորանոր լուրեր հասած էին Սելանիկէն , որոնք բաւական
մտատանջութիւն կը պատճառէին իրենց :

Նախ՝ իմաց տրուած էր թէ Շէմսի փաշայի տեղ Օսման
փաշան կը զրկուէր Մանասզըր , աւելի խիստ հրահանգնե-
րով :

Յետոյ՝ Այսրնէն Ապտիւլ Համիտի հաւատարիմ զօրա-
գունդներ ճամբայ հանուած էին ըմբոստ զինուորներուն վրայ
քալելու համար :

Այս երկրորդ լուրը շատ ծանրակշիռ կը գտնէին քօմի-
թէի անշամները :

Այդ զօրագունդերը որոնց տրամադրութիւնը յայտնի չէին՝
զիրենք կը շփոթեցնէին : Իրաւ է որ վերջին ատեններս
յեղափոխականներ , զանազան ծպտումներով , զրկուած էին
Անատօլուի զօրագունդերուն քով Սահմանադրութեան և ա-
զատութեան գաղափարները տարածելու համար , բայց դեռ
որոշ արդիւնքի մը չէին հասած , մանաւանդ որ գործելու
համար ժամանակ չէին ունեցած :

Այսպէս ուրեմն Այսրնէն եկող գունդերուն ընթացքէն
կախուած էր ամէն բան :

Յեղափոխականներուն համար կայութիւնը ներքնապէս
այնքան փայլուն չէր որքան արտաքուստ կը թուէր ըլլալ :

Մինչև հիմա զէն ի ձեռին ըմբոստացող զինուորներուն
թիւը շատ քիչ էր : Իրենց զօրութիւնն ու յաջողութիւնը այն
եղած էր որ Բուսնիի զօրագունդները մերժած էին կռուի
ու հալածել իրենց ըմբոստ ընկերները , այնպէս որ փոքրաթիւ
ապստամբները կրցած էին տիրաբար գործել :

Բայց ասոր մէջ կը սահմանափակուէր իրենց յաջողութիւնը: Բուժելիի զօրագունդերը չէին հետեւած իրենց օրինակին՝ տեսակ մը համակիր չէզոքութիւն ցոյց տուած էին իրենց հանդէպ և թոյլատրած էինոր անոնք ազատօրէն գործեն Սահմանադրութեան վերահաստատմանը համար: Արդ, հիմա որ անժանօթ զօրագունդեր կուգային ըմբոսաներու հանդէպ թշնամական տրամադրութեամբ հաւանօրէն, ի՞նչ պիտի ըլլար Բուժելիի գունդերուն բռնելիք դիրքը:

Իրենց չէզոքութենէն պիտի հրաժարէին՝ եւ պիտի գային միանալու իրենց ըմբոստ ընկերներուն, զանոնք պաշտպանելու համար բռնակալութեան դէմ, թէ պարզ հանդիսատես պիտի ըլլային մղուելիք պայքարին:

Այս երկրորդ պարագային՝ յայտնի էր որ ըմբոստ զինուորականները չպիտի կրնային դիմադրել ու շարաշար պիտի ջախջախուէին:

Այս մտահոգութիւններն էին որ այդ գիշեր կ'զբաղեցնէին Ալի պէյի ագտրակը գանուող յեղափոխականները:

Երբ Բաշիտ աղա իր վերջին շունչը փչելէ ետքը՝ վերադարձան այն սենեակը որ Նիազի պէյի ու Սալիհա հանրմի գերեզմանը պիտի ըլլար՝ եթէ պատանի Հասան ճիշդ վայրկեանին գետին չտապալէր երկու դաւադիրները, Սալիհա ըսաւ իր ընկերներուն:

— Հիմա որ անակնկալ վտանգէն, փա՛ռք Աստուծոյ, փրկուեցանք, դառնանք մեր գործին: Ձեր բացակայութեան միջոցին հեռագիր մը խմբագրելու վրայ էինք, ուղղուած մեր Սելանիկի ընկերներուն, իբրեւ պատասխան իրենց տուած վրդովեցուցիչ տեղեկութիւններուն, եթէ թոյլ կուտաք այդ հեռագրին խմբագրութիւնը լրացնենք, — արդէն գրեթէ քանի մը բառեր միայն կան աւելցուելիք, — ու ձեր հաւանութեան ենթարկենք:

Այս ըսելով իր ընկերոջ հետ մէկ կողմ քաշուեցաւ և քանի մը վայրկեան ետքը դարձաւ և իր ընկերներուն ըսաւ.

— Ահաւասիկ հեռագիրը , կը խնդրեմ որ ուշադրութեամբ ծախի ընէք ու ձեր դիտողութիւնները յայտնէք :

«Ձեր տուած տեղեկութեանց վրայ երկարօրէն խորհրդակցեցանք : Օսման փաշայ իբրեւ Շէմսիի յաջորդ , նոր ու խիստ հրամաններով Մանասթըր գալը մեզ բնաւ չի վրդովեր : Մանասթըրի քաղաքային ու զինուորական իշխանութեանց տրամադրութիւնները յայտնի են և կրնանք կատարեալ վստահութիւն ունենալ իրենց վրայ : Այսուհանդերձ միջոցներ ձեռք պիտի առնենք եկազ այդ լիազօր հրամատարը բոլորովին անգործութեան մատնելու , առանց սակայն ծայրայեղ միջոցներու դիմելու , ինչպէս եղաւ Շէմսի փաշայի մասին :»

— Ի՞նչ , միթէ զինքն ալ չենք կրնար անոր քովը զրկել նոյն ճամբով , գոչեց Սատըք պէյ , Շաֆազի նախկին խմբագիրը , որ միշտ ծայրայեղ միջոցներու կողմնակից էր :

— Անշուշտ ատիկա չատ դիւրին է ընել , պատասխանեց Սալիհա հանըմ հանդարտութեամբ , բայց մենք լաւագոյն միջոց մը գտանք զինքը անգործութեան մատնելու և նոյն իսկ իրմէ օգտուելու :

— Կրնա՞ք այդ միջոցը մեզի իմացնել , հարցուց Նուրի պէյ , քօմիթէի ամէնէն գործօն ու եռանդուն անդամներէն մին :

— Բնականաբար , միթէ մեր ընկերներէն գողանիք պահելու պէտք ունի՞նք :

— Միայն թէ ծրագիրը հարկ է մեր մէջ բացարձակապէս ծածուկ մնայ , դեռեւ տուաւ Նիազի պէյ :

— Այդ մասին կարծեմ խօսք տալու պէտք չունինք , ըսաւ Սատըք պէյ :

— Ահաւասիկ խնդիրը , շարունակեց Սալիհա հանըմ : Օսման փաշա ոտքը Մանասթըր դնելուն առջի գիշերը Նիազի պէյ իր հաւատարիմ ընկերներով պիտի երթայ իր բնակարանը պաշարէ ու զինքը գերի բռնելով՝ պիտի փոխադրէ Բէսնէ :

— Կեցցէ՛ , գոչեց Սատըք պէյ խանդավառուած , ահա-

առաջիկ հիանալի ծրագիր մը որ իրաւցնէ հարիւր անգամ աւելի կ'արժէ քան զայն զնդակահար սպաննելը :

— Եւ ասկէ զատ՝ կրնայ մեր ձեռքին մէջ իբրեւ պատանգ ծառայել, աւելցուց Նիազի պէյ :

— Ուրեմն այս կէտին մասին համաձայն էք, հարցուց Սալիհա հանըմ :

— Այո՛, այո՛, գոչեցին ամենքը միաբերան :

— Հիմա հեռագիրը կը շարունակեմ :

«Գալով Այստընէն ճամբայ ելած զօրագունդերուն, որոնք մեզի դէմ կռուելու պաշտօն ունին և որոնց ներքին տրամադրութիւնները անձանօթ են տակաւին մեզի, կ'արժէ որ ամենալուրջ միջոցներ ձեռք առնենք զանոնք մեղմութեամբ մեր կողմը շահելու համար : Առաջին վարկեանէն պէտք է եղբայրաբար ընդունիլ զիրենք և բացատրել ներկայ շարժումին իսկական նկարագիրը : Հաւանօրէն զիրենք առաջնորդող սպաները, եւ՛է արդէն մեզի գաղափարակից չեն՝ շուտով մեզի պիտի յարին, եթէ կարենանք անուշութեամբ և խելացութեամբ գործել : Այս նպատակով վաղն իսկ Սալիհա հանըմ՝ Սատըք պէյի ընկերակցութեամբ ճամբայ պիտի ելլէ Սելանիկ գալու համար : Իրենց ներկայութիւնը կը յուսանք որ օգտակար կրնայ ըլլալ :»

— Այս մասին դիտողութիւն մը ունի՞ք հարցուց Սալիհա հանըմ ընթերցումը ընդմիջելով :

— Ո՛չ, պատասխանեց Սատըք, կարծեմ ամենքս ալ համաձայն ենք :

— Անշուշտ, հաստատեցին միւսները :

— Ուրեմն հեռագրին վերջին մասն ալ կարդամ :

«Այս առտու, ընդհանուր խանդավառութեան մէջ, Սահմանադրութիւնը հռչակեցինք : Ժողովուրդին ոգեւորութիւնը աննկարագրելի է : Արագ և յանդուգն գործունէութեամբ պիտի կրնանք յաղթանակել Աստուծով :»

— Ահաւասիկ մեր խմբադրած հեռագիրը դոր անմիջապէս պիտի ուղղենք մեր Սեւանիկի ընկերներուն :

— Կարեւոր բան մը մոռցած էք յիշել, դիտել տուաւ Նուրի պէյ :

Ի՞նչ բան :

— Քիչ մը առաջուան մահափորձը :

— Այդ մասին Նիադի պէյ և ես խորհրդակցեցանք թէ լաւագոյն էր լռութիւն պահել մեր ընկերներուն մտատանջութիւն չպատճառելու համար, որովհետեւ դործը թէև զուտ անհատական հանգամանք ունի՝ բայց կրնայ հեռուէն տարրեր կերպով մեկնուիլ . . . երբոր Սեւանիկ երթանք բերանացի կը պատմենք ամէն բան : Բայց այդ մահափորձին առթիւ ուրիշ խորհուրդ մը ունիմ դոր կ'ուզեմ ձեզի յայտնել . . . :

— Խօսեցէք ուրեմն :

— Փոխանակ այդ յիշեալ մահափորձին լուրը մեր ընկերներուն հեռագրելու՝ ուղղակի Երլարզ Ապտիւլ Համիտի հեռագրենք որ անշուշտ դիւային անհամբերութեամբ մը մեր ըսպաննութեան աւետիսին կ'սպասէ :

— Ահաւասիկ գեղեցիկ գաղափար մը, գոչեց Սատրք, այո՛, իսկոյն քօմիթէին անունով պէտք է հեռագրել Երլարզ և ծանուցանել բռնաւորին վարձկան մարդասպաններուն գրկիսուն եկած փորձանքը . . . ասիկա աղուոր հարուած մը կ'ըլլայ, իրեն համար :

Եւ իսկոյն ուրիշ հեռագիր մըն ալ խմբագրուեցաւ որուն մէջ մանրամասնօրէն կը պատմուէր մահափորձին պարագաները և Բաշիտի ու Հասանի մահը :

Կարելի է երեւակայել թէ ի՞նչ դառն յուսախաբութեամբ Ապտիւլ Համիտ լսեց այս յետին փորձին վիժումը, որուն վրայ կեղբոնացուցած էր իր բոլոր յոյսը :

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Է .

Յ Ա Ղ Թ Ա Ն Ա Կ Ի Ն Ա Խ Ը Ն Դ Օ Ր Ը

Երբ Սալիհա հանրմ և Սատրք պէյ, իրենց որոշման համեմատ, Սելանիկ եկան՝ ամբողջ քաղաքը բուռն յուզումի մը մատնուած գտան :

Այտրնէն երկու զօրագունդ հասած էին արդէն և կը պատրաստուէին իսկոյն Մանասթըր մեկնելու :

Այդ զօրագունդներուն՝ մանաւանդ անոնց հրամայող սպաներուն տրամադրութիւնները անձանօթ էին, բայց իրենց վերին հրամանատարը՝ ճանչցուած էր իբրեւ Սուլթանին խիստ հաւատարիմ և երաշխատւորեալ մարդը : Ասկէ զատ՝ կ'ըսուէր թէ բոլոր զինուորները Այտրնէն մեկնելէ առաջ դրամական խոշոր պարգեւներ ստացած էին ու միեւնոյն ատեն հանդիսաւորապէս երդում ըրած էին Սուլթանին հաւատարիմ մնալու :

Պոլսէն եկած շատ մը փաթթոցաւորներ ու լրտեսներ կ'ընկերանային իրենց և կը ջանային որ սպաները յարաբերութեան չմտնեն իրենց Սելանիկի ընկերներուն հետ :

Հազիւ կառախումբէն վար իջած՝ ուր զիրենք դիմաւորելու եկած էին մէկ քանի ընկերներ, Սալիհա և Սատրք այս ո՛չ քաջալերական տեղեկութիւնները ստացան :

— Քանի մը ժամէն զօրաքունդները որոնք բացօթեայ բանակած են, ճամբայ կ'ելլեն մասնաւոր կառախումբներով, ըսաւ զիրենք դիմաւորելու եկող քաղքենի զգեստով զինուորական մը, որուն Արիֆ պէյ անունը կուտային :

— Չկրցաք գոնէ մէկ քանի սպաներու հետ տեսակցիլ ու գաղտնիփորնին իմանալ, հարցուց Սալիհա :

— Բնականաբար զիրար ողջունեցինք, բարի գալուստ բայց մեր տեսակցութիւնը ասկէ անդին չանցաւ, որովհետեւ միշտ կասկածելի անձերէ շրջապատուած էինք:

Բայց անկարելի է որ առանց զիրար հասկնալու ադ մարդիկը Մանասթըրը երթան, գոչեց Սալիհա հանըմ, սակալի բան պիտի ըլլայ եթէ ստիպուինք իրենց դէմ հանելու մեր սահմանադրան զօրքերը. նոյն իսկ եթէ յաղթանակը տանինք բարոյապէս մեծ հարուած մը պիտի ընդունինք մեր դէպ ի ազատութեան առաջին քայլերուն մէջ: Ամէն գնով պէտք է այդպիսի հաւանականութեան մը առաջքը առնել, պէտք է իրենց հետ տեսակցելու միջոցը գտնել ու կացութիւնը պարզել... գոնէ չկրցա՞ք քօմիթէին փրօփակատի տետրակները ցրուել իրենց մէջ:

— Այդ մասին կարգադրութիւն մը ըրինք, պատասխանեց Արիֆ պէյ, որովհետեւ երկաթուղիի պաշտօնեաները մեզի հետ են՝ որոշեցինք որ մեր բոլոր յեղափոխական տետրակները և յայտարարութիւնները զօրագունդը փոխադրուելու սահմանուած վակոններուն մէջ դնենք ամէն կողմ և միւսոյն ատեն տպագրուած կոչ մ'ալ ուղղենք իրենց՝ հրաւիրելով որ իրենց զէնքերը փոխանակ բռնակալութեան ի սպաս դնելու՝ Սահմանադրութեան վերահաստատմանը ծառայեցնեն:

— Ատոնք լա՛ւ, բայց շատ ուշ մնացած էք, պատասխանեց Սալիհա, ճամբայ ելլելէն ետքը՝ շատ օգուտ պէտք չէ սպասել այդ միջոցներէն, հարկ է որ բերանացի բացատրենք ամէն բան:

— Բայց երէկ իրիկուն եկան և այսօր ահա՛ կը մեկնին, ի՞նչ կրնայինք ընել. մենք կը յուսայինք որ գոնէ մէկ քանի օր պիտի մնան ու զօրանոցներու մէջ պիտի տեղաւորուին, մինչդեռ կ'երեւայ որ Երլտըղէն խիստ հրահանգ եկած է զօրագունդերը վրաններու տակ առանձնացնելու և իսկոյն զանոնք ճամբայ հանելու դէպի Մանասթըր:

— Իսկ Շէմսի փաշային յաջորդելու սահմանուած Օսման փաշան, հարցուց Սատրք պէյ: որ մինչև այն ատեն լուռ կեցած էր:

— Անիկա մասնաւոր կառախումբով երկու ժամ առաջ իր սպայակոյտով մեկնեցաւ Մանասթըր ուր պիտի սպասէ Այստընէն եկող զօրագունդներու ժամանումին:

— Եւ անշուշտ իսկոյն պիտի սկսի հալածել Րէսնէի անձնուէրներու խումբը:

— Արդէն այդ չէ՞ իր պաշտօնը...

Պահ մը Սալիհա հանրմ քիչ մը հեռացաւ խոր մտածումի մը մէջ թաղուած, մինչ իր ընկերները կը շարունակէին խօսակցիլ իրարու հետ: Արիֆ պէյ և իր ընկերները ատելութեամբ կը խօսէին: Իզմիրէն հասնող զինուորներուն վրայ և իրենց գաղափարը այն էր որ հարկ էր իսկոյն անսնց դէմ հանել Րումելիի սահմանադրական զինուորները, առանց ու ե քանակցութեան մտնելու:

— Բայց այն ատեն Համիտի սարքած խաղին մէջ պիտի իյնաք, դիտել տուայ Սատրք պէյ...

— Ինչպէ՞ս գոչեց Արիֆ պէյ:

— Եթէ կռիւ մղենք Այստընէն եկող զօրագունդներուն դէմ, ամբողջ Անատոլուի բանակը մեղի դէմ պիտի գրգռենք և այն ատեն ներքին արիւնալից պատերազմի մը տեղի պիտի տանք, որուն սոսկալի հետեւանքները կարելի չէ կշռել այժմէն և այն ատեն պէտք է մոռնալ Սահմանադրութիւնն ալ Ազատութիւնն ալ...

Սալիհա հանրմ արդէն մօտեցած էր ու լսած այս վիճաբանութիւնը:

— Սատրք իրաւունք ունի, ըսաւ վճռաբար, երբեք ատելութեան զգացում տածելու չէ այդ զինուորներուն հանդէպ, որոնք նոյն իսկ եթէ մեղի դէմ կը կռուին, անմեղ են, քանի որ անգիտակցաբար կը գործեն... պէտք է ջանանք զանոնք մեր կողմը շահելու, ուրիշ միջոց չկայ մեր դատին յաղ-

թանակը ապահովելու . իոկ եթէ երբեք պիտի ստիպուինք հետերնին կռուելու , վա՛յ մեզի , արդէն այդ վայրկեանէն Սահմանադրութիւնն ալ , ազատութիւնն ալ ջուրը ինկած են . . . :

— Ուրեմն , երթանք այժմէն իրենց անձնատուր ըլլանք , գոչեց Արիֆ պէյ դժկամակութեամբ :

— Այո՛ , այժմէն երթա՛նք իրենց , պատասխանեց Սալիհա հանըմ հանդարտութեամբ , բայց ո՛չ թէ անձնատուր ըլլալու՝ այլ իրենց հետ եղբայրակցելու համար . . .

— Բայց ի՞նչպէս կարելի է . . . իրենց ամբողջ բանակատեղին լրտեսներով պաշարուած է ասկէ դատ այդ բոլոր սպաները մօտաւորութիւն ցոյց չեն տար մեզի ու թշնամիի աչքով կը նային , ըսաւ Արիֆ պէյ :

— Երբոր զիրար հասկնանք այն ատեն իբրեւ բարեկամ ձեռք պիտի տան , յարեց Սալիհա :

— Ատոնք ամենքը աղէկ՝ բայց անկարելի խորհուրդներ են . զօրագունդները երեք ժամէն ճամբայ պիտի ելլեն . . .

— Դեռ չատ ժամանակ ունինք ուրեմն . . .

Ամենքը դարմացած Սալիհա հանըմի նայեցան որ այս խօսքերը արտասանած էր :

— Այո՛ , շարունակեց , երեք ժամուան մէջ կը յուսամ որ պիտի յաջողիմ զիրենք համոզել որ Սահմանադրութիւնը ընդունին ու փոխանակ բռնակալութեան ծառայելու՝ Հայրենիքին ու ազատութեան պաշտպան հանդիսանան . . .

— Ի՛նչ , կ'ուզէ՞ք իրենց քով երթալ ու բացէ ի բաց հետերնին բանակցիլ :

— Ինչո՞ւ չէ . . . անկեղծութիւնն ու համարձակութիւնը միշտ յաջողելու լաւագոյն ճամբան են :

— Բայց բանակատեղին չհասած պիտի ճանչցուիք և . . .

— Ծպտուած պիտի երթամ , ընդմիջեց Սալիհա հանըմ :

Յետոյ աւելի լուրջ կերպարանք մը առնելով շարունակեց .

— Ա՛յ բաւական խօսեցանք, քիչ մըն ալ գործենք, եւ քօմիթէին կողմէ յատկապէս եկած եմ Այտընի զօրագունդերուն հետ բանակցելու և զանոնք մեր դատին շահելու պաշտօնով, ուստի ինձ վստահուած գործը պիտի կատարեմ ընկերոջս Սատըքի հետ որ նոյն նպատակով եկած է հետս... Ուրեմն, սիրելի բարեկամներ, առ այժմ ցտեսութիւն. մենք պիտի երթանք պանդոկ մը ուր պէտք ունինք հագուստնիս փոխելու և յարմար ծպտում մը որոշելու...

Այս խօսքերը այնքան հանդարտ ու վճռական կերպով մը արտասանուած էին որ ո՛չ ոք դիտողութիւն մը ըրաւ:

Այտընէն եկող երկու զօրագունդերը բանակած էին կայարանէն հազիւ քսան վայրկեան հեռու դաշտի մը մէջ:

Վերը տեղի ունեցած խօսակցութենէն գրեթէ ժամ մը ետքը կառք մը կը կենար առաջին վրաններուն քով և Եւրոպացի կին մը և պարոն մը վար կ'իջնէին կառքէն: Իրենց կ'ընկերանար գլուխը ֆէս դրած տեղացի մը որ թարգման մը ըլլալ կը թուէր: Այս կառքին կը հետեւէին երկու խոշոր մուհաճիրի կառքեր որոնց մէջ ծխախոտի տուփեր լեցուած էին:

Հազիւ թէ տիկինը և պարոնը կառքէն իջած էին ու կը պատրաստուէին յառաջանալ, երբ պահակ զինուոր մը զիրենք կեցուց.

— Աւելի առաջ երթալ արգիլուած է, ըսաւ:

Ֆէս կրող տեղացին իսկոյն միջամտեց:

— Տիկինը և պարոնը Եւրոպացի են և կը փափաքին պտոյտ մը ընել բանակատեղին ու միանդամայն իրենց հետ բերած ծխախոտը բաժնել զինուորներուն, բացատրեց պահակին:

— Ես ատանկ բաներ չեմ գիտեր, պատասխանեց միւսը կոշտ կերպով. արգիլուած է աւելի առաջ երթալ...

— Ու՞ր է քու տասնապետդ...

— Հոս չէ... ինքն ալ արդէն նոյն բանը պիտի ըսէ, քանի որ պատուէրը հաղորդողը ան է:

— Բայց անքաղաքավարութիւն կ'ըլլայ այս օտարականները մերժել որոնք նուէրներով եկած են, պնդեց թարգմանը:

— Չեմ գիտեր, ինձի այսպէս պատուէր տրուած է:

— Գոնէ յիսնապետ մը կամ հարիւրապետ մը չկա՞յ այս կողմերը որուն հետ կարենանք խօսիլ, պնդեց թարգմանը:

— Արգիլուած է աւելի առաջ երթալ, հասկցա՞ր, պոռաց զինուորը, ուրիշ բան չեմ գիտեր:

Բարեբախտաբար հարիւրապետ մը, որ նոյն միջոցին հոնկէ կ'անցնէր, նշմարեց այս վիճաբանութիւնը և մօտեցաւ պահակին:

— Ի՞նչ կայ, հարցուց դաժան դէմքով մը.

Թարգմանը իր խնդիրքը բացատրեց և ցոյց տուաւ կինն ու պարոն, որոնք քիչ մը անդին կեցած էին բանակցութեան ելքին սպասելով:

— Թէեւ արգելքը բացարձակ է, ըսաւ հարիւրապետը Եւրոպացի այցելուները քննելով ու տեսնելով որ շատ շնորհքով անձեր կ'երեւային, բայց անգամ մը հազարապետին հարցնեմ, թերեւս բացառութիւն մը ընէ... դուք հոս քիչ մը սպասեցէ՛ք:

— Շնորհակալ եմ, պաաասխանեց թարգմանը:

Քանի մը վայրկեան ետքը հարիւրապետը վերադարձաւ և ըսաւ.

— Հրամմեցէ՛ք հազարապետին վրանը:

Եւ քաղաքավարութեամբ այցելուները առաջնորդեց վրաններուն մէջէն:

— Ի՞նչ ազգէ են, հարցուց հարիւրապետը՝ կամաց մը թարգմանին:

— Կարծեմ Ֆրանսացի են, գոնէ միշտ ֆրանսերէն կը խօսին:

— Նո՞ր եկած են Սելանիկ:

— Այնպէս ըլլալու է. այս առտու առաջին անգամ հանդիպեցայ իրենց պանդոկին մէջ... շատ հարուստ անձեր կ'ե-

րեւան: Երկու կառք լեցուն ծխախոտ բերին զինուորներուն բաժնելու համար:

Այսպէս խօսակցելով՝ հասած էին հազարապետին վրանը: Սպան յարգանքով մէկ կողմ քաշուեցաւ և տիկինն ու պարոնը ներս հրամցուց, թարգմանն ալ ուղեց հետեւի իրենց:

— Ո՛չ, ըսաւ հարիւրապետը, հարկ չկայ, հազարապետը չատ լաւ դիտէ ֆրանսերէն:

Երկու օտարականները սիրալիր ընդունելութիւն մը գտան բարձրաստիճան սպայէն որ զարգացեալ անձ մը ըլլալ կը թուէր:

Քառորդ ժամու չափ խօսակցելէ ետքը՝ յանկարծ տիկինը թրքերէն լեզուով ըսաւ.

— Մենք օտարականներ չենք՝ այլ ձեր եղբայրն ու քոյրը քօմիթէի անդամներ... Սալիհա հանըմ և Սատրք պէյ:

Հազարապետն ու հարիւրապետը ափ ի բերան մնացին:

— Բայց ի՞նչ ընելու եկաք այստեղ, գոչեց սպան ո՛չ այնքան բարկութեամբ որքան զարմանքով:

— Եկանք ձեզի հետ եղբայրակցելու, եկանք որպէս զի եղբայրասպան կոխի մը առաջքն առնենք, պատասխանեց Սալիհա հանըմ հանդարտ ու գրաւիչ ձայնով մը:

Յեղափոխական կնոջ անունն արդէն հասած էրկու զինուորականներուն ականջին. գիտէին թէ այդ կինը ի՞նչ անըման քաջութեամբ ու անձնուիրութեամբ ինքզինք նուիրած էր ազատագրութեան գործին և ի՞նչ հալածանքներ ու չարչարանքներ կրած էր անոր սիրոյն:

Պահ մը լռութիւն տիրեց վրանին մէջը, երկու զինուորականները խռովեալ իրարու կը նայէին, առանց իրենց բռնելիք ընթացքը կտրենալ որոշելու: Ի վերջոյ հազարապետը ըսաւ.

— Չէք գիտեր որքա՛ն նեղ դիրքի մը մէջ կը դնէք զիս ձեր այս անակնկալ այցելութեամբը... և պիտի խնդրէի որ խկոյն հեռանայիք թէ՛ ձեր և թէ՛ մեր աղէկութեանը համար:

— Ո՛չ, հոս պիտի մնանք ու պիտի խօսակցինք, ըսաւ Սալիհա, հանդիսաւոր ժամ մըն է այի ուրկէ կախուած է մեր հայրենիքի փրկութիւնը: Մեզի համար վտանգը այլեւս զոյութիւն չունի և անշուշտ ձեզի համար ալ նոյնը ըլլալու է, ուրեմն առանց երկիւղի և առանց յուզումի նստինք այստեղ ու զիրար հասկնանք:

Եւ Սալիհա սկսաւ խօսիլ, նախ Համիտեան ևուանամեայ բռնակալութեան ամբաստանութիւնն ըրաւ. յետոյ թուրք ազատականներու մարտիրոսութիւնները յիշեց. մի առ մի թըւեց բոլոր այն զինուորական թարմ ու վեհոգի ոյժերն որոնք բռնակալութեան ճիրանին տակ ջախջախուած էին: Յետոյ պատմեց յեղափոխականներու ջանքերը, ըրած զոհողութիւնները և ձեռք բերած ներկայ յաջողութիւնը:

— Ա՛յ հիմա թերեւս քանի մը օր մնացած է, եղբակացուց, յաղթանակը տանելու և հայրենիքը իր կորստեան անդենգէն փրկելու ու ահա՛ վերջին վայրկեանին եթէ դուք մեզի դէմ ելլէք, կրնայ ամէն բան խանգարուիլ և Սահմանադրութիւնը և ազատութիւնը որոնց այնքա՛ն մօտեցած ենք ի սպառ թողուիլ, իրենց հետ թողելով նաև մեր նուիրական հայրենիքը:

Սալիհա հանրմի խօսքերը խորին տպաւորութիւն ըրին երկու զինուորականներուն վրայ: Հազարապետը ուղեց կացութիւնը ճշգրիտ իմանալ: Սալիհա հանրմ և Սատըգ պէյ ամէն բան կէտ առ կէտ ներկայացուցին:

Ի վերջոյ Սատըգ պէյ ըսաւ գրպանէն թուղթ մը հանելով:

— Ահաւասիկ պաշտօնաթուղթ մը առաջին քարտուղար Թահսին փաշայի կողմէ ընդհանուր Քննիչ Հիւսէյին Հիլմի փաշայի ուղղուած, զոր քիչ մը առաջ մեր ընկերները մեզի հաղորդեցին և որ ցոյց կուտայ Երևոյրդի պալատին տազնապալի կացութիւնը...

Հազարապետը թուղթը առաւ և սկսաւ բարձրաձայն կարդալ որպէսզի իր ընկերն ալ լսէ :

Երկուրդէն 26 Յունիս թուականով քաշուած հեռագիր մըն էր :

Ահաւասիկ իր պարունակութիւնը .

«Մանասթրի կողմերը ժողովուրդին և զինուորներուն մէկ մասին կողմէ կարդ մը ապօրինի արարքներ գործուած ըլլալը կանխաւ ծանուցուած ըլլալով՝ զինուորական բարձր յանձնաժողովի անդամներէն Նորին Վսեմութիւն Միւշիւր Օսման փաշան արտասովոր հրամանատարի տիտղոսով յիշեալ անկարգութիւնները յարգարելու պաշտօնին կոչուած է :

«Նորին Վսեմութիւնը երբ Սելանիկ ժամանէ, քննիչ Հիւսէին Հիւմի և երրորդ զօրաբանակի հրամատար Իպրաիմ փաշաներուն հետ տեսակցելով ձեռք առնուելիք միջոցներուն մասին որոշումներ տրուելէ վերջ, քաղաքային գործերու համար ալ զինուորական հրամատար փաշան պէտք եղած արգելիչ միջոցներուն պիտի ձեռնարկեն և արդիւնքը ծածկագիր հեռագրով պիտի տեղեկացուի Նորին կայսերական Վեհափառութեան :

«Ամենահին առածի կարգ անցած է այն խօսքը թէ մէկ խռովարար ամբողջ բանակ մը կրնայ ապականել, Շէմսի փաշային պէս փորձ, պատուաւոր եւ խիստ հաւատարիմ անձի մը հանգէպ ի գործ դրուած մահափորձին հեղինակը, յօրինակ այլոց և ի պահպանումն օրինական տրամադրութեանց մահուան պատժին արժանացնելու համար պէտք ի գործ դրուի ինչ որ կարելի է, որովհետեւ եթէ յիշկալ ոճրագործը չի ձերբակալուի՝ պատկանեալ պաշտօնէութեան ազդեցութիւնը պիտի նուազի և չարագործները քաջալերուած այս անյաջողութենէն առիթ պիտի գտնեն աւելի եւս ընդլայնելու իրենց ոճրապարտ արարքները : Ի նկատի ունենալով այս կարեւոր պարագաները պէտք է անպատճառ ձերբակալուին ոճրագործը և իր արբանեակները :

«Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ օսմանեան իշխանութեան գոյութիւնը զինուորական կարգապահութենէ կախում ունի : Ժողովուրդին մէջ առաջ գալիք անկարգութիւն մը յայտնի է թէ զինուորական միջոցներով կը զսպուի, ուստի ամէն գնով նախ զինուորական կարգերուն մէջ օրէնքի, հաւատարմութեան և հնազանդութեան բացարձակ տիրապետումը ապահովել ջանալու է :

«Նորին կայսերական Վեհափառութեան երջանկայիշատակ նախնիքներէն Սուլթան Մահմուտը յայտնի է թէ որքա՞ն զոհողութիւններով յաջողած է հաստատել զինուորական օրէնքն ու կարգապահութիւնը և ապահովել ընդհանուր անդորրութիւնը :

«Մինչդեռ օտարները մեր զինուորներուն անօգուտ տարր մը ըլլալը և յիշեալ վայրերուն մէջ ընդհանուր ապահովութեան չգոյութիւնը փաստել կը ջանային և անընդհատ բողոքի առիթ կը փնտռէին, վերոյիշեալ շարժումները օտարներու սրտութիւնները պիտի փութան հաստատել և տեղի պիտի տան նորանոր յայտարարութիւններու և բողոքներու :

«Բաց աստի՜ կ'ըսուի թէ պետութիւնները մտադիր են Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ զինուորի տեղ ուստիկան գործածելու առաջարկ մը ներկայացնել և մինչդեռ մենք այս առաջարկը մերժելու միջոցներուն վրայ կը խորհինք, յայտնի է թէ այս պայմաններուն տակ որքա՞ն կնճռոտած է մեր կացութիւնը :

«Արդէն օտարները կը ջանան ամբողջ աշխարհի մէջ իսլամները պառակտելու, այս միեւնոյն ջանքն է որ ի գործ կը դրուի հիմա ալ այդ կողմերը և, Տէր մի արասցէ, գրաւորուի հիմա ալ այդ կողմերը և, Տէր մի արասցէ, գրաւորուի նախօրեակը կը պատրաստուի այս կերպով, Պուլկարներն ալ արդէն առիթի կ'ապասեն էտիրնէէն անդին անցնելու :

«Ինչպէս արդէն վերը յիշուած է, զինուորներուն պատկանող ամենաանշան բան մը խիսա խոշոր կ'երեւայ, ուստի

Նորին կայսերական Վեհափառութեան վերոյիշեալ խորհուրդ-
ներուն համեմատ վարուելով՝ ըստ այնմ գործունէութիւն եւ
անձնուիրութիւն եթէ ցոյց տրուի, թէ՛ բարձեալն Աստուած
թէ՛ նուիրապանց Մարգարէն զոհ եւ ուրախ պիտի թուղուք :

«Յիշեալ Օսման Ֆէվզի փաշայի ձեռներեցութեան, հա-
ւատարմութեան եւ անձնուիրութեան համաձայն այս մասին
ձեր պէտք եղած բարի ծառայութիւնները կ'սպասուին Վեհա-
փառ Սուլթանին կողմէ, եւ այւպէս կը հրամայէ ձեզ Մար-
գարէին Վեհափառ փոխանորդը :»

Այս հեռագրին ընթերցումը խորին տպաւորութիւն գոր-
ծեց երկու զսնուորականներու վրայ .

— Ուրեմն կացութիւնը այսքան տագնապալից է որ
Երլտըղի պալատը կ'ստիպուի արտասովոր միջոցներու դիմել,
հարցուց :

Սալիհա հանըմ եւ Սատըղ պէյ անգամ մըն ալ մանրա-
մասնօրէն պատմեցին ամէն բան եւ դարձեալ կոչում ըրին եր-
կու սպաներուն հայրենասիրութեան :

— Երկիւղէ առաջ եկած աղաչանք մը չէ որ կ'ընենք
ձեզի, ըսաւ Սալիհա հանըմ. մենք մեր ոյժին վրայ վստահ
ենք եւ գիտենք որ եթէ հարկ ըլլայ ամբողջ Բումելիի բանա-
կը, որ արդէն լռելեայն մեզի հետ է, գործնականապէս ալ
պիտի միանայ մեզի, բայց մենք նպատակ չունինք եղբայ-
րասպան կռիւներ ու արիւնայեղութեամբ բռնակալութիւնը
տապալելու, մենք կ'ուզենք որ բռնակալութիւնը իյնայ բո-
ւանդակ Օսմանցիներու միահամուռ կամքին առջեւ... եթէ
դուք այսօր Սահմանադրութիւնը հռչակող հայրենասէրնե-
րուն դէմ քալէք՝ վստահ եղիք որ կրկին Ազատութիւնն ու
Սահմանադրութիւնը պիտի յաղթանակին. միայն թէ այն
ատեն պանծալի յաղթութեան գերագոյն օրը ձեր անունը
անէծքով պիտի յիշուի...

Մերթ սպառնական, մերթ աղաջաւոր, մերթ փաղաքուշ
երկու յեղափոխականները իրենց խօսքը շարունակեցին՝ քա-

ջախերու ելով հազարապետին ընթացքէն որ հետզհետէ տեղի կուտոր :

— Բայց , գոչեց ի վերջոյ , մեր երկուքին հաւանութիւնը բաւական չէ , պէտք է մեր միւս սպաներն ալ համոզէք :

— Լաւ ուրեմն զիրենք հոս կոչեցէք , պատասխանեց Սալիհա ուրախութեամբ , ապահով եմ որ շատ երկար ու դժնշակ չպիտի ըլլայ մեր աշխատութիւնը :

Արդէն բաւական սպաներ ունինք որոնք Քօմիթէին կը պատկանին , դիտել տուաւ հարիւրապետը ժպտելով :

— Այդ մասին կը կասկածէի արդէն , պատասխանեց Սաւրք . անկարելի է երիտասարդ , զարգացած ու հայրենասէր ըլլալ ու Բռնակալութեան յարիլ . . . :

Քիչ մը ետքը վրանին մէջ հաւաքուած էին բոլոր բարձրաստիճան սպաներն և երկու յեղափոխականներն առանց ամենափոքր յոգնութիւն կամ ձանձրոյթ զգալու , վերսկսան իրենց փրօփականը :

Զինուորականներու տրամադրութիւնները նպաստաւոր էին արդէն և կարծես առիթի մը կ'սպասէին արտայայտուելու համար :

— «Կեցցէ՛ Սահմանադրութիւնը» թնդաց յանկարծ վրանին մէջ , բոլոր սպաներու ձայնը մէկանց :

Յեղափոխութեան եւ Այտընի զօրագունդերուն միջեւ եղբայրակցոթիւնը կատարուած էր :

Իրիկունը , ուշ ատեն , Սելանիկի մէջ լուր մը տարածուեցաւ որ սարսափ ազդեց բռնակալութեան կուսակիցներուն :

Այտընէն եկած զօրագունդերը մերժած էին կռիւի երթալ ապստամբներուն դէմ և յայտարարած էին թէ իրենք ալ Սահմանադրութիւն կը պահանջեն :

Ընդհանուր քննիչ Հիւսէյին Հիլմի փաշա իրողութիւնը կը յայտնէր իսկոյն Երլտըզի պալատը , ըսելով թէ այլևս կարելի չէր հոսանքին դիմադրել և թէ հարկ էր Սահմանադրու-

Թիւնը հռչակել, վճռական աղէտքի մը առաջքը առնելու համար :

Ապտիւլ Համիտ սոսկալի բարկութեամբ լսեց այս հեռագիրը զոր Թահսին փաշա կարդաց իրեն դողահար ձայնով մը :

Բռնաւորը յորմէհետէ որոշած էր զինու զօրութեամբ ջախջախել յեղափոխական շարժումը, այլ եւս չէր ուզեր երբեք Սահմանադրութեան անունը լսել :

— Սահմանադրութիւն հռչակել, գոչեց կատաղօրէն, այդ անիծեալ ապերախտներուն առջեւ տեղի տա՛լ . . . Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ երկու հարիւր ապստամբ ամբողջ զօրաբանակներու կը դիմադրեն . . . որովհետեւ դիտենք թէ այդ Նիազի կոչուած թշուառականին ձեռքին տակ հազիւ 200 ապստամբ զինուոր կան, ինչպէս նոյն իսկ կը յայտարարէ իր հեռագիրներուն մէջ . . . և այդ 200 հոգիին խօսքովը պէ՛տք է որ Սահմանադրութիւն հռչակենք . . . Այդ Հիլմի փաշան ցնդեր է պարզապէս և կամ ի՞նքն ալ քօմիթէին միացեր է :

— Բայց, Վեհափառ տէր, դիտել տուաւ Թահսին փաշա դողդոջուն ձայնով մը, իրա՛ւ երկու հարիւր հոգի են զէն ի ձեռին ապստամբողները, բայց ահա՛ ամիսէն աւելի է որ ո՛չ ոք կ'ուզէ իրենց դէմ քալել . . . և մեր յոյսը օր Այտընէն զրկուած զօրագուհներուն վրայ էր, այն ալ օդը կը ցնդի :

— Ի՞նչ նշանակութիւն ունի այդ, գոչեց Ապտիւլ Համիտ, անոնց դէմ չեն քալեր բայց անոնց հետ ալ միացած չեն . . .

— Եւ սակայն իրենց այս ընթացքը միթէ ըմբոստութիւն մը չէ՞ . . .

— Յետոյ տակաւին Օսման փաշայէն լուր չունինք. թերեւ անիկա պիտի յաջողի խօսք հասկցնել զինուորներուն և այդ աւազակները պատժել . . . իսկ եթէ դարձեալ չուզեն իրեն հպատակիլ, այն ամեն Պոլսէն զինուոր կը դրկենք . . . գոնէ կրնանք վստահ ըլլալ որ Պոլսոյ զօրքերը մեր հրամանը կէտ առ կէտ պիտի կատարեն :

Յայտնապէս կ'երեւար որ պալատի առաջին քարտուղարը իր վեհափառ տիրոջ կարծիքէն չէր և թէ այլևս յուսահատած էր, ինք որ ծայրայեղ ընդդիմութեան կուսակից եղած էր մինչև այն ատեն: Բայց վերջին օրերս Հիլմի փաշայէն հասած հեռագիրները հետզհետէ վրդովեցուցիչ կը դառնային և միև կողմէ պալատի գաղտնի գործակալներն ալ որոնք Սելանիկ և Մանասթըրը ղրկուած էին կացութեան մասին տեղեկութիւններ հաղորդելու համար, երբեք նպաստաւոր կամ յուսատու տեղեկութիւն մը չէին տուած:

Բայց քանի՛ կացութիւնը կը կնճռոտէր՝ այնքան Սպարիւլ Համիտի ընդդիմութիւնը կը ղօրանար. Բռնաւորը որ վայրկեան մը վհատած էր և տրամադիր կ'երեւար կարեւոր զիջողութիւններ ընելու, հիմա բոլորովին փոխած էր իր գաղափարը:

— Հեռագրէ՛, Հիլմի փաշային, հրամայեց, որ երբեք Սահմանադրութիւնը չպիտի հռչակուի որչափ ատեն որ ապստամբները զէնքերը վար չդնեն ու հպատակութիւն չյայտնեն. իրենց խնդրանքները այն ատեն միայն նկատողութեան կըրնանք առնել երբ օրինաւորութեան ճամբով մեզի ներկայացնեն... Թո՛ղ հանդարտութիւնը տիրէ, քօմիթէն քաշուի երթայ, Շէմսի փաշայի և ուրիշներու սպաննիչները իշխանութեան յանձնուին ու իրենց արժանի պատիժը կրեն, այն ատեն կրնանք նկատողութեան առնել իրենց և դիրքը և եթէ զայն համաձայն գտնենք Պետութեան շահերուն՝ գոհացում տալ անոր, բայց ներկայ վիճակին մէջ բան մը չենք կրնար ընել: Սպառնալիքի առջև տեղի չենք կրնար տալ...: Շո՛ւտ այսպէս հեռագրէ՛ Սելանիկ... միևնոյն ատեն հեռագրէ՛ նաև Մանասթըր և տեղեկութիւն ուղէ՛ Օսման փաշայի գործունէութեան մասին և ըսէ՛ իրեն որ եթէ պէտք ըլլայ՝ նոյնիսկ Երլտըղի իմ անձնապահ գունդերէս հաւատարիմ զինուորներ ղրկելու պատրաստ եմ՝ ապստամբները զսպելու և անդորրութիւնը վերահաստատելու համար...

Թահսին փաշա խոնարհելով դուրս ելաւ իր վեհափառ տիրոջ քովէն :

Սակայն երբ բռնաւորը առանձին մնաց խորին մտատանջութեան մը մէջ ինկաւ :

Իր գրգռութեանն ու բարկութեանը յաջորդած էր իրերու աւելի տրամաբանական հասկացողութիւն մը : Հիւսէյին Հիլմի փաշայի հաւատարմութեան , ուղղամտութեան և հայրենասիրութեան վրայ հաւատք ունէր և երբ նոյնինքն անիկա խորհուրդ կուտար անմիջապէս Սահմանադրութիւնը հրոչակելու , ասիկա կը նշանակէր թէ կացութիւնը բոլորովին յուսահատական դարձած էր :

Բռնաւորը քանի մը ժամ խորին մտածութեան մէջ թաղուած մնաց :

Յանկարծ գաղափար մը յղացաւ .

— Անգամ մը , մտածեց , եւրոպական Պետութիւններու կարծիքը հարցնեմ , տեսնենք անոնք ի՞նչ խորհուրդ կուտան . . . ինձ կը թուի թէ և ո՛չ մէկուն գործին կուգայ Թուրքիոյ մէջ բէժիմի փոփոխութիւնը և թերեւս ո՛չ միայն հակառակ կարծիք յայտնեն Սահմանադրութեան՝ այլ նոյն իսկ ուղեն ինծի օժանդակել այդ յեղափոխական շարժումը ջախջախելու համար . . . Այո՛ , անոնց մէջ Պետութիւններ կան որոնց գերագոյն շահը կը պահանջէ որ ես բացարձակ միապետը ըլլամ այս երկրին , հեռեւաբար այս պարագային իրենց պարտականութիւն պիտի համարէին ինծի օժանդակել իշխանութիւնս անփոխ պահելու . . . :

Ապտիւլ Համիտ այս մտածումներէն տարուած՝ իր պալատական երկրորդ քարտուղարը կանչեց և հրամայեց որ մեծ Պետութիւններուն շրջաբերական մը ուղղէ որուն մէջ բացաւրելով Ռումելիի կացութիւնը՝ խորհուրդ հարցնէ թէ հա՞րկ է տեղի տալ և Սահմանադրութիւնը հռչակել և կամ հակառակ պարագային կարելի՞ էր վստահիլ իրենց աջակցութեան վրայ :

Ապտիւլ Համիտի ուղած աջակցութիւնը ուրիշ բան մը չէր՝ այլ եւրոպական Պետութիւններու կողմը ճնշում մը Պալ-քանեան փոքր Պետութիւններու վրայ, որպէսզի անոնք Թուրքիոյ ներքին խռովութիւններէն օգուտ քաղելու՝ չփոր-ձէին յարձակում գործելու:

Բռնաւորը միտքը դրած էր այս մասին բացարձակ խոս-տում մը անելէ ետքը՝ ծայրայեղ միջոցներու դիմել ու ա-պստամբական շարժումը արիւնի մէջ խեղդել, ա՛լ աւելի չըն-դարձակուած:

Ինք բացարձակօրէն վստահ էր թէ՛ իր անձնապահ զին-ուորներուն և թէ՛ Կ. Պոլսոյ զօրագուններուն հաւատարմու-թեան վրայ և որոշած էր անոնց ձեռքով կատարել ամէն բան:

Քանի՛ կացութիւնը տագնապալից կը դառնար, Ապտիւլ Համիտի կորովը այնքա՛ն կը զօրանար աղատական շարժումին դիմադրելու մասին: Կ'զգար որ մահու և կենաց պայքար մըն էր այս իրեն համար, գերագոյն ու վերջնական պայքա-րը որ իր ճակատագիրը պիտի որոշէր:

Հազար տեսակ նորանոր սադրանքներ, դիւային հնարք-ներ, խաբերայական միջոցներ իր մտքին մէջ ծնունդ կ'առ-նէին տագնապին դիմադրելու համար:

Հազիւ թէ մեր վերը յիշած հրահանգները տուած էր իր երկու քարտուղարներուն՝ երբ նոր հնարք մը յղացաւ և իս-կոյն իր շուրջը հաւաքել տուաւ աւագանին:

— Կ'ուզեմ գահէս հրաժարիլ, յայտարարեց անոնց, յոգ-նած ու տկար եմ ու այլևս չեմ կրնար իշխանութեան այս ծանր բեռը տանիլ... միայն թէ Կ'ուզեմ հրաժարիլ ի նպաստ իմ որդւոյս Պիւրհանէտտինի, որ միակ արժանաւոր յաջորդը կրնայ ըլլալ ինծի...

Այս յանկարծական յայտարարութիւնը ափ ի բերան թո-ղուց պալատականները որ չէին գիտեր թէ ի՞նչ պէտք էր պատասխանել:

— Վեհափառ տէր, կամայ Վեիջապէս Թահսին փաշա, որ այդ դժնդակ օրերուն բացառիկ ազդեցութիւն մը կը վայելէր իր աիրոջ քով, այս միջոցիս այդպիսի արարք մը բռնորովին պիտի կնճռոտէ կացութիւնը և քաջալերէ ապստամբները . . . :

— Բայց թերեւս պատճառ մը ըլլայ որ այս կերպով հանդարտութիւնը վերահաստատուի . . . քանի որ շարժումը ինծի դէմ կ'երևայ :

— Ո՛չ, բողոքեցին մէկ քանի պալատականներ, ձեր նուիրական անձին դէմ ո՛չ ոք համարձակած է մինչև այս վայրկեան դժգոհութիւն մը յայտնել . . . :

— Այդ դժգոհութիւնը տակաւին հրապարակաւ չէ յայտնուած՝ բայց կ'զգամ որ գոյութիւն ունի, պատասխանեց բռնաւորը :

— Բայց եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը գահէն հրաժարելու աստիճան զիջուղութիւն ընելու տրամադիր է, լաւադոյն է որ Սահմանադրութիւնը հռչակէ ու յեղափոխական շարժումին վերջ մը դնէ, դիտել առաւ ծերունի փաշա մը որ մէկ քանի անգամ նախարարապետ եղած էր :

— Սահմանադրութիւն . . . եիբեք չպիտի յօժարիմ այդ բանը ընելու . . . :

— Եւ եթէ Ձեր Վեհափառութեան յաջորդը ստիպուի տեղի տալո՞ւ, հարցուց ծերունի փաշան :

— Թոյլ չպիտի տամ որ այդ բանը ընէ և ասոր համար կ'ուզեմ որ Պիւրահանէտտինը ըլլալ իմ յաջորդս :

Եւ Ապտիւլ Համիտ պարզեց իր ծրագիրը մտերիմ պալատականներուն :

Գահէն հրաժարումը պարզապէս կեղծիք մըն էր, առժամեայ կարգադրութիւն մը միայն՝ մինչև որ իր ծրագիրը գլուխ հանէր՝ այն է զինու զօրութեամբ ջախջախել յեղափոխական շարժումը ըմբոստ սպաները, ինչպէս նաև բոլոր

կասկածելիները, որոնք թէև բաց ի բաց ապստամբներուն չէին միացած, բայց անոնց համամիտ էին, հրայանի բռնել, քօմիթէն փճացնել և անդառնալիօրէն Սահմանս թուրքեան գաղափարը վերցնել մտքերու մէջէն:

Ապտիւլ Համիտ կ'ուզէր այս ամէնը իր զաւկին անունով կատարել և յետոյ վերադառնալ գահ, աւելի քան երբեք իր իշխանութիւնը զօրացուցած:

Ասով բռնաւորը կ'ուզէր ծայրայեղ միջոցներով յեղափոխութիւնը ջախջախել՝ արիւնհեղութեան պատասխանատուութիւնը ուրիշի մը վրայ բեռցնելով:

Յետոյ՝ կը յուսար որ երբ այսպէս իր առժամեայ յաջորդը իրմէ աւելի ատելի դառնար ամէնուն, ինք կրկին գահին բազմած ատեն իբրեւ փրկիչ մը պիտի ընդունուէր:

— Հիմա հասկցաք թէ ի՞նչ պայմաններու մէջ պիտի կատարուի իմ գահէս հրաժարումս, ըսաւ Ապտիւլ Համիտ խօսքը աւարտելով:

Պալատականները սակայն շատ վտանգաւոր խաղ մը համարեցին այս. մանաւանդ յաջորդութեան կարգին այս փոփոխութիւնը որ կրնար նորանոր խնդիրներու դուռ բանալ: Բայց ինք անդրդուելի մնաց և պնդեց թէ իր որոշումը պիտի գործադրէր մէկ քանի օրէն՝ երբոր եւրոպական Պետութիւններէն որոշ պատասխան մը ստանար իր տուած շրջաբերական հեռագրին,

Նոյն գիշերը Օսման Ֆէվզի փաշային Մանասթըր հասնիլը ծանուցանող հեռագիր մը կը հասնէր Երլտըզ: Շէմսի փաշային յաջորդը այնքան լաւատես էր որքան գնդակահար եղող իր նախորդը:

Բէսնէի ապստամբ փոքրիկ խումբը նոյնը կը մնար: Նորանոր դասալքութիւններ չէին եղած բանակին մէջ. թէև սպաները միշտ կը մերժէին ապստամբներուն դէմ քալել, բայց հրամատարը կը յուսար որ խոստումներով պիտի յաջողէր զանոնք ի վերջոյ համոզելու:

«Վեհափառ Սուլթանին շնորհիւ մեր պաշտօնը քիչ օրէն յաջողութեամբ աւարտելով՝ կը յուսանք արժանանալ Նորին Վեհափառութեան Բարձր գոհունակութեան», բառերով կը վերջանար հեռագիրը:

Իրականութիւնը սակայն բոլորովին տարբեր էր Մակեդոնական գաւառներուն մէջ: Շաբաթուան մը միջոցին յեղափոխական գաղափարը հսկայական յարաջդիմութիւն ըրած էր ամէն կողմ:

Սահմանադրութիւնը հեռզհեռէ կը հռչակուէր քաղաքներու և գիւղերու մէջ, Սուլթանական իշխանութիւնը իր ազդեցութիւնը կորսնցուցած էր բոլորովին և իրական կառավարութիւնը անցած էր քօմիթէին ձեռքը, որ կը տնօրինէր ամէն բան:

Կառավարական պաշտօնեաները, որոնք արդէն կ'զգային վաղուան իշխանութիւնը, աւելի փութկոտութեամբ կը հպատակէին քօմիթէի հրամաններուն՝ քան թէ կեդրոնի հրահանգներուն: Երկտրդի պալատէն տրուած բոլոր հեռագիրներու պատճէնները իսկոյն կը հաղորդուէին յեղափոխականներուն, որոնք կրցած էին ձեռք անցնել նոյնիսկ ծածկագիր հեռագիրներու բանալին:

Ժողովուրդը, գրեթէ առանց բացառութեան յարած էր յեղափոխական շարժումին, որմէ կ'սպասէր իր փրկութիւնը:

Զինուորականները կամաց կամաց իրենց չէզոքութենէն դուրս կ'ելլէին և կը սպառնային, բացէ ի բաց, Կ. Պոլսոյ վրայ քալել եթէ իրենց գոհացում չտրուէր ու Սահմանադրութիւնը պաշտօնապէս չհռչակուէր իսկոյն:

Օսման Ֆէյզի փաշային Մանասթըրը ղրկուելը ո՛չ թէ միայն երկիւղ չէր ազդած յեղափոխականներուն, այլ անոնց եռանդը աւելի գրգռած էր իրենց գործունէութիւնը արգիլելու համար:

Օսման փաշա հասկցած էր որ Բումէլիի զօրագունդերով գործ մը չպիտի կրնար տեսնել և թէ անկարելի էր անոնց վրայ յոյս դնել:

Հիմա անհամբեր կ'սպասէր հաւատարիմ զօրագունդերու գալստեան, ինչպէս խոստացուած էր իրեն:

Այո սպասումին մէջ, գիշեր մը երբ Մանասթըրի իր բնակարանին մէջ նստած՝ երկորդ ուղղուելիք հեռագիր մը խորթ թէ միևնոյն վայրկեանին սենեակին դուռը զարկին:

— Մտէ՛ք, ըսաւ լիազօր հրամատարը:

Դուռը բացուեցաւ և իր թիկնապահներէն մին երեւցաւ չփոթած դէմքով մը:

— Ի՞նչ կայ, Սիւլէյման պէյ, հարցուց փաշան այս անակնկալ երեւումէն զարմացած:

— Փաշա էֆէնաի, թոթովեց միւսը, մեր բնակարանը պաշարուած է...:

— Պաշարուած, գոչեց Օսման փաշա ոտքի ելլելով, ո՞վ կը համարձակի այդպէս բան մը ընել...

— Կարծեմ Նիազիի խումբն է որ եկած է Բէսնէէն...

— Ի՞նչ կ'ուզէ մենէ Նիազիի խումբը...

Այս խօսքերը արտասանելով հանդերձ՝ Օսման փաշայի դէմքը մթագնեցաւ: Շէմսի փաշային յիշատակը տակաւին չատ թարմ էր և նախազգացում մը կ'ըսէր իրեն թէ փորձանք մը կը պատրաստուէր իր գլխուն:

Իսկոյն պատուհանը վազեց որ փողոցին վրայ կը նայէր: Տանը ամէն կողմը ձիաւոր ու գինեալ մարդիկ պաշարած էին...:

Օսման փաշա, որ քաջասիրտ զինուորական մըն էր, անմիջապէս պատուհանը վեր առաւ և գլուխը դուրս երկարելով գոչեց.

— Ի՞նչ կ'ուզէք գիշերուան այս ժամուս:

— Կը փափաքինք փաշա էֆէնաին տեսնել, ըսաւ ձիաւոր մը գլուխը վեր առնելով:

— Ո՞վ ես դուն...:

— Քօլ Աղասի Նիազի, պատասխանեց ձայնը:

— Ի՞նչ է ձեր նպատակը, հարցուց հրամատարը, որ իր պաղարիւնութիւնը բնաւ կորսնցուցած չէր:

— Բանակցիլ Նորին Վսեմութեան հետ և եթէ կարելի է անօգուտ արիւնհեղութեան մը առաջքը առնել, պատասխանեց նոյն ձայնը:

— Բայց ատոր համար ո՛չ այս ժամը յարմար է և ոչ ալ տունը պաշարելու հարկ կայ:

— Դժբախտաբար մեզի համար յարմարագոյն ժամը այս է:

— Հաւ ուրեմն Օսման փաշան ե՛ս եմ, ըսաւ հրամատարը խրոխտ կերպարանքով մը:

Ձիաւորը յարգանքով զինուորական բարեւ մը տուաւ և պատասխանեց.

— Ձեր Վսեմութիւնը եթէ կը բարեհաճի թո՛ղ հրաման ընէ որ դուռը բացուի, որպէս զի հանդարտօրէն կարենանք մեր այցելութեան պատճառը բացատրել:

— Հա՛ւ դուռը բանալ կուտամ, բայց պայմանաւ որ դուք միայն ներս մտնէք, ըսաւ փաշան:

— Կը խոստանամ առանձին մտնել՝ վստահելով ձեր վրայ:

— Եւ ես կ'երդնում որ ձեր մազին թելին իսկ դպչող չպիտի ըլլայ:

Յետոյ Օսման փաշա դարձաւ թիկնապահին որ ետեւը կեցած էր և ըսաւ.

— Դուռը բանալ տո՛ւր և հոս առաջնորդէ Նիազի պէյը:

Վայրկեան մը ետքը Րէսնէի ըմբոստ զօրագունդի յեղափոխական պետը կը մտնէր համատար փաշային սենեակը:

— Փաշա էֆէնտի, ըսաւ ներս մտնելով ու ակնածանքով բարեւելով, իբրեւ բարեկէամ կուգանք ձեզի մօտ:

— Եւ ես ալ իբրեւ բարեկամ ձեզ կ'ընդունիմ:

— Կուգանք ձեզի խնդիրք մը մատուցանելու և կը յուսանք որ չպիտի մերժէք, որովհետեւ այդ մերժումը թէ՛ ձեզի և թէ՛ մեզի համար ծանր հետեւանքներ կրնան ունենալ:

թեամբ դիմադրելու և Սահմանադրութեան դործադրութիւնը պահանջելու :

Ի վերջոյ Նիադի պէյ վճռաբար յայտնեց որ եթէ փաշան մերժէր յօժար կամքով իրենց հետեւելու, իր մարդիկը որոշած էին տանիլ զինքը :

— Եւ ես չեմ կարող իրենց որոշումէն զիրենք հրաժարեցնել, յայտարարեց :

Օսման փաշա զգաց իր կացութեան դժնդակութիւնը :

Գրեթէ ժամէ մը ի վեր իր բնակարանը զինեալ խուճերու կողմէ պաշարուած էր և ո՛չ մէկ կողմէ օգնութիւն կը հասնէր . . . : Այս պարագան ցոյց կուտար թէ ամէն ընդդիմութիւն աւելորդ էր և ուրիշ բանի չպիտի ծառայէր այլ ըմբռաներու կողմէ արտայայտուած քիչ շատ բարեացակամութիւնն ու ակնածանքը, հակառակութեան փոխել անօգուտ տեղը :

— Ուրեմն զիս դերի՞ պիտի տանիք, ըսաւ վհատած :

— Մէկ քանի օրուան համար, պատասխանեց Նիադի թեթեւ մը խնդալով :

— Լա՛ւ, թո՛ղ այսպէս ըլլայ, քանի որ ուրիշ ճար չի կայ . . . :

Եւ գլխիկոր հետեւեցաւ յեղափոխական պետին :

Մասնաւոր ձի մը, լաւագոյնը զոր ունէին, յատկացուցին լիազօր հրամատարին և ապստամբ խուճերը ճամբայ ելաւ ու քիչ յետոյ անյայտ եղաւ մութին մէջ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ.

ՍՍ. ՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ՀՌՋԱԿՈՒԻ

Ռուսները բանակներուն լիազօր հրամատար Օսման փաշայի առեւանգումը Նիսի պէյի ձեռքով. — որովհետեւ ճշմարիտ առեւանգում մըն էր կատարուած դործողութիւնը, — դղրդեց ամբողջ Մանասթըրն ու Սելանիկը և անոնք որ տակաւին ծածկաբար յոյս ունէին Ապտիւլ Համիտի աստղին վրայ ու ապստամբական շարժումին ջախջախմանը կ'սպասէին, ա'լ բոլորովին յուսակտուր եղան:

Իսկ Սահմանադրականները, բնականաբար, խանդավառութեամբ ողջունեցին անձնուէր հերոսին՝ Նիսիի՝ այս նոր շահատակութիւնը:

Հիմա երկու անուն միայն կը լսուէր ամէնուն շուրթներէն, Նիսի և Էնվեր:

Էնվեր պէյ, զարգացած ու կարող բարձրաստիճան զինուորական մը, ինքն ալ վերջապէս իր կրաւորական դիրքէն ելլելով, օրերէ ի վեր, զէն ի ձեռին՝ պարզած էր ապստամբական դրօշը համիտեան բռնակալութեան դէմ:

Երկու յանդուգն հայրենասէրներուն օրինակը կ'սկէր ճարակիլ բանակին մէջ ու ամէն օրդասալքութիւններ կը լսուէին սպաներ, իրենց զինուորներուն հետ, հրացան ու ռազմամթերք առած, կ'երթային միանալ ըմբոստներուն, իսկ մնացողներն ալ բացէ ի բաց չէին վարաներ իրենց համակրանքը յայտնելու մեկնողներուն:

Համիտեան ընթիմին վրայ ամէնէն աւելի պինդ հաւատք ունեցողներն անգամ ա'լ վհատած էին: Միայն Երլտըղի պալատն էր որ անդրդուելի կը մնար, մաւաւանդ Ապտիւլ Համիտ որ հակառակ ամէն երեւոյթներուն, յուսախաբութեանց,

ձախողութեանց, տակաւին իր յոյսը չէր կորսնցուցած անա-
կնկալ յաջողութեան մը կ'սպասէր ժամէ ժամ:

Օտար Պետութեանց եղած դիմումը բացասական ար-
դիւնք տուած էր: Բարեկամ կարծուած Պետութիւնները
բացարձակապէս իրենց չէզոքութիւնը յայտարարած էին՝ ը-
սելով թէ չէին ուզեր Թուրքիոյ ներքին գործերուն խառնուիլ:
Իսկ մէկ քանի ազատական Պետութիւններ բարեկամաբար
խորհուրդ կուտային Սահմանադրութիւնը հռչակել և վերջ
տալ ներքին անիշխանութեան:

Երբ Իզզէթ փաշա այս պատասխանները հաղորդեց իր
Վեհափառ տիրոջ՝ Սուլթան Համիտ բարկութեամբ ճամբեց
զինքը առանց ու է խօսակցութեան մտնելու հետը:

— Ամենքն ալ կը կարծեն թէ զօրութիւնս արդէն ջախ-
ջախուած է և անոր համեմատ երես կը դարձնեն ինչ և կամ
խրատներ տալու կ'ելլեն, մտածեց ինքնիրեն, բայց ես իրենց
ցոյց պիտի տամ որ տակաւին կենդանի ու կանգուն եմ...

Իր սեւեռուն գաղափարն էր այժմ Պոլսոյ հաւատարիմ
զօրադունդերը ղրկել Մանասթըր և անոնց ձեռքով զսպել
ապստամբական շարժումը:

Իսկոյն լուր ղրկեց պատերազմական նախարարին ու զայն
Երլտըզ կանչել տուաւ, ուր երկու ժամի չափ միասին խոր-
հրդակցեցան:

Որոշուեցաւ որ նախ և առաջ հինգ հազար զինուոր պի-
տի ղրկուէին՝ որոնց պիտի հետեւէին ուրիշ հինգ հազար զին-
ուոր եւս. միւս կողմէ իսկոյն հեռագիր պիտի ուղղուէր Օս-
ման փաշայի, որպէս զի Ռումէլի զօրագունդներէն 10-15
հոգի ուրիշ տեղեր փոխադրել տայ, զանոնք հեռացնելու հա-
մար ապստամբական կեդրոններէ:

Բոլոր այս որոշումները ափ յափոյ տրուած, հաղորդուե-
ցան պալատան Ա. քարտուղար Թահսին փաշայի, որպէս զի
հեռագրէ Օսման փաշային և անմիջապէս պատասխան պա-
հանջէ:

Տենդային յուզումի մէջ էր ծերունի բռնաւորը, գերա-
վճռական կերպով կատարել:

Իր պալատականները ամենքն ալ նոյն յուզումին մատ-
մը մէջ էր:

Միեւնոյն ատեն Ապտիւլ Համիտ իր շուրջը հաւաքած էր
նախարարներն ու բոլոր աւագանին, որոնց ատեն ատեն խոր-
հուրդ կը հարցնէր առանց երբեք իրենց տուած խորհուրդին
հետեւելու:

Պատերազմական նախարարը անմիջապէս մեկնած էր
Երլտըզէն հինգ հազար հոգինոց առաջին արշաւախումբը
ճամբայ հանելու համար: Այս խումբը պիտի երթար հոն, ուր
յարմարագոյն անոնէր Օսման փաշա, որուն վրայ կեդրոնա-
ցած էր այդ միջոցին Ապտիւլ Համիտի ամբողջ յոյսը: Ասոր
համար վայրկեանէ վայրկեան կը սպասէին իր հեռագրին:

Գիշերը բաւական յառաջացած էր երբ Թահսին փաշա,
բոլորովին այլայլած դէմքով մը, մտաւ այն սրահը ուր Ապ-
տիւլ Համիտ իր աւագանիին հետ կը խորհրդակցէր:

— Հեռագիր մը Վեհափառ տէր, թոթովեց Թահսին փա-
շա յուզուած շեշտով մը:

— Ուսկի՞ց կուգայ:

— Մանասթըրէն, Վեհափառ տէր:

— Օսման փաշայէ՞ն, շուտ կարդա՛ ուրեմն:

— Ո՛չ, Վեհափառ տէր, Օսման փաշա ա՛լ Մանասթըր
չի գտնուիր եղեր, կմկմաց պալատականը, որ չէր համարձա-
կեր ճշմարտութիւնը իսկոյն յայտնել:

— Ո՛ւր գացեր է, ի՞նչ ըսել կ'ուզես, շո՛ւտ խօսէ,

գոչեց Ապտիւլ Համիտ անտարբերութեամբ:

— Օսման փաշան գերի բռնուած ու Րէսնէ տարուած է
Նիսի պէյի ձեռքով, ըսաւ վերջապէս Թահսին փաշա:

Այս բօթը շանթի մը պէս պայթեցաւ ամէնուն գլխուն,
Այս բօթը շանթի մը պէս պայթեցաւ ամէնուն գլխուն,

ո՛չ ոք կրցաւ խօսք մը արտաբերել, հարցում մը ընել, բացատրութիւն մը ուղել:

Ապտիւլ Համիտ ինքն ալ ապուշ ապուշ իր քարտուղարին երեսը նայեցաւ, կարծես չկրնալով հասկնալ անոր ըսածները:

— Գերի՛, գերի՞ բռնուած, կը մռլտար ինքնիրեն, Նիազիի ձեռքով... ուրեմն ա՛լ ամէն բան լմեցած է, ա՛լ ու է յոյս չէ մնացած:

Յետոյ վհատած կերպարանքով մը իր շուրջը գտնուողներուն դարձաւ և ըսաւ.

— Ի՞նչ պիտի ընենք այժմ...

Փոխանակ ուղղակի այս հարցումին պատասխանելու, պալատական մը քարտուղարին դարձաւ և հարցուց.

— Արդեօք հեռագրին մէջ ուրիշ մանրամասնութիւն մը չկա՞յ:

— Ո՛չ, Մանասթրի գինուորական իշխանութեան կողմէ եկած հեռագիր մըն է որ պարզապէս եղելութիւնը կը հաղորդէ մէկ քանի բառով՝ առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու:

— Ինչ որ կը յայտնէ թէ գինուորական իշխանութիւնն ալ իր կողմէ ու է ճիգ մը չէ ըրած այդ գործողութիւնը արգիլելու համար, դիտել տուաւ պալատականը:

— Եւ թերեւ համամիտ գտնուած է, ըսաւ ուրիշ մը:

— Ատիկա յայտնի բան է, սրովհետեւ առանց գինուորական իշխանութեան մեղսակցութեանը՝ անկարելի էր որ Նիազի և իր փոքրիկ խումբը այդպիսի յանդուգն գործ մը կարենային յաջողցնել:

Եւ պալատականները սկսան այսպէս խօսակցութեան մը որ բաւական երկար տևեց:

Նոյն միջոցին Ապտիւլ Համիտ խորին մտածութեան մը մէջ թաղուած, բնաւ չէր մասնակցեր խօսակցութեան ու հագիւ կը հետևէր անոր:

Հետզհետէ սակայն նորանոր հեռագիրներ կը հասնէին Մակեդոնիոյ ամէն կողմերէն, որոնց ամենքն ալ, գրեթէ սպառնական ոճով մը, Սահմանադրութեան հռչակումը կը պահանջէին անմիջապէս: Այս հեռագիրներուն շատերը ստորագրուած էին բարձրաստիճան սպաներու կողմէ, որոնք կը խօսէին յանուն իրենց հրամանին տակ գտնուող զինուորներուն:

Ամէն մէկ նոր հեռագիր նոր վհատութիւն մը կը բերէր Ապարիւ Համիտի վրայ որ օրերէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով՝ կ'զգար իր ամբողջ կորովին սպառումը:

Ահաւասիկ մէկ քանի նմոյշներ այն տազնապալից հեռագիրներուն որոնք Յուլիս 10ի պատմական գիշերը տեղացին պալատ:

Մանասթըրի կուսակալ Հըֆղի փաշա կը հեռագրէր.

«Այս գիշեր դեր-հազարապետ էյուզա և Նիազի պէյերը իրենց հրամանին ներքե գտնուող ժողովուրդէն ու զինուորներէն բաղկացած երկու հազարի չափ զինեալ ուժով մը Մանասթըր հասան և թէ՛ նուաստիս և թէ՛ կարգ մը երեւելիներու բնակարանները շղթայի տակ առին:

«Ժամը վեցուկէսին ութ հարիւր հոգի պաշարեցին Միւշիւր Օսման փաշայի բնակարանը, զինաթափ ըրին անոր պաշտպան գունդը և զինքը առին ու տարին: Մանասթըրի համակ զինուորական ուժը և ժողովուրդը, երեք հազար հինգհարիւր հոգի անոնց միացան:»

Ուրիշ հեռագիր մը կ'ըսէր.

«Կը խնդրենք որ Նորին կայսերական Վեհափառութեան հպատակներուն պարգեւած սահմանադրական օրէնքը գործադրութեան դրուի և մեր հաւատարմական զգացումները զօրանան: Եթէ մինչև կիրակի օր չհրամայէք երեսփոխանական ժողովին բացումը՝ Ձեր կայսերական կամքին հակառակ բաներ տեղի պիտի ունենան:

«Այս մասին Մանասթըր գտնուող քաղաքային պաշտօն-

եաները, զինուորական իշխանութիւնը, իւլէմաները և շէյ-
խերը, վերջապէս մեծ ու պզտիկ, առանց կրօնի ու ցեղի
խտրութեան, երդում ըրած են յանուն Ամենակալին» :

«ԻԹԹԻՀԱՏ ՈՒ ԹԵՐԱԳԳԸՅԻ ՄԱՆԱՍԹԸՐԻ ԿԵԴՐՈՆ»

Այդ հեռագիրներուն մէջ մանաւանդ հատ մը բոլորովին
ընկճեց Ապտիւլ Համիտն ու իր բոլոր պալատականները : Ասի-
կա Հիւսէյին Հիլմի փաշայի հեռագիրն էր :

«Սահմանադրութեան անմիջապէս հռչակումը միայն կըր-
նայ փրկել պետութիւնը, կը գրէր, հակառակ պարագային
Ռումէլի բոլոր զօրաբանակները, միահամուռ և զինու զօ-
րութեամբ պիտի պահանջեն ո՛չ թէ միայն Սահմանադրու-
թիւնը, այլ և արդի Վեհապետին գահընկեցութիւնը :»

Մինչև հիմա Ռումէլի նահանգներուն ընդհանուր քննիչը
Երբեք այս ոճով բան մը հեռագրած չէր : Երբեք կացութիւնը
այս աստիճան յուսահատական ցոյց չէր տուած :

Երբ Թահսին փաշա այս քօթաբեր հեռագիրը հաղորդեց,
ամէնուն դէմքը մռայլեցաւ ու Սահմանադրութեան վերա-
հաստատման ամենէն աւելի հակառակ եղող պալատականները
յանկարծ տեղի տուին և յայտարարեցին թէ ա՛լ դիմադրել
կարելի չէր :

— Վաղն առտու իսկ Սահմանադրութեան վերահաստա-
տութիւնը պէտք է ծանուցուի, պաշտօնապէս, թերթերուն
մէջ, լճուեց առաջին քարտուղարը :

— Դուք ալ նոյն կարծիքը ունիք, հարցուց Ապտիւլ
Համիտ շուրջիներուն դառնալով :

— Այո՛, Վեհափառ Տէր, կմկմացին ամենքն ալ :

— Լաւ ուրեմն Սահմանադրութիւնը որ արդէն ջնջուած
չէ՝ ու միայն դադրած է, կրկին գործադրելու հրաման
կուսամ, ըսաւ բռնաւորը ծանր ու հանդարտ ձայնով մը :

Յետոյ, հրամայեց որ իսկոյն առտուան թերթերուն մէջ
ծանուցուի լուրը և միանգամայն անմիջապէս հեռագրուի Սե-

լանիկ, Մանասթըր, Իւսկիւպ, թէ՛ քաղաքային և թէ՛ զին-
ուորական իշխանութիւններուն:

Հետեւեալ առաւ, Յուլիա 10, ուրբաթ, 4, Պոլսոյ ժո-
ղովուրդը, որ ընա՛ւ անցած դարձածներէն, ապշութեամբ
կարդաց փոքրիկ պաշտօնական զեկուցում մը որով կը ծա-
նուցուէր Սահմանադրութեան վերահաստատումը և երեսփո-
խանական Ժողովի ընտրութեան հրահանգ տրուիլը:

Այս տարօրինակ լուրը ամէն կողմ թերահաւատութեամբ
ընդունուեցաւ և շատեր նոյն իսկ վախցան անոր մասին կար-
ծիք փոխանակել իրարու հետ:

— Համիտի մէկ նոր խաղը ըլլալու է այս, կ'ըսէին մտովի
և սարսափով կը սպասէին այդ խաղին հետեւանքներուն:

Ինքզինքնին խորամանկ կարծողները նոյն իսկ այդ խա-
ղին մեկնութիւնն ալ կուտային:

— Համիտ դիտմամբ այս լուրը մէջտեղ հանեց, կը բա-
ցատրէին, որպէս զի տեանէ թէ որո՞նք ուրախութեամբ պիտի
ոգջունեն Սահմանադրութիւնը ու այսպէս ինքզինքնին իբրեւ
ազատական պիտի մատնեն:

Ու կը ջանային՝ փոխանակ ուրախանալու՝ տխուր դէմ-
քեր առնել, որպէսզի խաղի չգային:

Մինչ Պոլսեցիները, այդպէս շուարած, ինչ ընթացք բռ-
նելնին չէին գիտեր, Սելանիկի մէջ Սահմանադրութեան հըռ-
չակումը անօրինակ խանդավառութեամբ կը տօնուէր:

Ուրբաթ առաւ արդէն լուրը տարածուած էր ամէն
կողմ և բոլոր տուները յանկարծ դրօշազարդուած էին: Քա-
ղաքը ամբողջ ոգեւորութեան մէջ էր ու յաղթական ցնծու-
թիւն մը կը ափրէր ամէն կողմ:

Սաաքք պէյ, Սահմանադրութեան պաշտօնական հռչա-
կումին լուրը առածին պէս իսկոյն վազեց Սալիհա հանըմի
քով որ քաղքին ծայրը առանձնացած փոքրիկ տան մը մէջ
կը բնակէր Սելանիկ հասնելէն ի վեր:

— Յաղթութիւն , գոչեց , ներս մանելով ու խանդավառութեամբ Սալիհայի ձեռքը համբուրելով :

— Ի՞նչ կայ , հարցուց յեղափոխականունին իր սովորական հանդարտութեամբ՝ թեթեւ մը ժպտելով :

— Սուլթանը պաշտօնապէս Սահմանադրութիւնը հռչակած է . . .

— Այդ է ամբողջ եղածը , պատասխանեց միւսը , ի՞նչ կարեւորութիւն ունի ատիկա , քանի որ մենք արդէն չարաթէ մը ի վեր այստեղ հռչակած ենք Սահմանադրութիւնը՝ առանց Սուլթանական հաճութեան սպասելու . . .

— Բայց , կամեաց երիտասարդը , միթէ տարիներէ ի վեր մեր մղած պայքարը ասոր համար չէ՞ր :

— Ո՛չ , պատասխանեց Սալիհա վճռաբար , մեր մղած պայքարը , մեր զոհողութիւնները Սուլթանական Իրատէ մը ձեռք բերելու համար չէր , այլ ազատութիւնը ունենալու և զայն վայելելու համար . . .

— Բայց Սահմանադրութիւնը իր հետ պիտի բերէ այդ ազատութիւնը :

— Միթէ Ապաիւլ Համիտ պիտի գործադրէ Սահմանադրութիւնը :

— Բնականաբար , պատասխանեց Սատրք պէյ , որ նեղացած երեւոյթ մը ունէր տեսնելով Սալիհա հանրմի անտարբեր կերպարանքը . իբրեւ Վեհապետ Սահմանադրական Պետութեան մը իր պարտականութիւնն ու իրաւունքն է Սահմանադրութիւնը գործադրել . . . :

— Այդ պարագային՝ տակաւին շատ կանուխ է ուրախանալու և յաղթութիւն գոչելու համար . . .

— Ինչպէս տակաւին կը կասկածիս՝ Ապաիւլ Համիտի անկեղծութեան վրայ . . . :

— Իսկ դուն արդէն կը հաւատաս առոր , ըսաւ Սալիհա ժպտելով :

Երիտասարդը, որուն խանդավառութիւնը արդէն անցած էր, պահ մը լռեց, յետոյ ըսաւ.

— Ուրեմն կ'ենթադրես որ այս եղածը բնաւ կարեւորութիւն չունի և թէ հարկ է պայքարը շարունակել... :

— Սահմանադրութիւնը այն ատեն իրական կ'ըլլայ երբ որ բռնաւորին ձեռքէն առնուի և ո՛չ թէ անոր կողմէ շնորհուի :

— Սակայն կարծեմ այս պարագային՝ ո՛չ թէ Ապտիւլ Համիտ Սահմանադրութիւնը շնորհեց՝ այլ բռնի ստիպուեցաւ տալ...

— Կը կարծե՞ս, հարցուց Սալիհա, երիտասարդին աչքերուն մէջ նայելով :

— Անշո՛ւշտ, գոչեց միւսը անհամբերութենէն սրտմտած, միթէ ասոր տարակո՞յս կայ. եթէ չստիպուէր. եթէ չվախահար, միթէ տեղի պիտի տա՞ր Ապտիւլ Համիտ...

— Եւ ուրկէ՞ վախեցաւ. հարցուց Սալիհա միշտ իր հանդարտ շեշտովը :

— Բանակին ըմբոստութենէն.

— Բայց բանակը երբեք չըմբոստացաւ, միայն մէկ քահնի հարիւր հոգի ըմբոստացան :

— Ճիշդ է, բայց Ապտիւլ Համիտ կարծեց որ եթէ դիմադրէր, ամբողջ զօրաբանակները ոտքի պիտի ելլէին :

— Այսինքն մենք իրեն այդպէս հաւաացուցինք մեր հեռագիրներովը :

— Ինչ որ ճշմարտութիւն էր կարծեմ...

— Ինչ որ սակայն փորձով չենք գիտեր... վստահ ես որ եթէ Սահմանադրութիւնը չհռչակուէր, ամբողջ զօրաբանակները Նիազի և Էնվեր պէյերու և իրենց ընկերներուն օրինակին պիտի հետեւէին :

— Բացարձակապէս վստահ չեմ, բայց այդպէս կ'ենթադրեմ, պատասխանեց երիտասարդը զարմացած Սալիհայի այս խօսքերէն զորս շատ անհարկի կը գտնէր այդ միջոցին : Խըն-

դիրը այն է որ կրցանք այդ վախը ներշնչել Ապտիւլ Համիտի
և մեր նպատակին հասնիլ անոր ձեռքէն Սահմանադրութիւնը
կորդելով, ա՛լ ի՛նչ փոյթ թէ այդ վախը հիմնաւո՞ր էր թէ
անհիմն. եթէ անհիմն էր, ա՛լ աւելի պէտք է ուրախ ըլլանք
մեր յաղթանակին վրայ...

— Ճիշտ այդ մասին համաձայն չեմ քեզի հետ, պատաս-
խանեց Սալիհա հանըմ. մեր յաջողութիւնը կասկածելի է՝ ու
րովհետեւ անոր հիմը խախուտ է: Ապտիւլ Համիտը խաղի բե-
րինք՝ ու Սահմանադրութիւնը կորզեցինք, արդ, խաղով առ-
նուած Սահմանադրութիւն մը որ և է արժէք չունի...:

— Բայց, գոչեց Սատըք, մեր յաղթանակը այդ խախուտ
հիմը պիտի կրնայ շուտով ամրապնդել, միայն թէ հաւատք
ունենանք մեր կարողութեան վրայ:

— Իցի՛ւ թէ քու ըսածիդ պէս ըլլայ:

— Ամէն պարագային մէջ պատրաստուէ Պոլիս դառ-
նալու:

— Երբեք, գոչեց Սալիհա վճռաբար:

— Ինչպէ՛ս, երբ ձեր բոլոր ընկերները կը պատրաստուին
վերադառնալու և իրենց յաղթանակին պտուղը վայելելու,
միթէ կարելի՞ բան է որ դուն հեռուն մնաս:

— Եւ պիտի վերադառնամ Պոլիս երբ ճշմարտապէս ա-
զատութիւնը ունենանք...:

Սատըք շատ լաւ կը ճանչնար իր յեղափոխական ընկե-
րուհին. գիտէր թէ Սալիհա երբ միտքը բան մը դնէր ա՛լ կա-
րելի չէր դայն փոխել տալ, ուստի տխրութեամբ գլուխը օրո-
րեց ու մեկնեցաւ:

Այս տեսակցութիւնը խանդավառ երիտասարդին եռանդը
մարեր էր, բայց երբ ինքզինք փողոցը գտաւ, երբ հոն տի-
րող անսովոր ոգևորութեան խառնուեցաւ կրկին սիրտ առաւ:

— Հիմա երթանք մեր ընկերները գտնենք, վճռեց ինք-
նին ու իջաւ քարափն ուր վստահ էր բարեկամներու հանդի-
պելու:

Առաջին ծանօթն որ տեսաւ Պառոնուհին էր :

Երիտասարդն երբեք չէր սպասեր այս հանդիպումին , որովհետեւ կը կարծէր թէ Պառոնուհին Ազիզ պէյի հետ Սկիւպի կողմերը կը գտնուէր :

Մանկամարդ գեղուհին ընկճուած երեւոյթ մ'ունէր : Սատրք փութաց զինքը դիմաւորելու :

— Դո՛ւք հո՞ս , գոչեց , ե՞րբ եկաք . . .

— Ժամ մը առաջ . . .

— Իսկ Ազի՞զ պէյ . . . միասին է արդեօք .

— Չէ՛ , պատասխանեց չոր կերպով :

— Ուրեմն առանձին եկաք . . .

— Այո՛ և այսօր իսկ կ'ուզեմ մեկնիլ . . .

— Անշուշտ Պոլիս երթալու համար :

— Ո՛չ , Եւրոպա պիտի վեռադառնամ :

— Բայց շոգենաւ չկայ , պէտք է երկու երեք օր ուսուէք :

— Երկու երեք օ՛ր , գոչեց գեղանի բախտախնդիրը յուզուած , անկարելի բան է . . .

Սատրք տեսաւ որ մանկամարդ կինը խօսած միջոցին կը դողդղար յուզումէն :

Զգաց որ խորհրդաւոր բան մը տեղի ունեցած է :

— Տիկին ըսաւ , տարօրինակ վիճակի մը մէջ կը տեսնեմ ձեզ , ի՞նչ ունիք :

— Վսաա՞հ էք որ երկու երեք օրէն առաջ շոգենաւ չի կայ , հարցունց Պառոնուհին առանց երիտասարդին խօսքերուն պատասխանելու :

— Այո՛ , ըսաւ Սատրք , այս առտու շոգենաւային գործակալութիւններուն , հանդիպեցայ Պոլսոյ համար շոգենաւ հարցնելու և միևնոյն ատեն տեղեկացայ որ Եւրոպայի համար այս օրերս շոգենաւ չկայ . . . Բայց տիկին ինչո՞ւ չէք ուզեր քանի մը օր սպասել :

— Անկարելի է մրմնջեց Պառոնուհին :

— Յայտնեցէ՛ք ինձ ճշմարտութիւնը , ձեր այս գողգոռած վիճակը զիս չափազանց կը տագնապեցնէ , պնդեց Սատրք :

— Լա՛ւ , պատասխանեց Պառոնուհին , առանձին տեղ մը երթանք ու ամէն բան պիտի պատմեմ :

Երկուքը միասին ուղղուեցան ճաշարան մը որ առաւուան այդ ժամուն բոլորովին դատարկ էր :

Հոն երբ սեղանի մը քով տեղաւորուեցան , Պառոնուհին ըսաւ յանկարծ երիտասարդին :

— Կ'ընդունի՞ք որ ձեր ազատարարը եղած եմ ու ձեզ փրկած Երլտրդի գնտանէն :

— Միթէ կարելի՞ է ուրանալ այդ բանը տիկին , ըսաւ երիտասարդը զարմացած նայելով գեղանի տիկնոջ :

— Եւ ասոր համար երախտագէտ էք ինծի :

— Յաւիտեան երախտագէտ պիտի մնամ :

— Կ'ուզէ՞ք իմ այս ծառայութիւնս փոխարինել :

— Ձեր ըրածը այնքան մեծ բան մ'էր որ կեանքիս մէջ երբեք չպիտի կրնամ փոխարինել , թէեւ միակ բաղձանքս ըլլայ ատիկա :

— Լաւ ուրեմն , կը սխալիք և ո՛չ թէ միայն կրնաք լիովն փոխարինել , այլ նոյն իսկ զիս երախտապարտ թողուլ :

— Եւ ի՞նչ պէտք է ընել ասոր համար , գոչեց երիտասարդը որ տակաւին բան մը չէր հասկեցած գեղանի Պառոնուհին խորհրդաւոր ձեւերէն :

— Զիս այս տեղէն փախցնել անմիջապէս , պատասխանեց միւսը , ձայնը ցածցնելով :

— Փախցնել , ինչո՞ւ համար . . .

— Որովհետեւ կեանքս վտանքի մէջ է :

— Եւ ո՞վ կը համարձակի սպառնալ ձեր կեանքին , գոչեց երիտասարդը , ո՞ր թշուառականն է այդ . . .

— Թշուառական մը չէ՝ այլ ձեր մէկ սիրելի ընկերն ու բարեկամը , պատասխանեց Պառոնուհին տխրութեամբ ժպտելով :

— Անկարելի՛ բան, ըսէ՛ք իր անունը...

— Ազիզ պէյը...

— Սատըք զարմանքի աղաղակ մը արձակեց և դեղանի մանկամարդ կնոջ նայեցաւ:

— Ազիզ պէյ ձեր կեանքին կ'սպառնայ... և ինչո՞ւ համար:

— Որովհետեւ զինքն ու իր ընկերները մատնեցի, պատասխանեց կինը խուլ ձայնով մը:

Այս յայտարարութիւնը շանթի մը ազդեցութիւնը գործեց Սատըք պէյի վրայ: Մէկէն ի մէկ չկրցաւ բան մը ըսել և պիշ պիշ կնոջ երեսը նայեցաւ:

Յետոյ գոչեց.

— Հաւատացէ՛ք, տիկին, ձեր խօսքերէն բան մը կարող չեմ հասկնալ...

— Ամէն բան պիտի բացատրեմ՝ եթէ նախ և առաջ երդում ընէ՛ք զիս փրկելու...

— Բայց ինչպէ՞ս կ'ուզէ՛ք որ փրկեմ... նախ որոշապէս ըսէ՛ք թէ ի՞նչ վտանգ կը սպառնայ ձեզի:

— Այս վայրկեանիս Ազիզ պէյ զիս կը հալածէ և առաջին անգամ հանդիպելուն պիտի մեռցնէ...

— Ուրեմն Ազիզ պէյ հոս, Սելանի՞կ կը գտնուի:

— Ո՛չ տակաւին, բայց թերեւս քանի մը ժամէն հոս ըլլայ. ես յաջողեցայ իրմէ առաջ կառախումբ մտնել ու մեկնիլ...:

Բոլոր այս պատմութիւնները հետզհետէ աւելի կը շփոթեցնէին երիտասարդ յեղափոխականը, որ չէր գիտեր թէ ի՞նչ դիրք բռնելու էր այդ կնոջ հանդէպ որ կը հալածուէր իր ընկերներուն կողմէ:

— Թերեւս կարենամ համոզել մեր բարեկամը երբոր հոս հասնի, թո՛թովեց, ու թերեւս հրաժարի ձեզ հալածելէ...

— Չէ՛, այդ բանը կարելի չէ... հանդիսաւորապէս երդում ըրած է զիս սպաննելու:

— Բայց, Աստուած եմ, ինչպէս կարելի է ասանկ բան մը ճիշտ այն միջոցին ուր ցնծութեան և ուրախութեան մէջ ենք . . . :

— Սաաւք պէյ, փրկեցէ՛ք զիս չեմ ուզեր մեռնել, աղաչեց կինը հեկեկալով :

Երիտասարդը չպատասխանեց, խորին մտածումի մը մէջ թաղուած կը թուէր :

— Բայց, ըսաւ ի վերջոյ, տակաւին չբացատրեցիք թէ ի՞նչ տեսակ մատնութիւն էր ձեր ըրածը :

— Ապտիւլ Համիտի կողմէ ձեր քով զրկուած էի, խոստովանեցաւ Պառոնուհին :

Ու հեծկլտալով պատմեց ինչ որ մենք արդեն գիտենք մանրամասնաբար :

Երիտասարդ յեղափոխականը ապշութեամբ լսեց այս յայտնութիւնը :

— Հիմա որ ամէն բան գիտէք, ի՞նչ պիտի ընէք, պիտի ուզէ՞ք զիս ազատել, հարցուց բախտախնդիր կինը աղաչաւոր ձայնով մը :

— Շիտակը, տիկին, չեմ գիտեր ընելիքս, պատասխանեց Սաաւք պէյ, ձեր խոստովանութենէն երեւան կ'ելլէ թէ նոյն իսկ երախտագիտութիւն պարտական չեմ ձեզի հանդէպ՝ քանի որ զիս ազատած չէք ու այդ ամէնը խաղ մը եղած է մեր վստահութիւնը գրաւելու համար :

Երիտասարդին այս խօսքերը այնքա՞ն ճշմարիտ էին որ Պառոնուհին չկրցաւ պատասխան մը տալ :

Եւ սակայն խեղճ կնոջ վիճակը այնքա՞ն ողորմելի էր որ երիտասարդին գութը շարժեցաւ :

— Կ'ուզեմ փորձ մը ընել ձեզ փրկելու համար, ըսաւ :

— Ի՞նչ փորձ, հարցուց Պառոնուհին յոյս առնելով :

— Դիմել Սալիհա հանրմի դատաստանին՝ և եթէ անկա որոշէ ձեզ ազատել, այն ատեն ամէն բան կը կարգադրուի :

— Բայց Սալիհա շատ անողոք է մատնիչներու հանդէպ . . .

— Միանգամայն շատ ալ բարեսիրտ է . . .

Գեղանի Պառոնուհին տեսնելով որ ուրիշ ճար չկար՝ հաւանեցաւ ինքզինք ենթարկելու Սալիհա հանրմի վճռին :

Մեծ յեղափոխականուհին առաջին օրէն կասկածում աչքով մը դիտած էր այդ օտարական կինը և երբեք չէր հաւատացած անոր անկեղծ զգացումներուն՝ ուստի շատ չզարմացաւ լսելով եղած յայտնութիւնը :

— Ի՞նչ էր վերջին անգամ ձեր Երլտըզ դրկած գաղանի տեղեկագիրը , հարցուց :

— Վերջին դէպքերուն վրայ տեղեկութիւններ կուտայի , կամ մաց Պառոնուհին . . . եթէ կ'ուզէք օրինակը քովս ունիմ , իսկ բո՛ւն բնագիրը Ազիզ պէյ ձեռք անցուց , ինչ որ պատճառ եղաւ ամէն բան երեւան ելլելուն :

— Ուրեմն Երլտըզ չզրկուեցաւ . . . :

— Ո՛չ , տիկին :

— Այն ատեն չարիքը այնքա՛ն մեծ չէ . . . բայց տեսնենք անգամ մը այդ ժուռնալը . . .

Պառոնուհին իր կուրծքի կոճակներ քակելով՝ թուղթ մը հանեց և Սալիհա հանրմի ներկայացուց :

— Սալիհա զայն երիտասարդին երկարելով ըսաւ .

— Կարդա՛ տեսնենք :

Սատըք պէյ կարդաց հետեւեալը :

«Իմ բոլոր տեսածներէս ու լսածներէս կը հետեւի որ յեղափոխական շարժումը հիմ չունի և ամբողջ յարուցուած աղմուկը քանի մը սպաներու և քօմիթէի անդամներու արդիւնքն է : Մասնաւորաբար Սալիհա հանրմ առաւելակշիռ դեր մը կը խաղայ այս ամէնուն մէջ : Ինքն է որ վերջերս Սատըք պէյի հետ Սելանիկ գնաց ու Էտիրնէէն եկող զօրագունները իրենց պարտականութենէն դարձուց :

«Միւշիւր Օսման փաշայի դէմ եղած դաւադրութիւնը

շատ դիւրաւ կարելի էր երեւան հանել, քանի որ ըլլալիքը ամէնուն ծանօթ էր, սակայն դժբախտաբար նոյն իսկ կառավարական մէկ քանի բարձրաստիճան անձեր միացած են քօմիթէին և իրաց ճիշդ կացութիւնը չեն ներկայացներ վեհափառ Սուլթանին ու յեղափոխական շարժումը շատ մեծ ցոյց տալու կը ձգտին: Ասոնցմէ մին է Մանասթըրի կուսակալ Հրֆղի փաշա որ բոլորովին քօմիթէին յարած է:

«Շիւքրի փաշային նախագահութեամբ կազմուած քննիչ յանձնախումբի անդամները գաղտնի կերպով ի գործ դրուած սին սպառնալիքներուն չկրնալով դիմադրել գործէ քաշուեցան:

«Օխրիէն գիւղացի ժողովուրդին յորդորներ կարդալու պաշտօնով ճամբայ ելլող մասնաւոր պատուիրակութեան անդամներն ալ քօմիթէին կողմէ մահուան սպառնալիքներ ստացած են և վախնալով իրենց տեղերը վերադարձած են, առանց պաշտօններն կատարելու:

«Բոլոր կառավարութեան հաւատարիմ պաշտօնեաներուն սպառնադրեր ղրկուած են քօմիթէին կողմէ և ըմբոստներու դէմ քննութիւն կատարողներուն մահուան վճիռ հաղորդուած է:

«Օսման փաշան վիրաւորող սպան կայսերական իրատէն լսելու համար հաւաքած ղինուորական յանձնախումբին մէջէն դուրս գալով ամէնուն աչքին առջեւ երեք անգամ ղէնք պարպած է ու ո՛չ միայն չէ ձերբակալուած՝ այլ անունն ու ինքնութիւնն ալ անձանաչ մնացած է:

«Ոճրագործը երեւան հանելու պաշտօնով կազմուած յանձնաժողովը, ինչպէս ըսի, սպառնալիքի տակ, ետ կեցած է և գործը յանձնուած է դատական պաշտօնէութեան որ անշուշտ քօմիթէէն սպառնադիր պիտի ընդունի և ինքն ալ ձեռնթափ պիտի ըլլայ:

«Ըմբոստական գափափարները տարածուած չեն պարզ

զինուորներու մէջ, ինչպէս քօմիթէն կ'ուզէ հաւաքենել ձեզ իր պալատ ուղղուած հեռագիրներով:

«Չմոռնամ յիշելու նաև որ գաղտնի տեղեկութիւններ հասած են հոս քօմիթէին, որոնք կը յայտնեն թէ Անատօլուէն գալիք նոր զօրագունդներն ալ տրամադիր են միանալու ապստամբներուն կամ գոնէ անոնց դէմ դէն չգործածելու: Չեմ գիտեր թէ ո՛րքան ստոյգ է այս տեղեկութիւնը, ամեն պարագայի մէջ ընդհանուր համաձայնութիւն մը կը տիրէ, իսկ զինուորն անգիտակցաբար գործիք կ'ըլլայ անոնց ձեռքը:

«Հոս կառավարութեան հաւատարիմ անձերը, և անոնց թիւը շատ աւելի է քան Սահմանադրութիւն պահանջողներուն թիւը. վստահ են որ եթէ մէկ քանի հաւատարիմ զօրագունդ ղրկուի Պոլսէն, ամէն ինչ կը վերջանայ շատ շուտով և ապստամբութեան հետքն անգամ չի մնար:

«Եթէ այդպիսի զօրութիւն մը ղրկուի՝ անոր առաջին գործը պէտք է ըլլայ քօմիթէի ազդեցիկ անդամները իսկոյն ձերբակալել ու հակիրճ դատաստանէ մը ետքը հրացանի բռնել: Այսպիսի կորովի ընթացք մը փրկարար ազդեցութիւն յառաջ պիտի բերէ ու վայրկենապէս պիտի հանդարտեցնէրկիրը»:

Երբ Սատրք ընթերցումը աւարտեց՝ Սալիհա հանրմ Պառօնուհին դարձաւ ու հեգնական շեշտով մը ըսաւ.

Կը շնորհաւորեմ, տիկին, ձեր պաշտօնը շատ հիանալի կերպով կատարած էք... Կարծեմ Ապտիւլ Համիտ ձեզի պէս հինգ լրտես չէ կրցած գանել ամբողջ երեսուն տարուան մէջ:

Գեղանի բախտախնդրուհին գլուխը ծռեց առանց պատասխանելու:

— Ու այս գեղեցիկ գործը կատարելու համար ի՞նչ վարձք ստացաք, հարցուց Սալիհա:

— Մինչև հիմա հաղար հինգ հարիւր ոսկի, պատասխանեց Պառօնուհին ցած ձայնով մը:

— Ահա՛ գեղեցիկ գումարմը, դիտել տուաւ յեղափոխա-

կանուհին, և ի՞նչ բանի մտադիր էք գործածելու այդ դրամը:

Պառնուհին կրկին չպատասխանեց:

— Պատասխանեցէ՛ք, քանի որ իբրեւ դատաւոր ընդունած էք զիս, պնդեց Սալիս:

— Ձեմ գիտեր, կամայց Պառնուհին, բայց այժմ այդ դրամը զիս կ'այրէ և անկեղծօրէն կը զղջամ այս անարգ գործը կատարած ըլլալու համար...

Ապտիւլ Համիտի լրտեսուհին սկսաւ հեծկկտալ:

— Ձեր կեանքը կրնանք ձեզ շնորհել պայմանաւ մը, ըսաւ Սալիս:

— Ի՞նչ պայման, գոչեց Պառնուհին սրտապնդուած, ըսէ՛ք ու ես առաջուց պատրաստ եմ ընդունելու:

— Այդ հազար հինգ հարիւր ոսկին կը յանձնէք քօմիթէին իբրեւ ձեր քաւութեան գինը:

— Յօժարակամ կ'ընդունիմ, գոչեց միւսը աչքերը սրբելով, միայն թէ Աղիզ պէյ ու իր ընկերները պիտի ընդունին իրենք ալ, այս պայմանը:

— Ես՝ յանձն կ'առնեմ գանոնք համոզել, ըսաւ Սալիս. ձեր գործած լրտեսութիւնը արդիւնք մը չէ ունեցած, քանի որ յաղթանակը տարինք առ այժմ, հետեաբար պատճառ մը չունինք չափազանց խիստ ըլլալու ձեր մասին...

— Ուրեմն զիս անպա՛րտ կ'արձակէք...

— Այսինքն կը ներենք ձեր յանցանքը:

Պառնուհին այնքա՛ն գոհ էր խնդրին այս կերպ կարգադրութենէն որ յանկարծ իր տեղէն ելաւ, Սալիս հանրմիմօտեցաւ ու անոր ձեռքերը բռնելով երախտագիտութեամբ համբուրեց:

— Հիմա մինչև որ Եւրոպայի համար չոգենաւ մը ըլլայ այստեղ, իմ բնակարանս մնացէ՛ք ու ապահով եղէ՛ք թէ ո՛չ ոք պիտի դպչի ձեզի, ըսաւ Սալիս:

— Շնորհակալ եմ:

Հետևեալ օրը Աղիզ պէյ հասաւ Սելանիկ և իր առաջին

դործը եղաւ, կառախումբէն իջնելուն պէս, Պառոնուհին փրնտուել:

Այս փնտուտութիւն միջոցին հանդիպեցաւ Սատրք պէյի որ նախորդ օրուան եղելութիւնները պատմեց իրեն մանրամասնաբար:

Ազիզ պէյ, որ Սատրքի չափ խանդավառուած էր Սահմանադրութեան վերահաստատումէն և իրենց տարած յաղթանակէն, ներողամիտ գտնուեցաւ այս պարագային և ըսաւ:

— Լա՛ւ իր կեանքը կը շնորհեմ Սալիհա հանըմին, թո՛ղ շուտով մեկնի ու ա՛յ իր անունը չիմանանք:

— Կեցցե՛ս Ազիզ պէյ, գոչեց երիտասարդը ուրախութեամբ, գիտէի որ ազնիւ սիրտ մը կը կրես ու չպիտի կրնաս կին մը մեռցնել որքան ալ այդ կինը արժանի ըլլայ մահուան:

— Պառոնուհին տուած մնասը այնքան մեծ չէ՝ քանի որ հակառակ իր մատնութիւններուն՝ մենք կրցանք մեր նըպատակին հասնիլ... բայց ինչ որ ամէնէն աւելի կատղեցուց զիս և իմ ընկերներս՝ սա պարագան էր որ կին մը—եւ օտարուհի մը, կրցած էր մեզ ամենքս խաբել և մեր վստահութիւնը գրաւելով՝ գաղտնաբար մեզ մատնել:

— Հիմա որ յաղթանակը տարինք ջանանք կարելի եղածին չափ ներող ըլլալ մեր թշնամիներուն հանդէպ:

Երկու յեղափոխականները գացին Սալիհա հանըմի բնակարանը և երկարօրէն տեսակցեցան իրեն հետ: Սատրք ճամբան յայտնած էր իր բարեկամին՝ Սալիհայի թերահաւատութիւնը Սահմանադրութեան հռչակման մասին և անոր Պոլիս չերթալու որոշումը:

Ազիզ պէյ ի ղո՛ւր ջանաց իրենց ընկերուհին համոզելու որ միասին մայրաքաղաք վերադառնայ, ուր այնքա՞ն պէտք պիտի ունենային իր գործակցութեանը:

Սալիհա անդրդուելի մնաց.

— Այնքան ատեն որ Համիտ գահին վրայ է՝ ես ոտքս

Պոլիս չեմ դներ, ըսաւ. ես տակաւին ինքզինքս յաղթական չեմ նկատեր, քանի որ իմ ամբողջ գործունէութեանս նպատակը եղած է բռնաւորին տապալու մը և պատժու մը:

— Բայց միթէ մեր յաղթանակը ըստ բաւականի պատիժ մը չէ՞ իրեն համար...

— Բնա՛ւ երբեք:

Երկու բարեկամները հրաժեշտ առնելով մեկնեցան իրենց յամառ ընկերուհիին քովէն ու իրենց պանդոկը վերադառնալով պատրաստութիւննին տեսան նոյն օրը Պոլիս երթալու համար ճամբայ ելլելու:

Իրիկունը երբ շողենաւ մտան՝ արդէն ամբողջ շողենաւը լեցուած էր խանդավառ ճամբորդներով, ամենքն ալ սահմանադրականներ, յեղափոխականներ, աքսորեալներ. որոնք վերջապէս իրենց տեղը կը վերադառնային ցնծութեան եւ աւսօրինակ խանդավառութեան մը մէջ:

Մինչև Պոլիս այս ուղեւորութիւնը փառապանծ անցք մը եղաւ:

Երբ շողենաւը Չանաք Գալէ հասաւ, հարիւրաւոր նաւակներ շրջապատեցին զայն ու «Կեցցէ՛»ներով ընդունեցին եկողները:

Իսկ երբ իմացուեցաւ որ քօմիթէին երկու կարեւոր անդամները շողենաւին մէջ կը գտնուէին, ոգեւորութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասաւ:

Ամէն կողմէ կը պահանջէին որ այդ հայրենասէրները երեւան գան ու քանի մը խօսք ուղղեն հոն գտնուողներուն: Կարելի չէր այլեւս մերժել այս խնդիրքը և Ազիզ պէյ ու Սատրք պէյ ստիպուեցան երեւնալ կամրջակին վրայ ու մէյմէկ հայրենասիրական ճառեր արտասանել, որոնք որոտընդոստ ծափահարութիւններով ողջունուեցան:

Շաֆաֆի նախկին խմբագիրը այս ցոյցերէն այնքան յուզուած էր որ կ'արտասուէր ու փափաք կ'զգար բոլոր ներկաները համբուրելու:

Պոլսոյ մէջ ա՛լ աւելի փայլուն ընդունելութիւն մը իրենց կ'ոպասէր :

Կիրակի առաւօտ հասան Ղալաթիոյ քարափը, երբ արդէն երկու օրէ ի վեր Սահմանադրութիւնը հռչակուած էր :

Սակայն առաջին օրը այդ մեծ դէպքը գրեթէ աննշմարելի անցած էր : Պոլսեցիները իրենց առաջին վայրկեանի ապշութեան մէջ, երբեք չէին ուզած լիջօրէն հաւաք ընծայել կատարուած իրողութեան և բոլոր թերթերն ալ գոհացած էին մի միայն պաշտօնական զեկուցումը հրատարակելով, առանց իրենց կողմէ ո և է մեկնութիւն հրատարակել համարձակելու :

Շաբաթ օր սակայն Սելանիկի ու Երլտըզի միջև հեռագիրները անընդհատ բանած էին : Քօմիթէն Սահմանադրութեան այդ ձեւ հռչակումէն չէր գոհացած և պահանջած էր որ աքոորեալներու և բանտարկեալներու ընդհանուր ներում չնորհուի, Մամուլի ազատութիւն տրուի ու խաֆիէները ջնջուին :

Ապտիւլ Համիտ բարոյական այնպիսի ընկճումի մը մէջ էր որ ա՛լ կարողութիւն չունէր դիմադրելու : Սելանիկէն եկած ամէն մէկ պահանջք իբրև հրաման մը կ'ընդունէր և իսկոյն անոր գործադրութիւնը կը հրամայէր, այնպէս որ, շաբաթ իրիկուն, Պոլսոյ ժողովուրդը հետզհետէ իմացաւ այնպիսի իրատէսներ զորս երբեք չէր կրնար իր երեւակայութեան մէջ սղմեցնել :

Ու այն ատեն տարօրինակ բան մը պատահեցաւ :

Այդ երեսնամեայ բռնակալութեան տակ գրեթէ անբանացած ժողովուրդը յանկարծ իր թմրութենէն սթափեցաւ տեսնելով որ Համիտի կողմէ սարքուած խաղ մը չէր այդ, այլ իրականութիւն մը : Եւ այն ատեն՝ յանկարծ պոռթկում մը տեղի ունեցաւ ամբողջ ժողովուրդը թուրք, Հայ, Յոյն, Հրեայ և Եւրոպացի, խանդավառ ոգեւորութեամբ մը փողոցները նկատեցաւ իր աղթական աղաղակներովը օդը թնդացնելով :

Իսկ կերակի օր ա՛լ ոգեւորութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասաւ : Կէս միլիոն բնակիչ փողոցները թափեցան , թափօրներ կազմելով ու դրօշակներ պարզելով :

Երեսուն տարի գերութեան ասկ ապրող , ինքզինք ճշնշումի դատապարտած ժողովուրդ մըն էր որ մէկ օրուան ազատութեամբ կ'ուզէր փոխարինել երկարամեայ գերութիւնը :

Եւ ասիկա այլեւ խելայեղութեան կը մօտենար :

Երբ Սատըք և Ազիզ պէյերը բերող շոգենաւը կանգ առաւ քարափին առջև՝ քսան հազարէ աւելի բաղմութիւն մը արդէն խռնուած էր հոն որ «կեցցէ»ներով ու ծափահարութիւններով կ'ողջունէր նոր եկողները , որոնց ամէն մէկուն մէջ կը կարծէր տեսնել բռնակալութեան զոհերը :

Սատըք որ իր բարեկամին հետ շոգենաւին կամրջակին վրայ կեցած՝ կը գիտէր այս անօրինակ տեսարանը , ըսաւ Ազիզ պէյի .

— Այս մարդիկը մենէ աւելի Սահմանադրական ըլլալ կը թուին՝ մինչդեռ մենք բնաւ հաւատք չունէինք Պոլսեցիներուն վրայ :

— Կարծեմ կատարուած իրողութիւնը իրենց խելքին դրպած է , պատասխանեց զինուորականը խնդալով :

Մինչ այսպէս ամբողջ քաղաքը ցնծութեան մէջ կը խայտար , Ապաիւլ Համիտ . Երլարզի մէջ , սրտատրոբ կ'ապասէր :

Իր հաւատարիմները տակաւին ամենքն ալ իր շուրջը բոլորուած էին ու կը ջանային զինքը ստասնդել : Բռնաւորը ատեն ատեն , կը հարցնէր քովիներուն :

— Քօմիթէէն մարդ եկա՞ւ Պոլիս . . .

Այդ քօմիթէն այժմ սարսափ կ'ազդէր իրեն ու դողահար կ'ապասէր անոր երեւումին :

Ի զո՛ւր իր պալատականները կը ջանային զինքը հանդարտեցնել , հաւաստելով որ վախնալիք բան մը չկար և թէ ընդհակառակն ամբողջ ժողովուրդը այժմ օրհնութեամբ կը պանծացնէր իր անունը իբրեւ հայրենիքի փրկիչը :

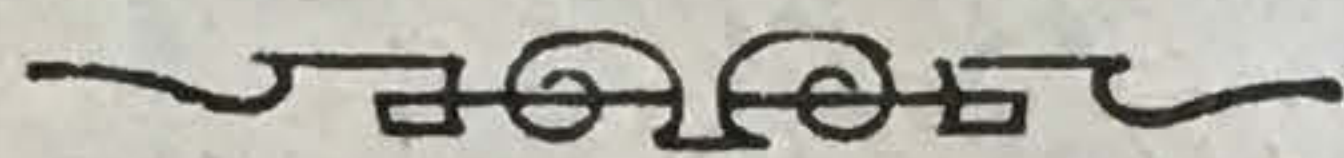
Ապտիւլ Համիտ այդ խանդավառութեան, իրեն հանդէպ
ցոյց տրուած համակրութեան, իրեն բնաւ վստահութիւն
չունէր :

— Ասոնք հիմա իմ զահրնկեցութիւնս պիտի պահանջեն,
կը մտածէր և երբ անգամ մը զայն ալ ձեռք ձգեն՝ ապահո-
վաբար զիս պիտի մեռցնեն :

Ու մահուան այս հեռապատկերը զինքը կը սարսափեց-
նէր :

Սահմանադրութեան առաջին օրէն իսկ Ապտիւլ Համիտ
իր փրկութիւնը տեսաւ միմիայն անոր ջնջումին մէջ :

Եւ պաարաստուեցաւ ատոր . . .

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Երկու շաբաթէ ի վեր արդէն Պոլիս ցնծութեան մէջ էր :
Ամբողջ ժողովուրդը իր զբաղումներն ու մտահոգու-
թիւնները թողած՝ Սահմանադրութիւնը կը տօնէր առտուրնէ
մինչև իրիկուն :

Խաֆէէներու խայտառակաբար վռնաուիլը, ատեցեալ պա-
լատականներու փախուստը կամ բանտարկութիւնը, Ֆէհիմ
փաշայի սպաննումը և վերջապէս աքսորեալներու վերադարձը
ամէն օր նորանոր յուզումներ, խանդավառութիւններ կը
պատճառէին իրեն :

Միւս կողմէ քօմիթէին անդամները հետզհետէ կը հաս-

հէին Պոլիս ու կը ջանային զօրացնել Սահմանադրական վարչութիւնը :

Սպարք և Աղիզ պէյերէն եաքը՝ թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛ Սելանիկի մէջ գանուող բոլոր յեղափոխականները, ետեէ ետե, եկած էին Պոլիս :

Միայն Սալիհա հանըմ յամառած էր հեռու մնալու :

Ապտիւլ Համիտ, օրը օրին, նոր հասնողներու մասին տեղեկութիւն կ'ուղէր, չափազանց բարեացակամութիւն ցոյց կուտար անոնց հանդէպ, շոյնիակ շողոքորթելու, քծնելու աստիճան :

Իր միակ փափաքն էր մօտէն ճանչնալ այն խորհրդաւոր ու ահեղ զօրութիւնը որ կրցած էր իր երեսնամեայ բռնակալութիւնը տապալել մէկ երկու ամսուան միջոցին :

Նոյն իսկ ուղեց քօմիթէին անդամ արձանագրուիլ՝ իր նպատակին հասնելու համար :

Եւ սակայն՝ հակառակ իր ջանքերուն՝ կարող չեղաւ այդ թաքուն զօրութիւնը երեւան հանել :

— Արդեօք խաբուեցա՞յ, խաղի՞ եկայ, մտածեց ինքնին :

Եւ այս մտածումը սեւեռուն գաղափար մը եղաւ իրեն համար :

Իր բարկութիւնը դարձաւ պալատականներուն դէմ, որոնք զինքը տազնապեցուցած էին՝ առանց կացութեան մասին ճիշտ տեղեկութիւն մը ունենալու : Բայց արդէն այդ պալատականներէն գլխաւորները կա՛մ փախած և կամ իր քովէն հեռացուցուած էին ու չէր կրնար իր բարկութիւնը անոնց երեսին պոռթկալ :

Հիմա իր շուրջը ուրիշ բան չէր տեսնար այլ քօմիթէն որ հետզհետէ զինքը կը շրջապատէր, կը սեղմէր, կը խեղդէր :

Սահմանադրութեան հռչակման առաջին օրերը տակաւին թերթերը յարգանքով ու ակնածանքով կը խօսէին իր վրայ, նոր ազատական բէժիմին ամբողջ արժանիքը իրեն կ'ընծայէին և շատեր կը հաւատային որ իրողութիւնը այդ էր :

Բայց ահա քօմիթէն այդ ալ շատ տեսաւ ու թերթերը սկսան բնաւ Ապտիւլ Համիտի անունը չյիշատակել :

Այս նոր նախատինքը բոլորովին դառնացուց ծեր բռնաւորին սիրտը որ այդ օրերէն իսկ սկսաւ պատրաստել, մտքին մէջ, այն ծրագիրը որ պիտի յանգէր մարտ ՅԱի յետաշրջական շարժումին :

— Խաղի դէմ՝ խաղ, ըսած էր ինքնին բռնաւորը, տեսնեմք որո՞ւ կը մնայ վերջնական յաղթանակը :

Քօմիթէն իր անյուսալի յաջողութենէն գինովցած երբեք չեր կասկածեր Երլտըզի մէջ իրեն դէմ սարքուած մութ դաւին :

Երիտասարդ նախկին խմբագիրը, Սատրգ պէյ, որ այժմ քօմիթէին ամէնէն դործօն անդամը եղած էր, գրեթէ բացէ ի բաց գովեստը կ'ընէր Ապտիւլ Համիտի, որուն անկեղծութեան կը հաւատար կուրօրէն և իր հաւատքը կ'ուզէր նաեւ հաղորդել իր միւս ընկերներուն :

Ընտրական գործողութիւնները սկսած էին արդէն, Ապտիւլ Համիտ Քօմիթէին ամէն պահանջումներուն առջեւ գլուխ կը ծռէր, Մամուլը իր երկարամեայ շղթաները և բերնակապը թօթափած՝ ազատօրէն կը խօսէր՝ գրեթէ կը զառանցէր : Թուրքիոյ բոլոր ժողովուրդները կը կարծէին թէ վերջապէս հասած էր իրենց Ոսկեդարը, երէկուան աքսորականները՝ այսօր բարձրավիզ կ'իշխէին . . . :

Սատրք պէյ այս անակնկալ տեսարանէն արբեցած, երկար նամակով մը որուն մէջ մանրամասնօրէն կը նկարագրէր կերպարանափոխ եղած Պոլիսը, կը հրաւիրէր Սալիհա հանրկերպարանափոխ եղած Պոլիսը, կը հրաւիրէր Սալիհա հանրմը, որ այժմ Սելանիկէն մեկնելով Արքիպեղագոսի մէկ կողմին քաշուած էր, որպէս զի այլ ևս չյամառէր ու գառնար իր յեղափոխական ընկերներուն քով :

«Քու բացակայութիւնդ, կը գրէր, մեզի համար անհուն վիշտ մըն է ու մեր երջանկութիւնը կը պակսեցնէ : Շո՛ւտ եկուր հոս ուր այնքա՛ն գործեր ունիս կատարելիք : Հիմա այլ

ևս յեղափոխական շրջանը անցաւ ու վերածնունդի խաղաղ գործունէութեան պէտք է սկսինք՝ ձեռք ձեռքի տուած :

«Ա՛յ բռնակալութեան հեաքը չէ մնացած և Ապտիւլ Համիտ մենէ աւելի Երիտասարդ Թուրք մըն է, այնպէս որ եթէ այսպէս շարունակէ, պիտի ջանանք իր ազատական ձգտումներուն դէմ կռուիլ սւ զանոնք մեղմացնել . . . » :

Այս խանդավառ հրաւերին Սալիհա հանրմ պատասխանեց կարճ տոմսակով մը .

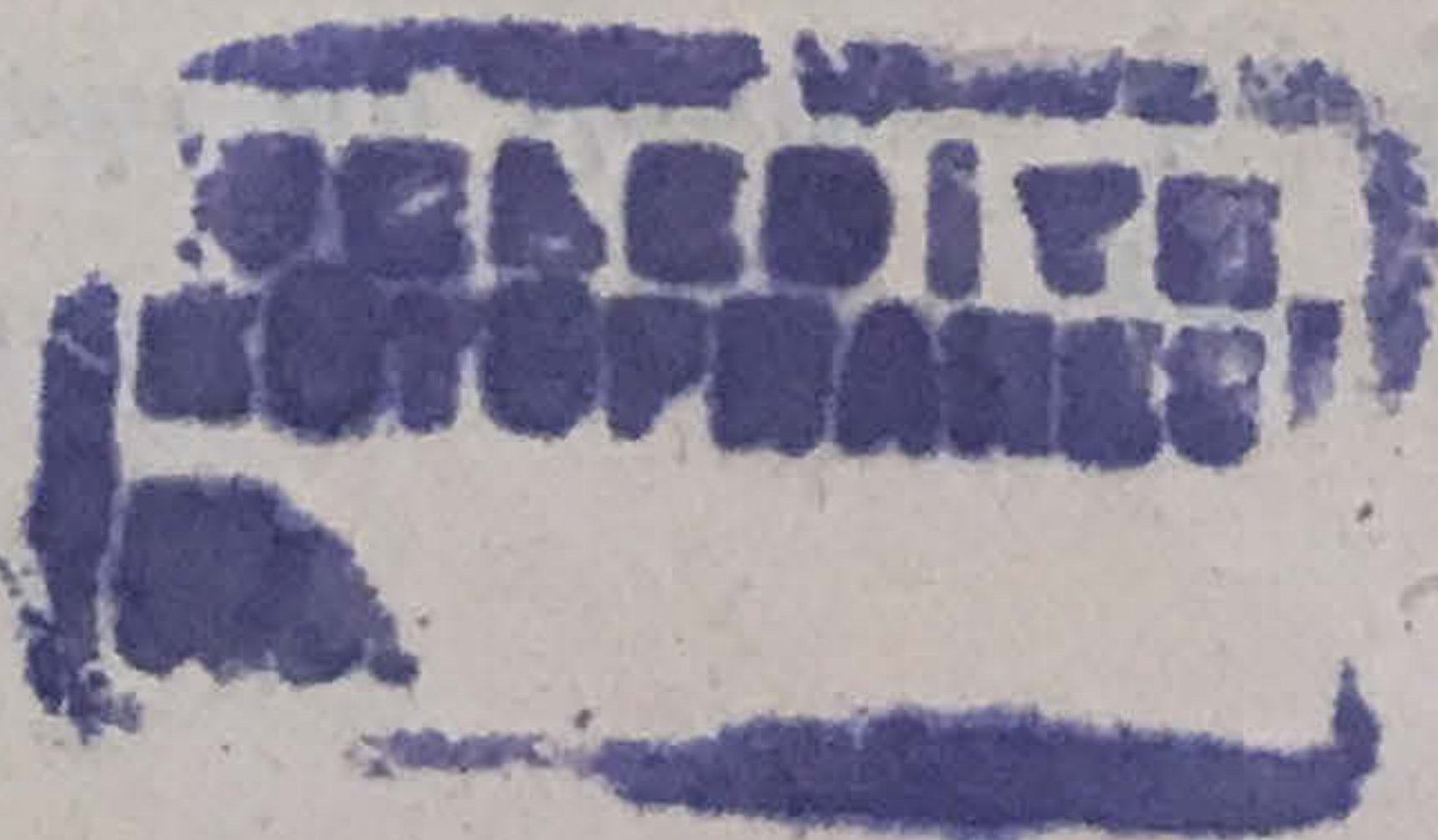
«Սիրելի բարեկամ, չարաչար կը սխալիս երբ կ'ըսես թէ յեղափոխական շրջանը ա՛յ վերջացած է : Ընդհակառակն բո՛ւն յեղափոխութիւնը պէտք է որ այսօրուէն սկսի և Սահմանադրութիւնը հաստատուի առանց բռնաւորութեան օժանդակութեան և անոր աւերակներուն վրայ :

«Ես կը մնամ ու կ'սպասեմ» :

— Այս կինը իր խելքը կորսնցուցած է, վճռեց Սատրք տոմսակը ձեռքին մէջ ճմրթկելով սրտնեղութեամբ :

Մօտաւոր ապագան սակայն ուրիշ կերպ պիտի հաստատէր :

ՎԵՐՋ

İstanbul Belediyesi

İnkilâb Müzesi ve Kütübhanesi

Sayı:

Oda

Dolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM0463/1-3

255.07.02.01.06.00/

